ჰენრი კუპრაშვილი

«დიდი ჩუსთვისის» სკვერთველოში

(XIX საუკუნის პირველი ნახევარი)

I

გამომცემლობა „უნივერსალი"
თბილისი 2011

წინამდებარე წიგნში თანმიმდევრულად არის წარმოჩენილი საქართველოში რუსეთის მიერ წარმოებული დამპყრობლური და ეროვნული ჩაგვრის კოლონიური პოლიტიკა, პირველი "დიდი რუსიანობის" პერიოდში ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის ბრძოლის ხასიათი, მისი მამოძრავებელი ძალები და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის განვითარების საკვანძო საკითხები.

რედაქტორი: ვახტანგ გურული
პროფესორი,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

© ჳ. ჯუპრაშვილი, 2011

გამომცემლობა „უნივერსალი", 2011
თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-381-3

The Great Russian Yoke in Georgia 1 half of XIX c.

(The Great Rusianoba in Georgia)

During Russian Colonial Policy of Robbery and National Humiliation in Georgia (The Great Rusianoba), Georgian historical science had two hundred years of political burden of conquerors. History was consciously simulated ... for example, according to it an aggressor was a hero and a victim a betrayer of motherland.

In the book is sequentially given the Russian colonial policy of robbery and national humiliation, character of struggle for reconstruction of national state; the moving forces and key points of Georgian social-political idea development of the I half of XIX century.

Великое русское иго в Грузии I-ой половины XIX в.

(Великая русианоба в Грузии)

В грузинско-русских взаимоотношениях уйма блестящих и положительных моментов. Невозможно этого не видеть, но они никак не смогут перевесить вероломность России по отношению к Грузии – нецивилизованные и захватнические действия, самовольные и односторонние нарушения международных соглашении и юридических документов со стороны северного соседа, очень дорого обошлись Грузии, она потеряла многовековую государственность и была стерта с политической карты мира. А такую утрату ничем невозможно компенсировать.

И в XXI веке Грузия вынуждена искать «убежище» в евроатлантическом пространстве, чтобы защищаться от России. Это определяет не симпатия или антипатия грузин к русским или личностные амбиции руководителей Грузии, а вышеуказанные факты, т.е. исторически проявленная ненадёжность и вероломность со стороны российского государства как политического партнёра, болезненная ненасытность в завоевании соседних территории, беспощадность в истреблении малочисленных народностей (Черкес, Убихов, Абхаз, Чеченцев и т.д.) на этих территориях и т.д.

სარჩევი

შესავალი 7

თავი პირველი. საქართველოს დაპყრობა და კოლონიზაცია 18

1. ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ტრაგედიის და საწყისი 18
2. ომი უკანასკნელი ქართული სამეფოს გადარჩენისთვის 24

თავი მეორე. პერმანენტული შეიარაღებული ბრძოლა ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის 31

1. 1801 წლის შეთქმულება და გამოსვლები 31
2. 1802 წლის ამბოხი 41
3. 1804 წლის მთიანეთის აჯანყება 47
4. აჯანყება კახეთსა და მთიანეთში 1812-1813 წწ. 50
5. 1819-1820 წლების აჯანყება დასავლეთ საქართველოში (იმერეთი, რაჭა, გურია, მღელვარება სამეგრელოსა და აფხაზეთში) 56
6. აფხაზების აჯანყება რუსების წინააღმდეგ, ბრძოლები გურიაში 59
7. დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ხასიათი და მამოძრავებელი ძალები XIX საუკუნის I ნახევარში 62

თავი მესამე. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის განვითარების სათავეებთან 66

1. დაუჩოქებელი ბრძენკაცი 67
2. მოუხელთებელი უფლისწული 71
3. გენიოსის ხუთიოდე წელი მარადისობაში გადასვლისათვის 80
4. მამულის სიყვარულის მასწავლებელი გმირი ბერი 86
5. გაორებული 92

თავი მეოთხე. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული პოლიტიკური აზრის განვითარების ძირითადი საზომი 99

1. ფარული საზოგადოების ჩამოყალიბება 99

2. ფარული საზოგადოების საქმიანობა, მიზნები და ამოცანები 109
3. სახელმწიფოებრივ მოწყობის საკითხი 118
4. პოლიტიკური მიმართულებები 123

თავი მეხუთე. რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოში განხორციელებული ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული პროექტი 131

1. ქართველი საზოგადოების სოციალური შემადგენლობა 131
2. სასულიერო წოდება (რუსეთის მიერ საქართველოში რეალიზებული ყველაზე წარმატებული პროექტი) 138

თავი მეექვსე. სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის პოლიტიკური გაკვეთილები და რუსეთის ხელისუფლების ტაქტიკური მანევრი 152

1. რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო მმართველობა XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე 152
2. სარეფორმო დილემა, სამართალი რუსულად 163
3. სამხედრო რეჟიმის სამოქალაქოთი ჩანაცვლება 167

თავი მეშვიდე. ქართველი საზოგადოება 1832 წლის დიდი მარცხის შემდეგ (XIX საუკუნის 30-50-იანი წლები) 177

1. დეპრესიიდან გამოსვლა 177
2. ბრძოლა ეროვნული მეობისა და იერსახის შენარჩუნებისათვის 187

დასკვნა 200

გამოყენებული ლიტერატურის სია 211

დანართი 221

შესავალი

1991 წელს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, ქართული დიპლომატია ურთულესი ამოცანის წინაშე აღმოჩნდა. დამოუკიდებლობის გამოცხადება არ არის ადვილი, მაგრამ ბევრად უფრო ძნელია ამ **დამოუკიდებლობის შენარჩუნების გარანტიების მოპოვება**. მით უმეტეს, თუ კრილოვის "მგლისა და კრავის" არ იყოს, ერთი ციცქნა ხარ, ძალები უზომოდ არათანაბარია და პირისპირ მარტო დარჩენილს რუსეთის უზარმაზარ იმპერიასთან გიწევს უთანასწორო ომი. ქართული დიპლომატია ცდილობს, როგორმე მას თავი დააღწიოს, როგორმე იპოვოს ამ მდგომარეობიდან ოპტიმალური გამოსავალი, შეცვალოს ძალთა თანაფარდობა, სამართალი აღადგინოს და დამოუკიდებლობის შენარჩუნების გარანტიები მოიპოვოს.

რუსეთის მხრიდან 1783 წლის შემდეგ დაწყებულ პერმანენტული თვითნებობებისაგან თავდაცვის მიზნით, საქართველო ცდილობს იპოვოს ღირსეული "თავშესაფარი" ლიბერალურ-დემოკრატიულ ევრო-ატლანტიკურ სივრცეში. ევროპისკენ ჩვენი ლტოლვის მრავალსაუკუნოვან გზაზე (ევროპისკენ გაჭრილი ბიზანტიური ფანჯრისა და რუსული გისოსებიანი სარკმლის შემდეგ), იჭრება, ახლა უკვე, ევროამერიკული "კარები", რაც საქართველოსა და აშშ-ს ინტერესების თანხვედრისა და ქართულ-ამერიკული დიპლომატიის ურთულეს პირობებში მუშაობის შედეგია (სავსე "ბეწვის ხიდზე სიარულით", ზოგჯერ ფილიგრანული და ზოგჯერ უხეში დიპლომატიური მანევრებით).

არა სიმპატია ან ანტიპატია. ასეთი "თავშესაფრის" ძიების აუცილებლობას განაპირობს **არა ქართველების რუ-**

სი ხალხისადმი სიმპატია ან ანტიპატია,[1] ან ქართველ ხელისუფალთა პიროვნული ამბიციები, არამედ რუსეთის სახელმწიფოს მიერ როგორც პოლიტიკური პარტნიორის მხრიდან ისტორიულად გამოვლენილი არასაიმედოობა და სივერაგე, მეზობელი ტერიტორიების დაპყრობაში გამოჩენილი ავადმყოფური გაუმაძღრობა, დაპყრობილ ტერიტორიებზე მცირერიცხოვანი ხალხების განადგურებაში გამომჟღავნებული დაუნდობლობა და სხვ. ამის მაგალითები, უამრავია. ავიღოთ ამ **გაუმაძღრობის** ამსახველი ფაქტები: მდინარეების მოსკოვისა და ოკის აუზების ტერიტორიების ათვისების შემდეგ, რუსეთმა უკვე XVI საუკუნეში დაიპყრო: კარელია, კომი, ვოლგისპირეთი, ურალისპირეთი... XVII საუკუნეში — ციმბირი, უკრაინა, ბელორუსია... XVIII საუკუნეში — ბალტიის ქვეყნები, პოლონეთი, მოლდავეთი, ყირიმი, შავი ზღვის მთელი ჩრდილოეთი სანაპირო... XIX საუკუნე – კავკასია, ცენტრალური აზია... XX საუკუნე — უკრაინა, აზერბაიჯანი, სომხეთი, საქართველო, ცენტრალური აზიის ქვეყნები... კურლის კუნძულები, კენინსბერგის ოლქი... XXI საუკუნე — მოახდინა საქართველოს ორი რეგიონის (აფხაზეთისა და შიდა ქართლის ჩრდილო ნაწილის) ოკუპაცია... რაც შეეხება **მცირერიცხოვანი ხალხების განადგურების ფაქტებს**: მდინარეების ოკისა და მოსკოვის აუზებში მცხოვრები და დღეს გამქრალი ხალხი: მერები, მეშჩერები, მურომები, პეჩორები, ვოდები, ვესები, გოლიადები, აგრეთვე, ჩუდები, კარელები, ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთში - კერეკები, ნანაელები, ოროჩები, ნგანასანები, სელკუპები, ოროკები, იუგები, კეტები, ულჩები და სხვ., კავკასიაში

[1] პიროვნული, ადამიანური, სოციო-კულტურული ურთიერთობების თვალსაზრისით, სიმპატიები ალბათ სჭარბობს კიდეც...

XIX საუკუნეში მაჰმადიანი ქართველებისა და აფხაზურ-ადიღეური ხალხების თურქეთში მუჰაჯირობისათვის მიზანმიმართული ხელშეწყობა, ჩერქეზების, უბიხის (კავკასიაში არც ერთი უბიხი აღარ ცხოვრობს), აბაზების, ყაბარდოელების, ნოღაელების, ყარაჩაელების... ეთნოწმენდა და გენოციდი, 1944 წელს ჩეჩენ-ინგუშების წინასწარ დაგეგმილი იძულებითი გასახლება და სხვ. ჩვენ თვალწინ მოწყობილი იგივე ჩეჩენი ხალხის სასაკლაო... (რომ არაფერი ვთქვათ სხვა გამოვლინებებზე).

გენოციდის კლასიკურ მაგალითად გამოდგება ის, რომ რუსეთის იმპერიის (მათ შორის, საბჭოთა იმპერიის) ხელისუფლება მცირე ხალხებს **წინასწარგანზრახვით, წინასწარ შემუშავებული გეგმის** მიხედვით ანადგურებდა. მაგალითად, რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის ცნობილი სტრატეგიული დირექტივა, რომელიც 1829 წლის 25 სექტემბერს მიწერილ წერილში გენერალ პასკევიჩს დაუსახა: "...кончив... одно славное дело, предстоит вам другое, в моих глазах столь же славное, а в рассуждении прямых польз гораздо важнейшее, – усмирение навсегда горских народов или истребление непокорных". [134],

სწორედ ეს ფაქტორებია, რის გამოც საქართველოს სახელმწიფო, XXI საუკუნეშიც კი, ვერ ენდობა რუსეთს და იძულებულია მისგან თავდასაცავად „თავშესაფარი" ეძებოს, იზრუნოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნების გარანტიებზე.

არჩევანი. რაიმე არაბუნებრივი და ხელოვნური არც ევროპულ სივრცეში ჩვენ ინტეგრირებაშია. ესეც ისტორიით არის განპირობებული. თავი რომ დავანებოთ უძველეს მითებში ასახულ ძველ ბერძნებთან 3500 წლის წინანდელ კავ-

შირებს, ქართველებმა განვითარების ევროპული გზის სასარგებლოდ არჩევანი ცალსახად გააკეთეს, როდესაც ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის დასაწყისში ქრისტიანობა მიიღეს, ევროპისკენ (ბიზანტიური) "ფანჯარა გაჭრეს". ამ კურსმა გამოცდას მაშინაც გაუძლო, როდესაც VII საუკუნეში შექმნილ კრიტიკულ პოლიტიკურ სიტუაციაში საქართველომ ორიენტაცია დიოფიზიტურ ბიზანტიაზე აიღო (იმ დროს, მაგალითად, ჩვენმა მეზობელმა სომხეთმა ირანის მიერ ლობირებული მონოფიზიტობა აირჩია, ანუ აიღო პროირანული პოლიტიკური კურსი). სამწუხაროდ, ევროპის ბიზანტიური ფანჯარა 1453 წელს, კონსტანტინოპოლის აღებით, თურქებმა ამოგვიქოლეს [103].

"დაყრუებული" ევროპა. ევროპისკენ მაცქერალი ქართველები ბევრს ეცადნენ ჩახშული მუსლიმანური სივრცის გარღვევას, მაგრამ ვერაფრით ვერ მიაწვდინეს ხმა "დაყრუებულ" ევროპას. სხვა გზა აღარც იყო და სამეგობროდ ხელი ერთმორწმუნე რუსეთს გაუწოდეს (1783 წლის სამოკავშირეო ხელშეკრულება) იმ იმედით, რომ რუსეთის იმპერატორ პეტრე პირველის მიერ დასავლეთისკენ "გაჭრილი ფანჯრის" საშუალებით, მაინც აღედგინათ კავშირი ევროპასთან. შედეგად, სახელმწიფოებრიობა დაკარგულმა ქართველობამ ევროპისკენ გაჭრილი 200 წლიანი "რუსული გისოსებიანი სარკმელი" მიიღო.[2]

---

[2] ყველაფერს ვერც ევროპის "სიყრუეს" დააბრალებ... იყო კურიოზებიც, გამონვეული, ჩვენი ჩაუხედაობით საერთაშორისო პოლიტიკურ და დიპლომატიურ პროცესებში (დაქსაქსულ ქართულ სამეფო-სამთავროებში დაკარგული იყო დავით აღმაშენებლისა და გიორგი ბრწყინვალეს დრონდელი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური და დიპლომატიური ტრადიცია და გამოცდილება). მაგალითად, მაშინ, როდესაც თურქული აგრესიით შეშფოთებული ევროპა საკუთარი პრობლემების მოგვარებას ცდილობდა და ირანს გამალე-

გამორჩეული მეზობელი. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორია მრავალი ბრწყინვალე და დადებითი მომენტებით არის აღსავსე, ამის არდანახვა არ შეიძლება (საქართველოს ეროვნული გამთლიანების პროცესი, მიტაცებული ტერიტორიების დაბრუნება, მთელი რიგი სამეურნეო, კულტურული თუ აღმშენებლობითი მონაპოვარი და სხვ.). მაგრამ ისინი ვერანაირად ვერ გადაწონიან საქართველოს წინაშე ჩრდილოელი მეზობლის მიერ ჩადენილ ვერაგობის შედეგებს. რუსეთის არაცივილიზებული და იმპერიულ-მტაცებლური ქმედებები, მის მიერ თვითნებურად და ცალმხრივად დარღვეული საერთაშორისო ხელშეკრულებები, საერთაშორისო იურიდიული დოკუმენტები, საქართველოს ძალიან ძვირად დაუჯდა, რადგანაც, მან ქართული მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრიობა შეიწირა, ანუ ის, რაც ვერ შეძლო ვერცერთმა სხვა დამპყრობელმა (რომაელები, ბიზანტიელები, სპარსელები, არაბები, თურქ-სელჩუკები, მონღოლები, თურქები, ირანელები). ამით იგი არსებითად გამოირჩა მათგან, როგორც საქართველოსთვის ყველაზე დიდი უბედურების მომტანი. როდესაც მავანი საქართველო-რუსეთის ურთიერთობებში განსაკუთრებულ ყურადღებას დადებით შედეგებზე ამახვილებს, **არ უნდა დაავიწყდეს, რომ ასეთი აუნაზღაურებელი დანაკარგის (ქართული სახელმწიფოს მოსპობა, საქართველოს მსოფლიოს პოლიტიკური რუკიდან წაშალა) კომპენსირება რუსეთის მხრიდან**

ბით აძლიერებდა, რათა თურქეთისთვის დაეპირისპირებინა და ამით კარსმომდგარი საფრთხე თავიდან აიცილებინა, ამ დროს, ემოციებით დამუხტული ჩვენი ელჩობა (სულხან-საბა ორბელიანის...) ლუი XIV-ს, სრულიად საპირისპიროს, ირანის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარებას თხოვდა... იმ ირანის, რომელსაც ევროპა თავის მოკავშირედ და მაშველ რგოლად განიხილავდა.

რაიმე სიკეთის ქმნით (რა შინაარსისა და მასშტაბისაც არ უნდა იყოს იგი) შეუძლებელია[3].

ყურადსაღებია ვ. ითონიშვილის მიერ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილი რუსეთის ანტიქართული პოლიტიკის აღმნიშვნელი ტერმინი "რუსიანობა" ("რუსობა") [32]. ეს ტერმინი თავისი ფრიად სუსხიანი სემანტიკით "გვერდს უმშვენებს" ისეთ ავბედითი ჟღერადობის ცნებებს, როგორიცაა "არაბობა", "თურქობა", "თათრობა" (ან "თათრიანობა"), "ყიზილბაშობა", "ურუმობა", "ოსმალობა", "ლეკიანობა" (ან "ლეკობა") და "ოსიანობა" (ან "ოსობა")" [72].

ჩვენი აზრით, "რუსიანობა" თავისი შინაარსით და უარყოფითი შედეგებით არა თუ ჩამოუვარდება "დიდ თურქო-

---

[3] მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო თითქმის მუდამ დიდ იმპერიათა შუაგულ ჭიდილში იყო მოქცეული, იგი მათ შორის ლავირებდა და თავის გადარჩენის ოპტიმალურ გზას თითქმის ყოველთვის პოულობდა. უფრო მეტიც, გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფი, რაც უნდა გასაკვირი იყოს, ცდილობდა, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, საერთაშორისო ვითარებაზეც კი მოეხდინა გავლენა. თუ რეგიონში მხოლოდ ერთი იმპერია დომინირებდა და საქართველო, ძალთა აშკარა უთანასწორობის პირობებში, მასთან პირისპირ მარტო რჩებოდა, აქ უკვე უჭირდა გამოსავლის პოვნა, თან ლავირების საშუალებაც აღარ ეძლეოდა. მაგრამ, თუ საერთაშორისო ვითარება მის სასარგებლოდ იცვლებოდა, მაშინ იგი მარჯვედ იყენებდა მას, შესაბამისად, შექმნა დავით აღმაშენებლის, თამარისა და გიორგი ბრწყინვალეს ეპოქები. ქართველები ბრძოლებში კი დამარცხებულან, მაგრამ მათ გადარჩენისთვის წარმოებული ომები არ წაუგიათ. საქართველო, იმპერიების შემადგენლობაში მოქცეულიც კი, თვით ამავე იმპერიების ისტორიაში თამაშობდა უმნიშვნელოვანეს როლს. ცნობილია ქართველთა გავლენა სპარსეთის სახელმწიფოში, ან თუნდაც რუსეთის იმპერიაში პეტრე ბაგრატიონის, სტალინისა და მისი გუნდის, შევარდნაძის და სხვების როლი. (სხვათა შორის, შეიძლება, არც რუსეთის იმპერატორ პეტრე პირველის ქართული წარმოშობის ვერსია იყოს სიმართლეს მოკლებული. [იხ., 66, 70, აგრეთვე, ვახტანგ გურული. იყო თუ არა პეტრე პირველი ქართველი და იცოდა თუ არა მან, რომ იგი კახელი ბატონიშვილის უკანონო ძე იყო. http://iberiana.wordpress.com/iberiana/petre/).

ბას" (ეს ტერმინი დამკვიდრებულია ქართულ ისტორიულ მეცნიერებაში), არამედ აჭარბებს კიდეც და ამიტომ უფრო უპრიანი იქნება თუ ვიხმართ ტერმინს "დიდი რუსიანობა". რაც შეეხება პერიოდიზაციას, პირველი "დიდი რუსიანობა" მოიცავს 1801-1917 წ.წ., მეორე "დიდი რუსიანობა" – 1921-1991 წ.წ., აგრეთვე, შეიძლება დაემატოს მესამე "დიდი რუსიანობაც", რომლის დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს ის პერიოდი, როდესაც აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონებში განლაგდა "სამშვიდობოების" საფარქვეშ რუსეთის ფაქტიურად საოკუპაციო ჯარები ან უნდა ვიგულისხმოდ 2008 წელი.

<u>ინფორმაციული ბარიერი</u>. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის პირობებში ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების სრული შეცნობა, საზოგადოებრივი აზრის, ჩვენი საზოგადოების მაშინდელი მდგომარეობის სრულყოფილი სურათის წარმოდგენა გაძნელებულია. იმის გამო, რომ ქართული ენა განდევნილი იყო სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სივრციდან, ქართული საზოგადოებრივი აზრის გამომზეურების ერთადერთი საშუალება შეიძლება ჟურნალ-გაზეთი გამხდარიყო. იმ ხანაში კი, გასაგები მიზეზების გამო, ქვეყანაში ნაკლებობაა ან საერთოდ არ არის გაზეთი, ჟურნალი, არ არის თეატრი ან მსგავსი საზოგადოებრივი თავშეყრის რაიმე ადგილი. თანაც იმ სასტიკი რეჟიმის პირობებში ბევრი ერიდებოდა დაეწერა მემუარები, დღიურები და, შესაბამისად ნაკლებად მოიპოვება რაიმე სახის სხვა ნაწერები, რაც აძნელებს საზოგადოებრივი ცხოვრების სრული სურათის აღდგენას.[4]

---

[4] პირველი ყოველკვირეული ქართული გაზეთი გამოდიოდა 1819-1821 წ.წ., მას ჯერ "საქართველოს გაზეთი" ეწოდებოდა, მერე – "ქართული გაზეთი". იგი რუსულად იწერებოდა და შემდეგ ქართულად ითარგმნებოდა. ამ გაზეთს პირობითად თუ ვუწოდებთ ქარ-

ფაქტია ისიც, რომ გაზეთი და ჟურნალი თუ გაჭაჭანდებოდა, მას უსასტიკესი ცენზურა უნდა გაევლო. „ცარიზმს დაუშვებლად მიაჩნდა კავკასიის დაპყრობისა და კოლონიური ძარცვის შესახებ მამხილებელი ცნობების გამოქვეყნება დას. ევროპის პრესაშიც კი; ამდენად გასაგებია, თუ როგორი პირობები იქნებოდა შექმნილი თვითმპყრობელობის ცენზურის ბრჭყალებში მგმინავი ადგილობრივი ჟურნალ-გაზეთებისათვის“ [21, გვ. 24]. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა დიდი მთავრის კონსტანტინე ნიკოლოზის ძის მიმართვა კავკასიის მეფისნაცვალ ბარიატინსკისადმი, სადაც იგი წერს, რომ

თულ გაზეთს, მის შინაარს ქართულთან საერთო არაფერი ჰქონდა. (აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის დასასრულამდე მთელი რუსეთის იმპერიაში გარდა სატახტო ქალაქებისა, მოსკოვი და პეტერბურგი, გამოდიოდა მხოლოდ სამი გაზეთი: ხარკოვისა და ყაზანის უნივერსიტეტების ორგანოები და კერძო გამოცემა ქ. ასტრახანში). “ტფილისის უწყებანიც” უმთავრესად პირველი რუსული გაზეთის “ტიფლისკიე ვედომოსტის” ქართულ თარგმანს წარმოადგენდა, რომელიც 1828 – 1832 წლებში გამოიცემოდა. 1832 წელს ს. დოდაშვილმა “ტფილისის უწყებანის” დამატების სახით გამოსცა ხუთი ნომერი ჟურნალისა “სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი”. 1832 წლის შეთქმულებით შეშინებულმა მთავრობამ იგი დახურა. “კავკასიის ობლასტნიე ვედომოსტის” და “საქართველოს ფუტკრის” გამოცემის ცდამ 1834 და 1838 წლებში უნაყოფოდ ჩაიარა. 1838 – 1841 წლებში პლატონ იოსელიანი ყოველწლიურად ბეჭდავდა ქართულ კალენდარს. 1838 წლიდან გამოდიოდა გაზეთი “ზაკავკაზსკი ვესტნიკი”, რომლის ქართული თარგმანი 1845 წლიდან იბეჭებოდა. 1846 წელს თბილისში გამოსვლა იწყო ყოველკვირეულმა რუსულმა გაზეთმა “კავკაზმა”, რომელიც მთელი XIX საუკუნის მანძილზე მთავრობის ოფიციალურ ორგანოს წარმოადგენდა. 40-იან წლებში ქართველი ინტელიგენციის ერთმა ნაწილმა სცადა გამოეცა პოლიტიკურ-ლიტერატურული ჟურნალები “სინათლე” გორში და “არე” პეტერბურგში, მაგრამ მიზანი ვერ განახორციელა. 50-იან წლებში ერთადერთი ქართული პერიოდული ორგანო იყო ჟურნალი “ცისკარი”, რომლის პირველი ნომერი გამოვიდა 1852 წლის იანვარში.

იგი საზღვარგარეთ ყოფნის დროს კიდევ უფრო დარწმუნდა „თუ რა დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა უკანასკნელ ხანებში სახელმწიფო საქმეების მიმართ ჟურნალ-გაზეთებმა, რომლებიც ავრცელებენ მართალ ან ცრუ ცნობებს და ამით ახდენენ დიდი გავლენას საზოგადოებრივ აზრზე". იმის გამო, რომ ამჟამად უკვე არ შეიძლება მათი უგულველყოფა „უნდა ვისარგებლოთ იმავე იარაღით, რითაც შესაძლებელია მივცეთ მას (საზოგადოებრივ აზრს) ესა თუ ის მიმართულება." ამიტომ კი საჭიროა იბეჭდებოდეს, როგორც ადგილობრივ ისე უცხოეთის პრესაში სტატიები, რომლებიც გამოხატავენ იმას, რაც ჩვენ გვაწყობსო [21, გვ. 24].

ისიც გასათვალისწინებელია, რომ რუსეთის მიერ თავისი დამპყრობლური მიზნების განხორციელების შემდეგ ოფიციოზი შეუდგა ისტორიის დაწერას იმ მიზნით, რომ სინამდვილე შეენიღბათ და იმპერიის ტერიტორიის გაფართოება დაეხატათ, როგორც ქართველობის გადარჩენა – მფარველობის მიზნით გაღებული მსხვერპლის შედეგი [55, გვ. 40].[5]

---

[5] ამის გამო პრობლემები ხშირად შემქმნია ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს. მაგალითად, 1974 წელს დიდი წინააღმდეგობას წავაწყდი, როდესაც გავაკეთე მოხსენება (იგი საფუძვლად დაედო წინამდებარე წიგნს) თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (მაშინ ისტორიის ფაკ-ის IV კურსზე ვსწავლობდი). ჯერ ნაშრომის რეცენზენტმა, პროფ. აბელ კიკვიძემ (მისი შენიშვნებით აჭრელებული ტექსტი ინახება ჩემს არქივში), შემდეგ ოპონენტებმა და დამსწრეთა უმრავლესობამ ჩემი მოხსენება კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარეს მაშინ მიღებული საბჭოური პოზიციებიდან, განსაკუთრებით მ.ვორონცოვს იცავდნენ გააფთრებით (მათ შორის, პროფ.გ.ჟორდანია). ფარხმალი არ დამიყრია, იმავე პათოსით, იმავე თემაზე წარმატებით დავიცავი სადიპლომო 1976 წელს (იგი, საგაზეთო სტატიის სახითაც გამოქვეყნდა, იხ., გაზ. "საქართველოს რესპუბლიკა", №6, 1992 წ-ლის 15 იანვარი). სხვათა შორის, ამ წიგნის რედაქტორი, ჩემი მეგობარი, ცნობილი მეცნიერი, პროფ. ვ. გურული, მაშინ თსუ-ს

პირველი დოკუმენტი, რომელიც უხეშად აყალბებდა საქართველოს ისტორიას, იყო იმპერატორ პავლე I-ის 1801 წლის 18 იანვრის მანიფესტი. კიდევ უფრო მეტ სიყალბეს შიცავდა ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტი [24, გვ. 6-7]. ამ დოკუმენტებმა დაუდეს სათავე სიყალბეთა იმ კორიანტელს, რომელიც შემდეგ რუსულმა და საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ დაატრიალა. ლ. ჩიქოვანი სტატიაში "როგორ იწერებოდა ისტორია" აღნიშნავს, რომ საქართველოს ისტორიულ მეცნიერებას დამპყრობლის ორასწლოვანი პოლიტიკური უღელი ედგა კისერზე, იმჟამინდელი კონიუნქტურის დამღით იყო დაღდასმული და ობიექტური ვერც იქნებოდა, რადგან მას უფლება ჰქონდა ეარსება მხოლოდ რუსული დიქტატის ქვეშ. აქედან გამომდინარე, ქართველ ისტორიკოსებს უნდა ეწერათ არა იმის შესახებ, რაც სინამდვილეში მოხდა, არამედ მხოლოდ იმის შესახებ, რაც ხელს აძლევდა რუსეთის ოფიციოზს (თუმცა ბევრი მათგანი იდეოლოგიური შირმის აფარებით რეალური ინფორმაციის გაპარებას ზოგჯერ მაინც ახერხებდა და მომზადებულ მკითხველს მისი ამოკითხვა შეეძლო). ლ. ურუშაძის ნაშრომში „რუსეთი და საქართველო", გვხვდება მოსაზრება, რომელიც ნათლად ასახავს სინამდვილეს: "საბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორია შეგნებულად გაყალბებულია... მისი ყველაზე მძიმე, სისხლიანი, დრამატული წლები ბნელითაა მო-

---

სტუდენტთა სამეცნიერო წრეს ხელმძღვანელობდა. საინტერესოა, რომ 37 წლის შემდეგ მას კვლავ მოუწია შეხება ჩემს იმავე საკვლევ თემასთან და კვლავ მისი „ბედის გადამწყვეტის" რანგში. რედაქტორობაზე სანამ დავითანხმებდი, მანამდე შევახსენე ამ თემასთან მისი ძველი კავშირები და პროფ. ვ. მაჭარაძის მიერ ჩემს ნაშრომზე 1974 წელს გაკეთებული რეზოლუცია „ვ. გურულს – გამოყავი 2 ოპონენტი (გ.ხუნდაძე და ვ.გურული) და დანიშნე მოხსენება მომავალ კვირაში, შაბათს, 13 საათზე".

ცული. ამ ისტორიის მიხედვით აგრესორი, დამპყრობი, ჯალათი გამოყვანილია კაცთმოყვარე, ზნეკეთილ, უმწიკვლო პიროვნებად, მსხვერპლი კი გარეწრად, ყაჩაღად, სამშობლოს მოღალატედ [72].[6]

არსებული წყაროები, კვლევები, პუბლიკაციები, მაინც იძლევა საშუალებას გაირკვეს, თუ რას წარმოადგენდა ქართული საზოგადოება, როგორი იყო საზოგადოებრივი აზრი, ანუ საქართველოს მოსახლეობის, გარკვეული სოციალური ჯგუფების დამოკიდებულება, საზოგადობრივ-პოლიტიკური ცხოვრების უმთავრესი პრობლემებისადმი – კოლონიურ რეჟიმთან ურთიერთობისა და ეროვნულ–განმათავისუფლებელი მოძრაობისადმი. რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ ქართული საზოგადოებრივი აზრის ძირითადი ლაიტმოტივი, მამოძრავებელი მთავარი იდეა იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებით გამოწვეული სულიერი ტკივილი და სახელმწიფოებრიობის აღდგენის იმედი.

---

[6] ინფორმაციის მოძიების თვალსაზრისით შეიძლება არა, მაგრამ მაშინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმოსახვისთვის საინტერესოა ე.წ. "ზეპირი გაზეთი", რომელიც ჩვენში მსგავსად სხვა ქვეყნებისა წინ უსწრებდა ჟურნალ-გაზეთების წარმოშობას. პრესის წარმოშობამდე ზეპირსიტყვიერი ამბების გასავრცელებლად და გასაგებად ზოგიერთ ხალხში იყო სპეციალურად შერჩეული ადგილები და ხშირად შენობებიც ჰქონდათ აგებული. ძველ თბილისში ამგვარ "ზეპირ გაზეთს" ეწოდებოდა "სალაყბო", რომელიც ბატონის მოედანზე მდებარეობდა.[6] იგი ყველა ფენისთვის უაღრესად პოპულარული იყო და იმ პერიოდში წარმოადგენდა ინფორმაციის გავრცელების ერთადერთ საშუალებას. ყურადღების ღირსია ის გარემოებაც, რომ ამგვარი "გაზეთი" გავრცელებული ყოფილა საქართველოს პროვინციებშიც (მაგალითად, საფიხვნო ხევსურეთში) [21, გვ. 48].

თავი პირველი
საქართველოს დაპყრობა და კოლონიზაცია

ჩვენი მამულის მაოხრებელნი...
სოლომონ დოდაშვილი

რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობა ქართველი ერის, მისი სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში უმძიმესი ტრაგიკული ფურცელია. ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობა რუსეთმა ისე ოსტატურად მოამზადა და განახორციელა, რომ მანამდე ყველა ცნობილ დამპყრობელს (რომაელებს, ბიზანტიელებს, სპარსელებს, არაბებს, თურქ-სელჩუკებს, მონღოლებს, თურქებს, ირანელებს) შეშურდებოდა [27].

1. ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ტრაგედიის დასაწყისი

რუსეთის ხელისუფლებამ საერთაშორისო იურიდიული დოკუმენტით აღებული ვალდებულებების იგნორირებით, 1783 წლის ხელშეკრულების თვითნებურად და ცალმხრივად დარღვევის შემდეგ, 1801 წელს დაიპყრო ქართლ-კახეთის სამეფო და, ახლა მას, თბილისის, კავკასიის ამ უმნიშვნელოვანესი საკვანძო გეოპოლიტიკური ცენტრის, ხელში ჩაგდების შემდეგ, დღის წესრიგში დადგა ამ ახლად შემოერთებულ ტერიტორიებზე მყარად დამკვიდრების საკითხი, რათა შექმნილიყო საიმედო და მტკიცე დასაყრდენი ბაზა დანარჩენი საქართველოსა და კავკასიის მთლიანად დამორჩილების, თურქეთისა და ირანის წინააღმდეგ წარმატებითი ბრძოლისა

და ახლო აღმოსავლეთში შემდგომი ფართო ექსპანისიისთვის [41].

საქართველო რუსეთის ურთიერთობის ისტორიაში, თვალნათლივ იკვეთება რუსეთის მხრიდან, როგორც ზემოთ აღინიშნა, საერთაშორისო ხელშეკრულებათა მრავალგზის უხეშად დარღვევის ფაქტები (ამ შემთხვევაში ჩვენ არ ვეხებით "წვრილმან" ცოდვებს: რუსული სიმუხთლის შედეგად ვახტანგ VI-ის და მთლიანად ქართლის ელიტარული საზოგადოების რუსეთში გადახვეწა; გენერალ ტოტლებენის მიერ რუსეთსა და ქართლ-კახეთს შორის დადებული შეთანხმების უხეშად დარღვევა და სხვ.).

რუსეთმა თვითნებურად, ცალმხრივად დაარღვია საქართველოსთან (ქართულ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნებთან) დადებული აბსოლუტურად ყველა საერთაშორისო ხელშეკრულება (1783 წელს დადებული ქართლ-კახეთის სამეფოსთან, 1803 წელს – სამეგრელოს სამთავროსთან, 1804 წელს - იმერეთის სამეფოსთან, 1810 წელს - გურიის, 1810 წელს - აფხაზეთის, 1833 წელს - სვანეთის სამთავროებთან, მოგვიანებით, 1920 წლის - საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან და სხვ.).

ეს კი იმის დადასტურებაა, რომ ჩვენ სიმართლეს რუსეთთან დაპირისპირებაში საერთაშორისო სამართლებრივი და იურიდიული საფუძვლები გააჩნია.

მაგალითად, რუსეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის 1783 წელს დადებული ხელშეკრულება საფუძვლიანადაა გაანალიზებული პარიზის უნივერსიტეტის (სორბონი) საერთაშორისო სამართლის პროფესორის, ლუი ლე ფურის (Luis le Fur, 1870-1943), 1932 წელს პარიზში, ფრანგულ ენაზე

გამოცემული შრომაში "საქართველო და საერთაშორისო უფლება" [45].

ფრანგი ექსპერტი, მსჯელობს რა ამ ხელშეკრულების, ე.წ. "გეორგიევსკის ტრაქტატის" შესახებ, ასაბუთებს, რომ ხელშეკრულებით "ორივე მხარე აღიარებს ურთიერთის განსაზღვრულ უფლებებს და იღებენ ვალდებულებებს ერთმანეთის მიმართ. მე-12 მუხლი გადაჭრით აცხადებს, რომ ხელშეკრულების ყოველგვარი შეცვლა "შესაძლებელია მხოლოდ ურთიერთის თანხმობით". **აქედან უდავოა, რომ ჩვენს წინაშეა საერთაშორისო ხელშეკრულება, დადებული ორ სწორ უფლებიან სახელმწიფოს შორის და საერთაშორისო უფლების ორ სუვერენულ პიროვნებას შორის"** (ხაზი ჩვენია – ჰ.კ). ამის შემდეგ, ლუი ლე ფური ამომწურავ იურიდიულ შეფასებას აძლევს რუსეთის მხრიდან ამ ხელშეკრულების დარღვევის ფაქტებს.

ფრანგი ავტორი ავითარებს რა ამ მოსაზრებას ეყრდნობა საერთაშორისო სამართლის მაშინდელ, სხვა ცნობილ ევროპელ ავტორიტეტებს: ვატელს [138], ა. ვერდროსას [139], ჯ. კუნცს [135], ფ. ფონ ლისტს [136], ლ. ოპენჰაიმს [137], და სხვ.

რუსეთმა არ შეასრულა ამ ხელშეკრულებით ნაკისრი არცერთი ვალდებულება. მაგალითად, 1795 წელს სპარსეთის ქართლ-კახეთზე თავდასხმის დროს, რუსეთი ხელშეკრულებით აღებულ ვალდებულებას არ ასრულებს და არ მიეშველა საქართველოს. აღიარებული საერთაშორისო ნორმებით ერთი მხარის მიერ ვალდებულებების შეუსრულებლობა ათავისუფლებს მეორე მხარეს საკუთარი ვალდებულებებისაგან. ვატელმა, რომელიც თითქმის ამ ამბების თანამედროვე იყო, განსაკუთრებული სიღრმით შეისწავლა პროტექტორატის

ხელშეკრულების გაუქმების საკითხი და დაასკვნა: "როდესაც რომელიმე ერი სდგება მეორე, უფრო ძლიერის, ერის პროტექტორატის ქვეშ, ან კიდევ დაექვემდებარება მას მფარველობის მისაღებად, და ეს უკანასკნელი არ გაუწევს ნამდვილ მფარველობას, და ამიტომ ჰკარგავს ყველა უფლებას, რომელიც ხელშეკრულებამ მიანიჭა, ხოლო მეორე მხარეც თავისუფლდება ყოველი მოვალეობისაგან, რომელიც თავის თავზე მიიღო, იბრუნებს ყველა თავის უფლებებს და აღიდგენს თავის დამოუკიდებლობას და თავისუფლებას" [45].

საბჭოთა ისტორიოგრაფია კი, პირიქით, საერთაშორისო სამართლის ევროპელი სპეციალისტების საპირისპიროდ, ტენდენციურად ცდილობდა დაესაბუთებინა, რომ ეს ხელშეკრულება წარმოადგენდა არათანასწორუფლებიან სახელმწიფოთა შეთანხმებას და, აქედან გამომდინარე, რუსეთის მხრიდან ხელშეკრულების დარღვევას თვლიდა ლოგიკურად. იხილე, სურგულაძე ივ. ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიიდან. თბ., 1965, გვ. 291; ებანოიძე ლ. ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში. თბ., 1968, გვ. 28, 36 და სხვ.

როგორც ლე ფური და ნიპოლდი აღნიშნავენ: "ჩვენს წინაშეა საერთაშორისო შეთანხმება ორ სუვერენულ სახელმწიფოს შორის დადებული. იგი აწესებს მათ შორის პროტექტორატის წყობილებას, რომელიც განსაზღვრულ უპირატესობას ანიჭებს რუსეთს, სახელმწიფოს, პროტექტორს. ხოლო **ეს უპირატესობა სრულებით არ შელახავს საქართველოს სახელმწიფოებრივ ხასიათს; იგი სტოვებს, თუმცა შესუსტებულად, ამ სახელმწიფოს საერთაშორისო პიროვნება-**

დაც (ხაზი ჩვენია-ჰ.კ.), რომელიც სდგება მხოლოდ მფარველობის ქვეშ. მაგრამ 1783 წლის ხელშეკრულობა მეტია ვიდრე პროტექტორატის ხელშეკრულობა, ის იმავე დროს კავშირისა და მეგობრობის ხელშეკრულობაა (იხილე მისი შესავალი), რომელიც აწესებს არბიტრაჟს იმ შემთხვევისთვის, თუ მხარეთა შორის რამ უთანხმოება ჩამოვარდა. ასეთი დებულებანი საზოგადოდ შესაძლებელია მარტო იმ სახელმწიფოთა შორის, რომლებიც დამოუკიდებელნი არიან და სარგებლობენ თავის სუვერენობას" [45]. ეს არის სამართლის დარგში აღიარებული ევროპელი ექსპერტების კომპეტენტური დასკვნა და არა პოლიტიკურად ანგაჟირებული საბჭოთა მეცნიერების მიერ გამოთქმული, დამპყრობელი რუსეთის ხელისუფლებისათვის მისაღები ტენდენციური აზრი.

ქართველ საზოგადოებაში, ჯერ პავლე I-ის, შემდეგ ალექსანდრე I-ის მიერ ხელმოწერილი მანიფესტების გამოქვეყნების შემდეგ, 1783 წლის საერთაშორისო ხელშეკრულების დარღვევით გამოწვეული პროტესტის გრძნობა იდენად ძლიერი იყო, რომ მათი რისხვა არა მხოლოდ "ტრაქტატის" დამრღვევ რუსებს, არამედ ქართველ დიპლომატებსაც დაატყდათ. მათ ადანაშაულებდნენ რუსეთის ხელისუფლების ვერაგული ზრახვების ვერ გამოცნობაში და მიღებულ ტრაგიკულ შედეგებში მათაც დებდნენ ბრალს, როგორც დანაშაულის თანამონაწილეებს. პეტერბურგიდან დაბრუნებული ქართველი ელჩები გ. ჭავჭავაძე (1757-1811), გ. ავალიშვილი და ე. ფალავანდიშვილი (1759-1824) რუსეთის მთავრობაში, ვიცე-კანცლერ თავად კურაკინს სწერდნენ: "ჩვენ თავს უბედურად ვთვლით, ...ასეთი შეერთების წყალობით დავკარგეთ თანამემამულეთა ნდობა და პატივისცემა" [131]. ბაგრატ ბატონიშვილი (1776-1841) პირდაპირ ბრალს სდებდა გარსევან

ჭავჭავაძეს საქართველოს გაყიდვაში. ელჩებს ადანაშაულებს იოანე ბატონიშვილიც (1768-1830), რომ მათ ბოროტად გამოიყენეს მეფის რწმუნება და გაყიდეს საქართველოო.

სიძულვილი დაიმსახურეს და შერისხულები აღმოჩნდნენ ამ საქმეში მეტ-ნაკლებად გარეული ბევრი სხვა პირიც. მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ტახტის კანონიერი მემკვიდრის, გიორგი XII-ის ძის, დავით ბატონიშვილის შემდეგი სიტყვები: "რუსთა იცეს ჟამი მარჯვე, ვინაითგან ჰსწადდათ დაპყრობა საქართველოისა ადრითგანვე, და მოიბირნეს თავადნი რაოდენნიმე და სამღვდელონნი, და აღუთქუეს ნიჭი დიდი; დაუტევეს ამათ მხარენი თვისნი და მიერთვნენ რუსთა". საუბედუროდ, რუსებმა გამოძებნეს ისეთები, რომლებმაც ოცდაათ ვერცხლად გაყიდეს სამშობლო და სინდის-ნამუსი! [73].

საყურადღებოა არქიმანდრიტ ექვთიმეს (?-1804) მიერ გენერალ კნორინგისათვის 1802 წლის 23 აპრილის გაგზავნილი წერილი. აქამდე მონასტრის ბერები, წერს იგი, უსიტყვოდ მემორჩილებოდნენ, ახლა კი "რუს ხელმწიფეს საქართველო ამან მიართვაო, ბერები ამიტეხეს და ამ მიზეზით მტანჯავენ. ჭეშმარიტია მეფე გიორგი ვაწუხე, დიდხანს დავშვერ სამღვთოს მადლითა, საქართველო მისის დიდებულებისათვის მივართმევინე. ჭეშმარიტება მოწამეა, თუ არა ჩემი დიდი შრომით, ეს საქმე არ მოხდებოდა. ახლა ამის მიზეზით ვიტანჯები. ჩემი მოხსენება საიდუმლო იყოს, უარესს მიყოფენ" [106, გვ. 443]. ელჩებისა და ამ ექვთიმე არქიმანდრიტის შესახებ კოვალენსკი მოახსენებდა კნორინგს 1802 წლის 15 ნოემბერს: "თავადი ჭავჭავაძე... ძმებით ავალოვებით... და განსაკუთრებით არქიმანდრიტი ექვთიმე იყვნენ და არიან ხალხის მერყეობის მიზეზი" [106, გვ. 405].

2. ომი უკანასკნელი ქართული სამეფოს გადარჩენისთვის

"სკვითთ წაგვართვეს მთლად ქვეყანა, არც კი მოგვცეს კაცი ერთი;
ქართლ-კახეთსა არ დაჰსჯერდნენ, ზედ დაიდვეს იმერეთი..."
იოანე ბატონიშვილი

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება მხოლოდ შესავალი იყო საქართველოს ტრაგედიის დასაწყისისა. რუსეთის ხელისუფლებას მთლიანად საქართველოს დაპყრობა ჰქონდა განზრახული. სტრატეგიული თბილისის ხელში ჩაგდებისა და აქ დასაყრდენი ბაზის გაჩენის შემდეგ, რუსეთმა თანმიმდევრულად დაიწყო დანარჩენი სახელმწიფოებრივი ერთეულების მოსპობა. უკვე 1802 წელს, საქართველოს მთავარსარდალსა და ასტრახანის გენერალ-გუბერნატორს, გენერალ პავლე ციციანოვს (1754-1806) დაევალა ყველა ღონე ეხმარა დანარჩენი საქართველოს სამეფო-სამთავროების რუსეთთან მიერთებისათვის. გრაფი თ. როსტოპჩინი მას წერდა: «შენ თუ წარმატებას მიაღწევ... იმერეთის შემოყვანაში, ამით არსებით და მნიშვნელოვან სარგებლობას მოუტან... რუსეთს, ეს გზა შეიძლება უფრო საიმედოც კი იქნეს, ვიდრე თავრიდაზე (ყირიმზე) გაკვალული გზა ცარგრადისაკენ» (კონსტანტინოპოლისაკენ –ჰ.კ.) [94].

XVIII-XIX სს. მიჯნაზე იმერეთი საქართველოს სამეფო-სამთავროთა შორის ყველაზე უფრო ძლიერ სახელმწიფოებრივ ერთეულს წარმოადგენდა [6, გვ. 41]. რუსეთის მიერ საერთაშორისო ხელშეკრულების ვერაგულად დარღვევამ და ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიამ იმერეთის მეფე სოლო-

მონ II (1772-1815) აღაშფოთა. იგი დაჟინებით ცდილობდა მიეღწია ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისათვის, არაერთხელ მიმართა რუსეთის იმპერატორს იულონ ერეკლეს ძის (1760-1816) ქართლ-კახეთის მეფედ დამტკიცების შესახებ. მაგალითად, 1801 წლის ივლისში იმერეთის მეფის დესპანები სოლომონ ლიონიძე და როსტომ ნიჟარაძე აცნობებენ რუსებს, რომ სოლომონ II მზადაა შევიდეს რუსეთის მფარველობაში, მაგრამ იმ პირობით თუ ქართლ-კახეთის მეფედ იულონი იქნება დამტკიცებულიო. სოლომონ II კარგად ხედავდა, რომ კავკასიის ქედს გადმობიჯებული რუსეთი მიღწეულს არ დასჯერდებოდა, მან პლაცდარმი შეიქმნა მთელი ამიერკავკასიის დასაპყრობად.

ასეთ სიტუაციაში დამღუპველი იყო ქართული სამეფო-სამთავროების დაქსაქსულობა და ურთიერთდაპირისპირება, რადგან რუსეთი თვითოეულ მათგანს სათითაოდ უღებდა ბოლოს. საჭირო იყო გაერთიანებული ძალებით დახვედროდნენ მოახლოებულ საფრთხეს. სოლომონ მეფე ცდილობდა რუსეთთან ურთიერთობაში მთელი დასავლეთ საქართველოს სახელით გამოსულიყო... ქართული სამთავროები შემოემტკიცებინა, სამეფო გაეძლირებინა, საზღვრები განემტკიცებინა. გურიის მთავარი კი აღიარებდა მის უზენაეს ხელისუფლებას, მაგრამ სამეგრელო დიდ წინააღმდეგობას წევდა.

რუსეთის მთავრობამ 1803 წლის დეკემბერში სამფარველო ხელშეკრულება დაუდო სამეგრელოს მთავარს გრიგოლ დადიანს, რითაც იგი იმერეთის სამეფოს წინააღმდეგ წააქეზა. რუსეთი ყველა ხერხს მიმართავდა, რათა აღეკვეთა დასავლეთ საქართველოს გაერთიანების ტენდენცია. იგი ცდილობდა მფარველობის "სატყუარა" სოლომონ მეფისათ-

ვის თავს მოეხვია, მაგრამ იმერეთის მეფეს რაკი აღარ სჯეროდა რუსების და ცდილობდა თავი აერიდებინა. "ტკბილი სიტყვებით" რომ ვერ დაიყოლიეს, მთავარმართებელი სხვა გზას დაადგა. მან მეფის კარისკაცების, საერო და სასულიერო პირების მოქრთამვა დაიწყო, ამავე დროს სამხედრო ძალის გამოყენების მუქარასაც არ მოერიდა. იმერეთის მეფე სოლომონ II ხედავდა, რომ "ძალა აღმართს ხნავდა", ამიტომ "ძალით ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა" და შეეცადა საშინაო დამოუკიდებლობა მაინც მიეღო. მაგრამ რუსეთი მისგან მხოლოდ უსიტყვო მორჩილებას მოითხოვდა.

უკანასკნელი ქართველი მეფე - სოლომონ II

რადგან იმერეთის მეფემ ქართლ-კახეთის მაგალითიდან კარგად იცოდა, რომ რუსეთისათვის საერთაშორისო ხელშეკრულების დარღვევა დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენდა, ცდილობდა, იმერეთ-რუსეთის ხელშეკრულების შესახებ რაც შეიძლება მეტ სახელმწიფოს გაეგო, რაც შეიძლება მეტი მოწმე ჰყოლოდა, მისთვის საერთაშორისო რეზონანსი მიეცა. "სოლომონ მეფე დიდი მოხერხებით ცდილობდა დაეცვა თავისი სამეფო საშიშროებისაგან, რომელიც მას კარზე მოსდგომოდა. მეფის პირველი სათხოვარი ის იყო, რათა რუსეთის ხელმწიფეს ყველა ქვეყ-

ნისთვის ეცნობებინა, რომ იმერეთის მეფე და მისი ქვეყანა მან თავის სამფლობელოში მიიღო. ამ ხერხით სოლომონი, თითქოს და სიხარულით ცას ნაწევი, ვითომ მსოფლიოს იმერეთის გაბედნიერებას ატყობინებდა, ნამდვილად კი ამით ის თავის წამხდარი საქმის შველას აპირებდა. სხვა ქვეყნებს, მსოფლიო პოლიტიკურ აზრს, რომელსაც რუსეთის მთავრობა ოფიციალურად დიდ ანგარიშს უწევდა, იმერეთის მეფე მოწმედ მოუწოდებდა სხვა ქვეყნების მთავრობებს რუსეთთან ურთიერთობაში, რომელიც პირმტკიცეობას იჩემებდა, მაგრამ მისი ნდობის საფუძველი იმერეთის მეფეს არ ჰქონდა"

1804 წელს საქართველოს მთავარსარდალი გენერალი პავლე ციციანოვი (1754-1806) ჯარით შეიჭრა იმერეთში და სოლომონ II აიძულა, რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობა მიეღო [29, გვ. 34-35]. სოლომონ II იძულებულით თანხმდება ციციანოვის მიერ ნაკარნახევ სამფარველო პირობებს. 1804 წლის 25 აპრილს დადებული ელაზნაურის ტრაქტატის საფუძველზე სოლომონ II ყველაფერში უნდა დამორჩილებოდა რუსეთის ხელმწიფეს და მთავარმართებელს. ამ ტრაქტატის მიხედვით რუსეთის მფარველობა ვრცელდებოდა გურიის სამთავროზეც. იმერეთში მუდმივად უნდა მდგარიყო რუსის ჯარის ნაწილი.

რუს გენერლებს ტრაქტატი არაფრად მიაჩნდათ და დაიწყეს სოლომონ II-ის საქმეებში უხეშად ჩარევა. სოლომონ მეფისათვის ცხადი ხდებოდა, რომ რუსეთი ტრაქტაქტის პირობების შესრულებას არ აპირებდა და განზრახული ჰქონდა იმერეთის სამეფოს გაუქმება. თანდათან უფრო გამწვავდა იმერეთის მეფის ურთიერთობა რუსეთის ხელისუფლებასთან. 1810 წელს რუსებმა მოტყუებით შეძლეს მეფის დატ-

ყვევება და თბილისში ჩაყვანა, მაგრამ იმავე წლის 11 მაისს სოლომონი ახალციხეში გაიქცა.

რუსეთის ხელისუფლების მხრიდან ხელშეკრულების დარღვევის და რუსული მმართველობის ძალით დანერგვის ცდების შედეგად, იმერეთის სამეფოში, 1810 წლის მაისში, დაიწყო რუსეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედებები, რომელსაც სათავეში სოლომონ II ჩაუდგა. იმერეთის მოსახლეობა საკუთარი სახელმწიფოს გადარჩენისათვის საბრძოლველად დაირაზმა. შექმნილ კრიტიკულ სიტუაციაში, რუსეთი პრობლემის გადასაჭრელად გამოსავალს ეძებს, ტორმასოვი სიმონოვიჩს ავალებს მოისყიდონ მკვლელი და როგორმე თავიდან მოიცილონ სოლომონ მეფე, რომელსაც ხალხში დიდი მხარდაჭერა ჰქონდა. მიუხედავად რუსეთის ხელისუფლების მხრიდან დიდძალი თანხების გამოყოფისა, რუსეთის გამოცდილმა სპეცსამსახურებმა ვერ მოახერხეს განზრახვის სისრულეში მოყვანა [51, გვ. 384].

იმერეთის მეფე ხედავდა, რომ ძალთა თანაფარდობა რუსეთის მრავალრიცხოვანი რეგულარული ჯარების სასარგებლოდ იყო, ამიტომ იგი სპარსეთთან და თურქეთთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა, ცდილობდა დახმარება მიეღო საფრანგეთიდანაც, რათა მათი ბრძოლაში ჩართვით რუსეთი აეძულებინა დათმობებზე წასულიყო.

1811 წლის 6 იანვარს მან წერილი გაუგზავნა ნაპოლეონ I-ს, რომელშიც იგი მას სწერდა: "მრავალგზის წარმოვაგზავნეთ არზი დამჭირნეობისა ჩვენისა, უდიდებულესობისა თქვენისადმი და ერთსაცა პასუხსა ვერ ღირს ვიქმენით". სოლომონ მეფე აცნობებდა ნაპოლეონს, რომ ტახტი უკვე წაართვეს, თხოვდა დახმარებას და სანაცვლოდ სთავაზობდა მის მფარველობაში შესვლას. იგი საფრანგეთის იმპერატორის-

გან პასუხს მაინც ვერ ელირსა. იმ დროს ნაპოლეონს საქართველოსთვის არ ეცალა - რუსეთზე შეტევისთვის ემზადებოდა [69].

თითქმის ოთხი თვე მიმდინარეობდა იმერეთში რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ სისიხლისმღვრელი ომი. ქართველები მედგრად ებრძოდნენ მომხდურ მტერს. ბევრი ქართული სოფელი მთლიანად განადგურდა. რუსეთი კი დამატებით რეგულარულ სამხედრო ძალებს გზავნის იმერეთის სახელმწიფოს წინააღმდეგ საბრძოლველად. რუსეთის იმპერიასთან უთანასწორო ომში იმერეთის სამეფო დამარცხდა. სოლომონ მეფე ახალციხეში გადავიდა. მას კარგა ხანს არ შეუწყვეტია დამპყრობლების წინააღმდეგ აჯანყების მოწყობისა და იმერეთის სამეფოს აღდგენის მცდელობა. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც რუსეთმა საზავო ხელშეკრულება დადო თურქეთთან (1812 წ.) და სპარსეთთან (1813 წ.), რომელთა ძალითაც საქართველო რუსეთის ნაწილად იქნა ცნობილი, სოლომონმა წარმატების იმედი დაკარგა.

ქართველთა უკანასკნელმა გმირმა მეფემ, თავისუფლებისათვის თავდადებულმა მებრძოლმა, 1815 წელს უცხოობაში, 41 წლისამ დალია სული. მისი დამორჩილება კავკასიის სამ მთავარმართებელს ციციანოვს (1803-1806), გუდოვიჩს (1806-1809) და ტორმასოვს (1809-1811) ჰქონდათ დავალებული. მესამემ კი შეძლო იმერეთის სამეფოს გაუქმება, მაგრამ სხვა დავალებები ვერ შეასრულა, სოლომონ II ვერ დაიმორჩილა, ვერც მოკლა და ვერც რუსეთში გადაასახლა.

რუსეთმა კიდევ ერთი დაპყრობილ ქართულ ტერიტორიაზე საკუთარი მმართველობა დაამყარა. რაკი ამ უკანასკნელი ქართული სამეფოს დაპყრობაში სამეგრელოსა და გურიის მთავრებიც აქტიურად ეხმარებოდნენ, ამიტომ დრო-

ებით გადადო ამ სამთავროების გაუქმება და გადაწყვიტა ცოტახნით გაეხანგრძლივებინა იქ მთავართა შეზღუდული ხელისუფლება. გურიის სამთავროსთან დამოუკიდებლადაც კი გააფორმა ხელშეკრულება (1810 წ.). იმავე წელს სამფარველო ხელშეკრულება აფხაზეთის მთავართანაც გააფორმეს, მოგვიანებით კი (1833 წ.) სვანეთის მთავარ დადეშქელიანთანაც დადეს ანალოგიური ხელშეკრულება.

მთავართა ხელისუფლების არსებობას დასავლეთ საქართველოში რუსეთი, ჯერჯერობით, იმიტომ ურიგდებოდა, რომ მას საკმაო სამხედრო ძალები აქ ჯერ კიდევ არ გააჩნდა. მითუმეტეს თვალსაჩინო მაგალითი სახეზე ჰქონდა, ირანოსმალეთთან საომარ მდგომარეობაში მყოფმა, მან იმერეთის სამეფოს დაპყრობა სამეგრელოსა და გურიის მთავართა არსებითი დახმარების გარეშე ვერ შეძლო. თანაც ამ მშფოთვარე რეგიონის მორჩილებაში ყოლას აადვილებდა მთავრების ერთმანეთთან წასისიანება. საქართველოს მთავარმართებელი ტორმასოვი 1810 წელს რუსეთის იმპერატორს მოახსენებდა: დასავლეთ საქართველოში "... მაშინ, როცა საშუალება გვექნება, აუცილებელ შემთხვევაში, ერთი მთავრის ძალა მეორეს დავუპირისპიროთ" [იხ., 55, გვ. 867-868].

თავი მეორე
პერმანენტული შეიარაღებული ბრძოლა ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის

აღვიპყრად ხელთა მახვილი,
მივცეთ მტერთა შიში ძრიელი...
სოლომონ დოდაშვილი

რუსეთის მხრიდან 1783 წლის საერთაშორისო ხელშეკრულების, ე. წ. "გეორგიევსკის ტრაქტატის" უხეშად დარღვევისთანავე, როდესაც მან თვითნებურად მიიერთა ქართლ-კახეთის სახელმწიფო და განახორციელა მისი ანექსია, დაიწყო საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ქართული სახელმწიფოს აღდგენისათვის.

1. 1801 წლის შეთქმულება და გამოსვლები

როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების მანიფესტს პავლე I-მა ხელი მოაწერა 1800 წლის 18 დეკემბერს. ამ დროს გიორგი XII ჯერ კიდევ ცოცხალია, იგი 28 დეკემბერს გარდაიცვალა გაურკვეველ ვითარებაში. ყოველშემთხვევაში, აშკარად ჩანს, რომ პეტერბურგში მისი სიკვდილი გადაწყვეტილად მიაჩნდათ და დრო, რომ არ დაეკარგათ, თადარიგი დაიჭირეს - წინასწარ ჰქონდათ მომზადებული ქართული სამეფოს გაუქმების ეტაპობრივად ასამოქმედებელი დოკუმენტები. ამაზე მეტყველებს, მაგალითად, 1800 წ. 15 ნოემბერს იმპერატორის მიერ გენერალ კნორინგისადმი გაგზავნილი საიდუმლო ბრძანება: "ქართლ-კახეთის მეფის ჯანმრთელობის შესუსტება საბაბს გვაძლევს ვე-

ლოდოთ მის მალე გარდაცვალებას. ამიტომ დაუყონებლივ გააგზავნე იქ ჩემი სახელით განცხადება, რომ უმაღლესი ბრძანების მიღებამდე არ დაუშვან მემკვიდრის გამეფება"[6, გვ. 20].

არ არის გამორიცხული, რომ გიორგი XII მოეწამლათ კიდეც, ხომ ცნობილია, ფაქტები, საქართველოში (სხვაგან რომ არ ვეძებოთ) თუ როგორ ცდილობდა რუსეთის ხელისუფლება იმერეთის მეფე სოლომონ II-ის, ალექსანდრე ბატონიშვილისა სხვა მისთვის არასასურველი პირების მოშორებას მოწამვლის გზით.

ეჭვს ისიც აღძრავს, რომ ქართველი მეფეს სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე ძალიან დაახლოვებია, ბაგრატიონებს შორის ინტრიგების ხლართვისთვის მოვლენილი, რუსთა ჯარის სარდალი გენერალი ლაზარევი, რომელიც სიკვდილის წინა დღეებში მოუცილებლად იმყოფებოდა მასთან.

ქართლ-კახეთის სამეფოს ბედი რუსეთს გადაწყვეტილი ჰქონდა, ამ სახელმწიფოს არსებობა უკვე ხელს უშლიდა მისი პოლიტიკური გეგმების განხორციელებას იმპერიის სამხრეთში და მას აღარ აწყობდა, მასთან რაღაც ხელშეკრულებებით ჰქონებოდა ხელფეხი შეკრული.[7] გიორგი XII სანამ ცოცხალი იყო, გარკვეულად ფერხდებოდა და იწელებოდა დროში ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების საკითხი. ეს კი საფრთხეს უქმნიდა, კავკასიაში მთლიანად, აგრეთვე, ახლო აღმოსავლეთში რუსეთის ფართომასშტაბიანი ექსპანსიის შემუშავებული გეგმის ჩაშლას.

[7] მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი "ზაქიჭამია", ბედოვლათი "პოლიტიკოსი" მეფე პოლიტიკურად რუსებს ყველანაირად "უწვებოდა"

პავლე I-ის მანიფესტი პეტერბურგში გამოქვეყნდა 1801 წლის 18 იანვარს. აშინებდა რა ქართველების რეაქცია და მათთან მოსალოდნელი ომი, გენერალი კნორინგი ცდილობდა გაზაფხულამდე გაეჭიანურებინა მანიფესტის თბილისში გამოქვეყნება. იგი თვლიდა, რომ ზამთარში შეუძლებელი იქნებოდა დარიალის გზით ჯარების გადაყვანა "საქართველოს დასაკავებლად" [55, გვ. 813]. საბოლოოდ, მანიფესტი თბილისში გამოაცხადეს 16-17 თებერვალს რუსულ, ქართულ, სომხურ და აზერბაიჯანულ ენებზე.

გიორგი XII (1776-1800)

მანიფესტის შესახებ გახდა ცნობილი მისი თბილისში გამოცხადებამდე. ქართველებმა სცადეს ამ უკანონობისათვის. წინააღმდეგობის გაწევა. იულონ ბატონიშვილმა იანვარშივე დაიწყო ჯარის შეკრება [123, გვ. 31]. მან, დარეჯან დედოფალმა (1738-1807) და ფარნაოზ ბატონიშვილმა ირანის შაჰს წერილები გაუგზავნეს და რუსეთის თვითნებობის აღსაკვეთად შესთავაზეს ერთობლივად ებრძოლათ [106, გვ. 240].

რუსეთის იმპერიის გამოცდილმა სპეცსამსახურებმა მოახერხეს ქართველთა მიმოწერებზე კონტროლის დაწესე-

ბა. მაგალითად, მათთვის შაჰისადმი გაგზავნილი წერილების შესახებ ინფორმაციის ერთ-ერთი წყარო იყო, ქართველების მიერ თავისიანად მიჩნეული, ერევნის ხანი მეჰმედი. ვისაგანაც რუსები სისტემატურად იღებდნენ დაკვეტილ ინფორმაციას [106, 685], ასევე, ხელთ იგდეს 1801 წლის მარტში შაჰისგან გამოგზავნილი 20 წერილი და სხვა [106, გვ. 284].[8] შესაბამისად, რუსეთის ხელისუფლება ინფორმირებულობის თვალ-

[8] უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია სპეცსამსახურების საქმიანობის სათანადო დონეზე აწყობას. ამისთვის სახსრებიც არ დაიშურა. თუ როგორ დონეზე მუშაობდა ეს სისტემა, კარგად ჩანს თეიმურაზ ბატონიშვილის აღმზრდელ პეტრე ლალაძის მაგალითზე. ირანში მყოფი ბატონიშვილის გადმობირება, რომ ვერაფრით მოხერხდა, ხელისუფლებამ, წინასწარი გათვლით, ლალაძეს ხარების საყდარი სახლებიანად ჩამოართვა, ამის შემდეგ, ლალაძეს აღუთქვეს ქონების დაბრუნება თეიმურაზ ბატონიშვილის ირანიდან ჩამოყვანის სანაცვლოდ, პ. ლალაძე იძულებული გახდა დათანხმებოდა ტორმასოვის პირობას, მაგრამ თეიმურაზ ბატნიშვილის ხელში ჩაგდების შემდეგ ხელისუფლებამ დანაპირები არ შეასრულა, ქონება მას არ დაუბრუნეს.
სპეცსამსახურები ფულს განსაკუთრებით მსტოვრების მოსყიდვას ახმარდა. მაგალითად, ირანში ლტოლვილ ბატონიშვილებს ციციანოვისაგან ჰყავდათ მიჩენილი აგენტები ზაქარია ჯორაევი (ჯორაშვილი) და სომეხი გოგია კალუსოვი (ყალუაშვილი). ოფიციალურ დოკუმენტებში უამრავი მაგალითია დაფიქსირებული. მაგალითად, 1802 წლის აპრილში ნინია პაატაშვილმა რუსებს მიანოდა მნიშვნელოვანი ცნობები, იმის შესახებ, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი მიემგზავრება ირანში ფათ ალი შაჰთან, რომ მანამდე იგი იმყოფებოდა ახალციხეში შერიფ ფაშასთან, რომლისაგან საჩუქრად მიიღო ცხენი, საათი და 12 ქისა ფული, აქვე იმყოფებოდა 400 ლეკი [106, გვ. 286]. 1805 წლის იანვარში ბაბახანის 11 ფირმანი (ადრესატები: ფარანაოზ ბატონიშვილი, თავადი კონსტანტინე ბაგრატიონი, თამაზ ორბელიანი და სხვ.) ციციანოვს მიართვეს, ხოლო მალე იმავე ბაბა ხანის სხვა 36 ფირმანიც რუსების ხელში აღმოჩნდა [107, გვ. 822, 848]. ასევე ცნობილია ალექსანდრე ბატონიშვილის 100-მდე წერილი, რომლებიც რუსეთის დაზვერვას ჩაუვარდა ხელში და სხვ.

საზრისით უდავო უპირატესობას ფლობდა. მიუხედავად ამისა, იმ ეტაპზე, იმდენად მიუღებელი იყო ქართველებისათვის რუსეთის პოლიტიკა, რომ ასეთ ვითარებაში და ძალთა აშკარა უთანასწორობის (რაოდენობრივი, ხარისხობრივი, რესურსები და სხვ.) პირობებში, მაინც ახერხებენ გამოეხატათ თავიანთი შეურიგებელი დამოკიდებულება დამპყრობლებისადმი ამა თუ იმ ფორმით (შეთქმულებები, აჯანყებები). ამავე დროს, ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებასაც, რომ რუსული სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის წინააღმდეგ მიმართული იმ პერიოდის შეთქმულებებისა და აჯანყებების დამარცხებებში არც თუ უმნიშვნელო როლი ითამაშა რუსეთის სპეცსამსახურების გამართულმა მუშაობამ, შესაბამისად მათმა ასეთმა ზედმიწვნით ინფორმირებულობამაც.

უკვე, 1800 წლის ივნისში, ირანში გადასული ალექსანდრე ბატონიშვილი ირანის, დაღესტნის, ყარაბაღის, განჯისა და შირვანის სახანოების კოალიციის შექმნას ცდილობდა, რათა განედევნა რუსები საქართველოდან. თუმცა 1800 წლის 7 ნოემბერს დაღესტნელების 15 ათასიანი ჯარის მდინარე იორთან (სოფ. კაკაბეთის მახლობლად) მარცხისა და რუსეთის დიპლომატიის მხრიდან ირანის მისამართით გაკეთებული დათმობების (კოვალენსკის საქართველოდან გაშვება და სხვ.) შემდეგ ეს გეგმა ჩაიშალა.

გიორგი მეფის გარდაცვალების შემდეგ გენერალ-მაიორმა ლაზარევმა პეტერბურგიდან მიღებული დირექტივის შესაბამისად გამოაცხადა, რომ უმაღლესი ბრძანების გამოსვლამდე ქართლ-კახეთის ტახტს ვერავინ დაიკავებდა. რუსეთის ხელისუფლების ასეთმა თვითნებობამ დიდი აღშფოთება გამოიწვია საქართველოში.

ქართველმა პატრიოტებმა დაიწყეს შეკრება თბილისის ქუჩა-მოედნებზე და მსჯელობდნენ ქვეყნის მომავალზე. რუსეთის ჯარის სარდლობამ, რომელსაც აშინებდა ოპოზიციონერთა საქმიანობა, აკრძალა ქუჩებში ხალხის შეკრება. დაიწყეს კიდეც "წესრიგის" დამრღვევთა დაპატიმრებები, პირველ რიგში დააპატიმრეს სოლომონ ლიონიძე, რომელიც თავისი პატრიოტული გამოსვლებით ქართველთა ეროვნულ გრძნობებს კიდევ უფრო აღვივებდა [6, გვ.22].

პლატონ იოსელიანის გადმოცემით, "მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა, მეფის ძენი – იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხაილ, სარდალი იოანე ყაფლანიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, ეგნატე იოსელიანი, მეითარი თარხნიშვილი და მათ შორის უბრძნესი და ნათლად მხილველი მყობადისა და მომავლისა სოლომონ ლეონიძე სთხოვდნენ და ევედრებოდნენ დავითს წარვიდეს მცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფედ" [34, გვ. 215].

სამწუხაროდ, დავით ბატონიშვილი, როგორც პოლიტიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე მამამისივით უნიათო გამოდგა, მას რომ სათანადო პოლიტიკური ალღო და მოხერხებულობა გამოეჩინა, შეეძლო ტახტი კანონიერად დაეკავებინა და როგორც კანონიერ მეფეს დაეცვა ტახტისა და ქართული სახელმწიფოს ინტერესები. იგი არ უნდა დალოდებოდა რუსეთის იმპერატორის გადაწყვეტილებას, რადგანაც 1783 წლის ხელშეკრულება ბათილი გახდა მას შემდეგ, რაც იგი რუსეთის მხრიდან ცალმხრივად იქნა დარღვეული [45, იხილე, ლუი ლე ფური, ვატელი, კუნცი და სხვ.]. შესაბამისად ქართლ-კახეთს რუსეთთან არავითარი იურიდიული ვალდებულება არ აკავშირებდა და დავითს შეეძლო რუსებისგან დამოუკიდებლად ემოქმედა...

სამაგიეროდ, ამ თვალსაზრისით, სწორად მოიქცნენ, ბატონიშვილები იულონი, ვახტანგი, მირიანი და ფარნაოზი, რომლებიც თავიანთი მეომარი რაზმებით მუხრანში შეიკრიბნენ და გადაწყვიტეს მცხეთაში შესვლა, იულონის სვეტიცხოველის ტაძარში მეფედ კურთხევა და ამით რუსეთის მთავრობის მომხდარი ფაქტის წინაშე დაყენება. მაგრამ რუსეთის ხელისუფლება წინასწარ შემუშავებული გეგმის მიხედვით მოქმედებდა და მას გათვლილი ჰქონდა მოსალოდნელი წინააღმდეგობები. შესაბამისად მომზადებულნი შეხვდნენ მომხდარ ფაქტს. რეგულარული ჯარის ნაწილებს მცხეთაში შესასვლელი ყველა გზა გადაკეტილი ჰქონდათ და ბატონიშვილებმა იქ ვერ შეაღწიეს [34, გვ. 220]. რუსებისგან განსხვავებით ბატონიშვილებს არ ჰქონდათ წინასწარ შემუშავებული ერთიანი მოქმედების გეგმა, მათი ეს გამოსვლა უფრო იმპულსურ ხასიათს ატარებდა.

დარეჯან დედოფალი (1738-1807)

გენერალ კნორინგს ჯარები სრულ მზადყოფნაში ჰყავდა, რათა საჭიროების შემთხვევაში ჩრდილოეთ კავკასიიდან საქართველოსკენ დაეძრა. გენერალმა ლაზარევმა დარეჯან

დედოფალს ურჩია დაეშალათ ლაშქარი ბატონიშვილებს და დალოდებოდნენ იმპერატორის ბრძანებას. ძალთა თანაფარდობა აშკარად რუსების მხარეს იყო, მოლაპარაკების საშუალებით დაძაბული სიტუაცია თითქოს ჩაცხრა.

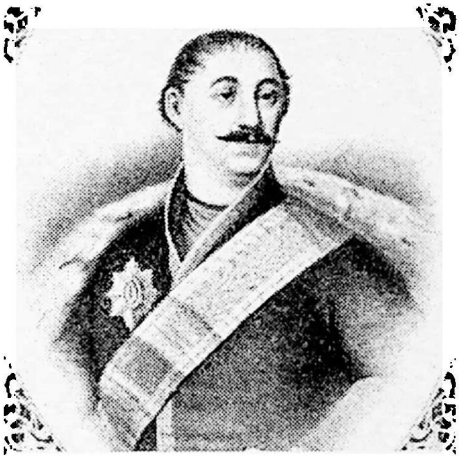
ერთი თვის დაგვიანებით, 1801 წლის 18 თებერვალს, თბილისში პავლე I-ის მანიფესტის გამოცხადების შემდეგ მეფის ხელისუფლება ხედავდა ქართველებში გამეფებულ მძაფრ, აშკარა ანტირეჟიმულ ატმოსფეროს და შეშფოთებული ცდილობდა გამოსავლის პოვნას. უფრო და უფრო მატულობდა დაძაბულობა თვით რუსული მმართველობის თბილისის რეზიდენციაში. იმ პერიოდში სულ იყო ქალაქზე ამბოხებულთა თავდასხმის მოლოდინი.

იმჟამად, რუსული საოკუპაციო რეჟიმის დამყარების წინააღმდეგ შეთქმულების ხელმძღვანელობა თავის თავზე აიღო ერეკლე მეორეს ქვრივმა დარეჯან დედოფალმა (1738-1807). შეთქმულებიც მის სასახლეში იკრიბებოდნენ. მანამდე მასთან დაპირისპირებული ბატონიშვილები და მარიამ დედოფალიც (1768-1850) აქტიურად ჩაებნენ ამ ბრძოლაში.

შეიარაღებული ბრძოლისთვის მზადება მიმდინარეობდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. დავით ბატონიშვილი (1767-1819) ბორჩალოში მალულად ამზადებდა ჯარს და ერევნის ხანთან კავშირის გაბმას ცდილობდა, თავიანთ საუფლისწულოებში ქმნიდნენ საბრძოლო დანაყოფებს თეიმურაზ, მირიან და ვახტანგ ბატონიშვილები. ამ ორ უკანასკნელს დაკისრებული ჰქონდათ დარიალის ხეობის ჩაკეტვა და ამ გზაზე სტრატეგიული მნიშვნელობის ხუთი ხიდის დანგრევა. საომრად ემზადებოდა იმერეთის მეფეც, რომელსაც თებერვლიდან თავისთან ჰყავდა შეფარებული იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილები.

იმერეთში ჩადის ალექსანდრე ბატონიშვილიც, იგი, მანამდე აწარმოებდა მოლაპარაკებას ფათალი შაჰთან და ახალციხის ფაშასთან[9] რუსების წინააღმდეგ ერთობლივად გამოსვლის თაობაზე.

მარტყოფში იკრიბებიან იულონ და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთ მომხრე თავად-აზნაურებთან ერთად. შეთქმულებს მარტოფში უერთდება ალექსანდრე ბატონიშვილიც, რომელმაც ბატონიშვილებს აცნობა სოლომონ II-სა და შერიფ ფაშასთან მიღწეული შეთანხმების შესახებ. ერთობლივად დაისახა აჯანყების გეგმა.

იულონ ბატონიშვილი (1760-1816)

როგორც 1801 წლის აგვისტოში კნორინგისადმი ლაზარევის მიერ გაგზავნილ წერილიდან ჩანს, ალექსანდრე ბატონიშვილს, სოლომონ II-ს და შერიფ ფაშას განზრახული ჰქონდათ ქართული, ირანული და თურქული ძალებით, დაღესტნელებთან ერთად შეეტიათ რუსებისათვის 1801 წლის ზაფხულში [106, გვ. 285]. მარტყოფში გამართული შეთქმულთა შეკრების მონაწილე ოთარ ამილახვრის მიერ დაკითხვაზე მიცემული ჩვენებიდანაც ირკვევა

[9] სხვათა შორის, იმ მომენტში თურქეთი ეგვიპტისათვის საფრანგეთთან საომარ მდგომარეობის გამო, რუსეთთან თბილ ურთიერთობაში იყო და მასთან მოკავშირეობას ეძებდა, მიუხედავად ამისა, ახალციხის ფაშა სულთანს არ დაემორჩილა და დამოუკიდებლად მოქმედებდა. იგი, ალექსანდრე ბატონიშვილი და სოლომონ II ერთობლივად აწყობდნენ გეგმებს რუსებთან საბრძოლველად.

[106, გვ. 324], რომ შეთქმულები აპირებდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით შეეტიათ რუსებისათვის და "გაეყარათ რუსეთის ჯარები საქართველოდან და მეფედ გამოეცხადებინათ იულონ ბატონიშვილი" [123, გვ. 23], რა დროსაც აჯანყებულ ქართლ-კახელ მეომრებს უნდა შეერთებოდათ დაღესტნის, ყარაბაღისა და იმერეთის ჯარის ნაწილები.

დაძაბულობამ და მღელვარებამ მოიცვა მთელი კახეთი. ქიზიყში იმდენად სერიოზულად იყო საქმე, რომ დამფრთხალი რუსული სამხედრო რაზმის მეთაური, მაიორი ალექსეევი 1801 წლის 3 აგვისტოს გენერალ ლაზარევს შეშფოთებული წერდა "აქ ვარშავაზე უარესი დღე მოგველისო" [106, გვ. 340] (იგულისხმება 1794 წელს ვარშავაში პოლონელების მიერ რუსული გარნიზონის უეცარი ამოჟლეტა).

დავით ბატონიშვილი (1767-1819)

თბილისში გააძლიერეს სამხედრო თავდაცვითი საქმიანობა. საგანგებო რაზმებმა დაიწყეს ურჩ ბატონიშვილებზე ნადირობა. მოახერხეს რამდენიმე შეთქმული ქიზიყელი თავადის დაპატიმრება, მათი დაკითხვა მიმდინარეობდა თბილისში, შესაბამისად, საოკუპაციო

ხელისუფლებისათვის შეთქმულების გეგმის ბევრი დეტალი გახდა ცნობილი.

ქართველები დიდ იმედებს ამყარებდნენ გარედან დახმარებაზე, მაგრამ ირანს, თურქეთსა და რუსეთს შორის გაძლერებულმა დიპლომატიურმა აქტიურობამ და შექმნილმა არასახარბიელო პოლიტიკურმა სიტუაციამ შეთქმულთა იმედები გააქარწყლა. მოულოდნელად უკან გაბრუნდა საზღვართან მოსული ირანის ჯარის 10-ათასიანი კორპუსი პირ ყული ხანის მეთაურობით [123, გვ. 26].

ამ პერიოდში გენერელ-მაიორ გულიაკოვის ჯარმაც მოასწრო და დაიკავა სტრატეგიულად მომგებიანი პოზიციები. რუსეთის მთავრობამ დამატებით რამდენიმე პოლკი ჯარი გამოყო და ქართლ-კახეთის ყველა ციხესიმაგრე დაიკავა. საბოლოოდ ხელისუფლებამ ძალის დემონსტრირებით, დიპოლმატიის გამოყენებით და რეპრესიებით შეძლო პავლე I-ის მანიფესტის საპასუხოდ წამოწყებული 1801 წლის შეთქმულების მხოლოდ დროებით გაუვნებელყოფა,[10] რადგანაც ქართველებმა მზადება დაიწყეს ახალი აჯანყებისთვის.

2. 1802 წლის ამბოხი

მალე პავლე I მოკლეს და ტახტზე ავიდა მისი ვაჟი – ალექსანდრე I. მისი გამეფების შემდეგ 1801 წლის 12 სექტემბერს უკვე ალექსანდრე I-ის ხელმოწერით გამოვიდა მანი-

[10] სხვთაშორის, რუსეთის საოკუპაციო რეჟიმის წინააღმდეგ 1801 წლის შეთქმულების გაშუქებას საბჭოთა ისტორიოგრაფია გვერდს უვლიდა, ან მიმოიხილავდა ბატონიშვილებს შორის დაპირისპირების კონტექსტში.

ფესტი საქართველოში რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ, რომელიც 1802 წლის 12 აპრილს, ანუ 7 თვის დაგვიანებით გამოცხადდა თბილისის სიონის ტაძარში. ამის შემდეგ, საქართველოში რუსეთის ჯარების პირველმა მთავარსარდალმა, გენერალ-ლეიტენანტმა კარლ კნორინგმა დამსწრე საზოგადოებას რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე ფიცის დადება მოსთხოვა. ამან ქართველების აღშფოთება გამოიწვია. ბევრმა მათგანმა გაბედა და უარი თქვა ფიცის დადებაზე. ცხადია, ამას არ შეეძლო მოვლენათა განვითარების შეცვლა. კნორინგის ბრძანებით უკმაყოფილონი დააპატიმრეს (მაჩაბელი, ამირაჯიბი...) [55, გვ. 818-819].

ფარნაოზ ბატონიშვილი (1777-1852)

დარეჯან დედოფალმა მაშინვე დაიბარა გენერალი კნორინგი, მანიფესტთან დაკავშირებით პოლიტიკური განცხადება გააკეთა და შეთანხმების დარღვევისა და თვითნებობის გამო პროტესტი გამოთქვა. აღშფოთებულმა დედოფალმა გენერალს პირში მკაცრად მიახალა: "შენგან აღთმულის წინააღმდეგად იქცევი აქა და საქმობ?!" [55, გვ. 818].

ბაგრატ ბატონიშვილი მოგვითხრობს: "წელსა 1801, სეკტებრის 15, ეკურთხა იპერატორი ალექსანდრე მოსკოვს.

მაშინ გამოსცა მანიფესტი თვისი და დაპყრობაი საქართველოისა და ჰყო ღუბერნატორად დესტვიტელნი სტატკის სოვეტნიკი კავალნიცკი პეტრე ივანიჩი, პირველ ყოფილი მინისტრი საქართველოსა შინა, და ეგრეთვე უპირატეს მართებლათ განაწესა კნორინღივე საქართველოისა. ამათ მისრულთა ტფილის შეჰყარეს ხალხნი ჩინებულნი სიონისა ეკლესიაში საფიცრად სამღვდელოითურთ და მოარტყეს სიონისა ეკლესიასა გარს რუსეთის მხედრობა ზარბაზნებითურთ და აუწყეს: "უკეთუ არა ჰყოფთ ფიცსა ერთგულებასა ზედა რუსეთისასა, მოგწყვიტენიცა" შიშვნეულთა ქართველთა იძულებულთა იწყეს ფიცი და აღუთქვეცა მორჩილებაი. მაშინ გახსნეს ღუბერნია ტფილისისა და დამტკიცეს მართებელობაი თვისი, ვითარცა წესი არს როსიასა შინა, ეგრე განაწესეს ხარკიცა" [25, გვ. 78-80]. ეს საგულისხმო ამონარიდი ზედმიწევნით მეტყველებს იმაზე, თუ რამდენად უჭერდა ქართველობა მხარს პრორუსულ პოლიტიკას [95].

მანიფესტით უკმაყოფილო ქართველი საზოგადოების აზრს თვალსაჩინოდ გამოხატავს 1832 წლის შეთქმულების აქტიური წევრის დიმიტრი ერისთავის (იგი საგამოძიებო კომისიამ მესამე თანრიგის "დამნაშავედ" სცნო) მიერ ალექსანდრე I-ის მანიფესტის შესახებ გამოთქმული შენიშვნები. იგი მანიფესტს უსამართლო აქტს უწოდებს. მისი აზრით რუსეთის მონარქმა დაარღვია საერთაშორისო შეთანხმება, ვერაგულად მიიტაცა საქართველოს სამეფო და თავისი სამეფო კვერთხის ქვეშ მოაქცია, საქართველო გარყვნილი რუსი მოხელეების გადასახლების ადგილად გადააქცია. მანიფესტში ნათქვამია, რომ ქართველმა ხალხმა თითქოს ნებაყოფლობით დათმო დამოუკიდებლობა და შეუერთდა რუსეთს. თუ შეერთება ნებაყოლობით მოხდა, შენიშნავს დიმიტრი ერის-

თავი, რუსეთს გაგზავნილ სამადლობელო დეპუტაციაში რატომ შედიოდა მხოლოდ 6-8 კაცი, ხოლო რუსეთის საწინააღმდეგო აჯანყებანი რატომ ატარებდა საყოველთაო ხასიათს? ალექსანდრე I-ის მანიფესტი ამბობს, რომ შინაბრძოლა დაღუპვას უქადდა სამეფოს და საქართველო შევიერთეთ არა ისედაც ვეებართელა იმპერიის საზღვრების გაფართოებისათვის, არამედ ერთმორწმუნე ხალხის დაღუპვისგან გადასარჩენის მიზნითო. "აი კიდევ სისულელე", თუ ტერიტორიის შემატება არ უნდოდათ, დაემტკიცებინათ ერთ-ერთი ბაგრატიონი მეფედ და შინა ბრძოლაც შეწყდებოდა, მაგრამ რუსეთს სურდა საქართველოს დაპყრობაო, შენიშნავს დ. ერისთავი [16, გვ. 117-119]. გულისწყრომა და პროტესტი წითელ ზოლად გასდევს იმ პერიოდის ყველა დოკუმენტს, რაც ნათლად ადასტურებს, რომ ქართველი საზოგადოება რუსეთის ხელისუფლების თვითნებობას ვერ ურიგდებოდა.

1801 წლის 12 სექტემბერს პეტერბურგში და მოგვიანებით, 1802 წლის 12 აპრილს თბილისში გამოქვეყნებულ რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მანიფესტს ქართველობამ ქელმენჩურის აქტით უპასუხა. მანამდე კახეთში შეკრებილმა 69 თავადმა საგანგებო წერილი შეადგინა, რომელშიც დაგმობილი იყო სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი და მოითხოვდნენ 1783 წლის საერთაშორისო ხელშეკრულების საფუძველზე ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობის აღდგენას. საქართველო, ნათქვამია წერილში, პატარა ქვეყანა არის. ჩვენ გვებრძოდა თურქეთის ხონთქარი, ირანის ყაენი, მაგრამ მათ ვერაფერი დაგვაკლეს. "ვერც მოშალეს მეფობა, ვერც მოშალეს ეპისკოპოსობა, ვერც მოშალეს თავადობა და ვერც მოშალეს გლეხობა" მტრებისგან შევიწროებულმა ჩვენმა მეფემ რუსეთის ხელმწიფეს შესთხოვა მფარველობა.

ინება ყოვლადმოწყალე ხელმწიფემ და საქართველო რუსეთს შეაერთა და მანიფესტები გვიბოძა" მაგრამ აქაც მოგვატყუეს, მანიფესტებით აღთქმული დაპირება-წყალობანი არ სრულდებაო. გულიაკოვმა პასუხიც არ გასცა და რეპრესიები გააძლიერა.

კახეთიდან მეორე წერილიც გაიგზავნა. ჩვენ გვინდა, რომ "იულონ მეფედ გვიჯდეს და ხელმწიფის ერთგულნი ვიყვნეთ. რაც ხელმწიფეს ჩვენგან სამსახური ენებებოდეს, ჩვენს მეფეს უბრძანოს და ჩვენმა მეფემ ჩვენ გვიბრძანოს და ისე ჩვენის შეძლებით ხელმწიფეს ვემსახურებით" [106, გვ. 368-369].

იოანე ბატონიშვილი (1768-1830)

მიუხედავად იმისა, რომ ხედავს რუსეთის თვითნებობას, საქართველოში საზოგადოებრივი აზრი მაინც იქითკენ იხრება, რომ იარაღის ხელში აღებამდე, უნდა შეეცადოს რუსებს შეაგნებინოს, რომ რუსეთის ხელისუფლება საერთაშორისო სამართლის დოკუმენტის იგნორირებას ახდენს. ამ წერილებში ნათლადაა გამოთქმული ქართული საზოგადოებრიობის სურვილი, სამართლებრივ ენაზე ესაუბროს რუსეთის ხელისუფლებას, თხოულობს შეასრულოს რუსეთმა საერთაშორისო ხელშეკრულებით აღე-

ბული ვალდებულებები. მოძრაობის მეთაურები მალე რწმუნდებიან, რომ პეტიციების მირთმევა და ოკუპანტებთან სამართლის ენაზე ლაპარაკი არ გამოდის. ამის შემდეგ შემუშავდა ფიცის ტექსტი, რომელშიც ეწერა: "ჩვენ ერთობით კახეთსა შინა მცხოვრებელთა... ესე წიგნი და პირობა დავდევით, რომ... რუსეთის იმპერატორს მოვახსენოთ... მეფის ირაკლის ანდერძი დაგვიმტკიცოს და იმ ანდერძის წესით მეფე დაგვისვას... ვინც ამაში უკან განსდგეს, წმინდის სამების უარისმყოფელიც იქნება, ბაგრატიონთა ოჯახის მუხანათიცა და ჩვენც ერთობით გარდავახდევინოთ." კახეთის მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა დაიფიცა ამ ტექსტზე.

ამბოხებული თავადაზნაურობა და გლეხობა (ერთი ცნობით 40 ათასი კაცი) 25 ივლისს შეიკრიბნენ ქიზიყში, სოფელ მაღაროს მახლობლად, მდინარე ქელმენჩურის მიდამოებში და გამოაცხადეს მეფედ იულონ ბატონიშვილი.

სიღნაღიდან გაგზავნილი რუსული ჯარის ნაწილი ამბოხებულებმა უკან გააქციეს. შეკრებილებმა ფიცი დადეს იულონ მეფის ერთგულებაზე (სხვათა შორის, იგი სცნო ირანმა, ფათალი შაჰმა სპეციალური ფირმანი გამოუგზავნა იულონს და აღიარა იგი საქართველოს მეფედ [106, გვ. 693]), ამათან, მან იულონის მხადამჭერი მოწოდებაც გაავრცელა მთელ კახეთში [6, გვ. 32-33].

რუსულმა საოკუპაციო ხელისუფლებამ ყურადღება და საოკუპაციო რეჟიმის უშიშროების უზრუნველყოფის ზომები გააასკეცა. 3 აგვისტოს ლაზარევი თავისი ჯარით ქიზიყს ჩავიდა და ამბოხებულებს მორჩილებისკენ მოუწოდა.

საბოლოოდ, რუსული ხელისუფლების უკეთესმა ორგანიზებულობამ, სპეცსამსახურების აქტიურმა მუშაობამ, გამცემლობამ (თავადმა დავით ჩოლოყაშვილმა რუსებს დაწვრი-

ლებით შედგენილი ბეზღების ბარათი მიართვა), ასევე, ამბოხებულების სუსტმა ორგანიზებულობამ და მონაწილეთა დაქსაქსულობამ განაპირობა 1802 წლის გამოსვლის მარცხი.

1801 წლის შეთქმულება და 1802 წლის ამბოხი იყო დაწყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი ორგანიზებული გამოვლინებები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენას და რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის გაგრძელებას ზემოთ აღნიშნული საერთაშორისო სამართლებრივი დოკუმენტის საფუძველზე.

3. 1804 წლის მთიანეთის აჯანყება

საოკუპაციო რეჟიმს ქართველი ხალხი ვერ შეეგუა. რუსული მმართველობა სულ უფრო და უფრო აუტანელი ხდებოდა ქართველი ხალხისთვის. რუსი ოკუპანტების სრულ სახეს კარგად წამოაჩენს ერთი ფაქტი, რომელიც ჟამურში მოხდა. ჟამურელები საჩივარში წერდნენ: "ამას წინათ კაპიტან ისპრავნიკი სტაროსვეტსკი ჟამურს მოვიდა, დაიჭირა ოსები, გობში, საიდანაც ძაღლები სვლეპდნენ, შრატი ჩაასხა, დახოცა კატები და შიგ ჩაყარა, შიგვე ჩაყარა ადამიანის სიბინძურე და მათ აჭამა. იმავე ოსებს რვა სახლი დაუწვა, სადაც 300 კოდი ქერი დაიღუპა" [107, გვ. 305; 55, გვ. 916].

1802 წლის ამბოხიდან ორი წელიც არ იყო გასული, რომ 1804 წლის მაისში აჯანყებამ იფეთქა ანანურის მაზრაში და მალე მთელი მთიანეთი მოიცვა. აჯანყება ხელისუფლებისათვის კრიტიკულ ვითარებაში დაიწყო. რუსის ჯარი ირანთან ომით იყო დაკავებული. მთავარმართებელი პავლე ციციანოვი

დიდი ძალებით ერევნის ციხეს უტევდა. ივნის-ივლისში არაგველებმა აიღეს სტეფანწმინდა, ლარსი.

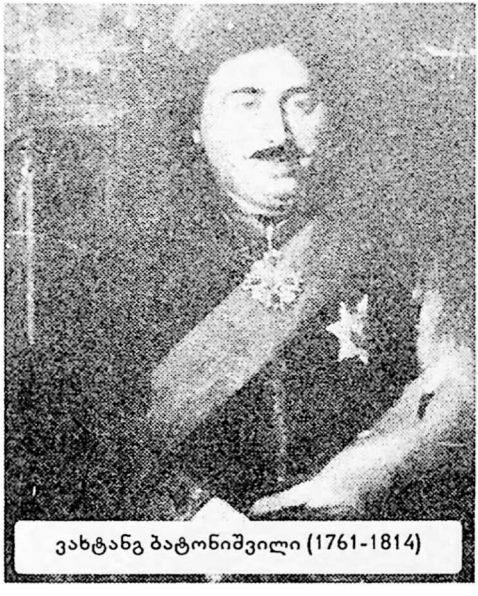
აჯანყებულებმა ჩაკეტეს სტრატეგიული დარიალის სამხედრო გზა ანანურამდე, რუსებს დამხმარე ძალა რომ არ მიეღოთ. ქართველებს გვერდში ამოუდგნენ ჯავის მხარეში მცხოვრები ოსები. მათ მთლიანად მოსპეს როკის უღელტეხილით ლიახვის ხეობაში (სოფელ ჯავასა და კოშკთან) გადმოსული რუსების მთელი პოლკი.

აგვისტოს პირველ რიცხვებში აჯანყებულებმა ლომისას უბანზე დაამარცხეს ციციანოვის მოადგილის ვოლკონსკის სამხედრო ნაწილები და გზა გაიკაფეს თუშეთისაკენ. აჯანყება გავრცელდა ქსნისა და არაგვის ხეობაში. ლომისის საგუშაგოს ხელში ჩაგდებით აჯანყებულებმა "ხელთ იგდეს ქსნის სამფლობელოები და გზა ქართლისკენ. თავად ერისთავის სოფლები დაარბიეს რუსეთის ერთგულებისთვის და საშიშროება დაემუქრა გორს" [118, გვ. 367].

იმერეთიდან დაიძრნენ მთიელების მიერ აჯანყების ხელმძღვანელებად მოწვეული იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილები, მაგრამ ქართლში გადმოსული იულონი რუსებმა დაატყვევეს, ხოლო ფარნაოზმა მოახერხა კახეთში გადასვლა, საიდანაც კახელ თავადებთან ერთად სექტემბერში სტეფანწმინდაში ავიდა და აჯანყებულთა სათავეში ჩადგა. მან შიკრიკები დაგზავნა ქართლსა და კახეთში, უნდოდა აჯანყების არეალი გაფართოებინა, სცადა ალექსანდრე ბატონიშვილთანაც დაკავშირება.

საქართველოში რუსეთის ბატონობას საფრთხე შეექმნა. ციციანოვი იძულებული გახდა ერევნისათვის ალყა მოეხსნა და სამხედრო ნაწილები მთიანეთისაკენ დაეძრა. რუსთა რაზმები სასტიკად უსწორდებოდნენ აჯანყებულებს,

ანადგურებდნენ და სწვავდნენ მათ სოფლებს. ალექსანდრე I-ის ბრძანებით ჩრდილოეთიდანაც შემოვიდა რუსული სამხედრო ნაწილები ნესვეტოვის მეთაურობით (3000 ჯარისკაცი, 30 ქვემეხი). აჯანყებულები ორ ცეცხლსშუა მოექცნენ. ვითარების შეცვლასთან დაკავშირებით ფარნაოზ ბატონიშვილთან მყოფ კახელ თავადობასაც წარმატების იმედი გადაეწურათ და მათგან დიდმა ნაწილმა ბრძოლის ველი მიატოვა. 1804 წლის 13 ოქტომბერს, სიონთან, ფარნაოზის ლაშქარი უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხდა.

ვახტანგ ბატონიშვილი (1761-1814)

19 ოქტომბერს ჩრდილოეთიდან დაძრული გენერალ ნესვეტაევისა და ციციანოვის რუსული სამხედრო ძალები ანანურში გაერთიანდა, რამაც გადაწყვიტა კიდეც აჯანყებულთა ბედი. აჯანყებულთა მცირე რაზმებად გაფანტული რაზმების ლიკვიდაცია ნოემბრამდე დამთავრდა. აჯანყება ჩახშობილ იქნა. დაიწყო საშინელი რეპრესიები. როგორც ალ. ფრონელი თავის ცნობილ ნაშრომში "მთიულეთი, 1804 წ." მოგვითხრობს: "ციხენი და საპყრობილენი საქართველოში 1904 წლის დამლევს სავსებით აივსო შეთქმულთა და მეამბოხეთაგან... თელავს, სიღნაღს, გორსა და თვით სატახტო ქალაქ თფილისსა, ალაგი აღარ იყო, სად ნაეყვანათ შეპყრობილნი და გაბაწრულნი" (74, გვ. 332-333).

ვერც ალექსანდრე ბატონიშვილმა შეძლო ირანის შაჰისგან დაპირებული მრავალრიცხოვანი მხედრობის მიღება, რომელიც ომახიან დაპირებებს იძლეოდა: "მე მხოლოდ იმიტომ მოვდივარ, რომ ავიღო საქართველო და გადავცე იგი მეფე ალექსანდრესო" [26, გვ. 70].

შეიპყრეს და დასაჯეს აჯანყების 73 მოთავე. შეიპყრეს ფარნაოზ ბატონიშვილიც, რომელიც იულონ ბატონიშვილთან ერთად 1805 წლის აპრილში რუსეთში გადაასახლეს.

მიუხედავად ამისა, დამპყრობლებისადმი შეურიგებლობის სულისკვეთება მთაში მაინც არ ჩამქრალა და გამოსვლები XIX ს. მთელი პირველი ნახევრის განმავლობაში გრძელდებოდა. მარცხით დამთავრდა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენის კიდევ ერთი ცდა.

4. აჯანყება კახეთსა და ქართლის მთიანეთში 1812-1813 წ.წ

აჯანყება კი დაიწყო კახეთში, მაგრამ იგი ტერიტორიულად მხოლოდ კახეთით არ შემოიფარგლებოდა. აჯანყება ერთი წელი გრძელდებოდა მცირე შესვენებებით და მან მოიცვა კახეთი, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი, ქართლის მთიანეთი, ამბოხი ქართლშიც დაიწყო [55, გვ. 924], მაგრამ რუსებმა მალე ჩაახშეს და მოახერხეს სიტუაციის მართვის ხელში აღება, ამიტომ ქართველი თავად-აზნაურობა და გლეხობა ალექსანდრე ბატონიშვილის დასახმარებლად კახეთში გადავიდა [55, გვ. 925].

აჯანყება 31 იანვარს ახმეტაში დაიწყო, მალე აჯანყებულებმა თელავი და სიღნაღი აიღეს. მეამბოხეები კარგად

შედგენილი სამოქმედო გეგმით მოქმედებდნენ, მათ მოულოდნელი და ერთდროული თავდასხმებით ალყა შემოარტყეს განცალკევებულ რუსულ საოკუპაციო ძალებს, არ მისცეს გაერთიანების საშუალება და გაანადგურეს. აჯანყებას მალე ფშავ-ხევსურეთიც შეუერთდა. 10 თებერვალს ფშავ-ხევსურ-თიანელების 1000 კაციანი რაზმი ბრძოლაში გმირულად ჩაება. ქართველებმა აიღეს დუშეთისა და ფასანაურის საგუშაგოები და ანანურს ალყა შემოარტყეს. მათ გეგმაში ჰქონდათ დარიალის გზის ჩაკეტვა, რათა ჩრდილოეთ კავკასიიდან დამატებითი ჯარების გადმოსხმა აღეკვეთად. აჯანყებულთა მიზანი თბილისის აღება და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო [55, გვ. 922].

21 თებერვლიდან ყარაბაღიდან დაბრუნებული მთავარმართებელი მარკიზი პაულიჩი პირადად ხელმძღვანელობდა აჯანყების ჩაქრობას. რუსებმა დაიწყეს ძალების მობილიზება. 1 მარტს დიდი ბრძოლა გაიმართა სოფ. ჩუმლაყთან. 4000 აჯანყებული ქართველი გმირულად ეკვეთა მტერს, მაგრამ მოღალატეების წყალობით გამარჯვება რუსებს დარჩათ. 4 მარტს რუსების მთავასარდალი იტალიელი ფილიპ პაულიჩი გამარჯვებული შევიდა თელავში და კახეთის სოფლებში სახრჩობელების აღმართვა დაიწყო.

აპრილის დასაწყისში აჯანყების მეორე ეტაპი დაიწყო. აჯანყების ძირითადი კერები იყო ენისელი, გრემი, შილდა, საბუე, მთლიანად ქიზიყი. ახალმა მთავარმართებელმა რტიშჩევმა დიპლომატია, ამინისტია და დაპირებები გამოიყენა და მაისის ბოლოსთვის აჯანყება მინელდა.

1812 წლის ზაფხულში საფრანგეთის არმიამ რუსეთის საზღვარი გადალახა და გადავიდა შეტევაზე. ამ დროს რუსეთს არ ჰქონდა დამთავრებული ომი ირანთანაც. თურქეთ-

საც უნდოდა გამოეყენებინა შექმნილი სიტუაცია და ემზადებოდა კავკასიიდან რუსების გასადევნად. თიანეთსი მყოფმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა გადაწყვიტა შექმნილი ვითარებით ესარგებლა. მის მოწოდებას მაშინვე გამოეხმაურა კახეთი, ქიზიყი, ფშავ-ხევსურეთი, მღელვარება დაიწყო ქართლშიც, მაგრამ ხელისუფლებას იქ ძლიერი პოზიციები ჰქონდა და ქართლელები იძულებულნი იყვნენ ბატონიშვილის ლაშქართან შეერთების გზები ეძებნათ. მალე კახეთიდან და ქართლიდან დაიძრნენ პატრიოტი ქართველები – თავადები, აზნაურები, გლეხები. დაგეგმილი იყო ალავერდობა დღეს ალექსანდრეს მეფედ კურთხევა.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა, რომელიც ამ მომენტისთვის ხალხის დიდი მხარდაჭერით სარგებლობდა, სათავეში ჩაუდგა ქართველი ხალხის სრულიად კანონიერ ბრძოლას სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. თიანეთში მდგარ ბატონიშვილს უამრავი ხალხი მიუვიდა ქართლიდან, კახეთიდან, მთის კუთხეებიდან.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა თავიდანვე ყველასათვის მკაფიო და გასაგები საბრძოლო ამოცანა დასახა: სამხედრო გზის ჩაკეტვა, კახეთის შემომტკიცება და ქართლის აჯანყება. ამას უნდა მოჰყოლოდა ირანიდან დამხმარე ჯარის შემოსვლა. თუ რუსეთის მთავრობა დათანხმდებოდა სამეფოს აღდგენას, მაშინ საქმე მშვიდობიანად მოგვარდებოდა.

სამხედრო საქმეში გაწაფულმა ბატონიშვილმა საბრძოლო რაზმები სამ ნაწილად დაჰყო და თვითეულს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი გზის ჩაკეტვა დაავალა, რათა რუსულ ნაწილებს ჩრდილოეთიდან შევსების მიღების და გადადგილების საშუალება არ ჰქონოდათ. მან პირველ რაზმს დაავალა თბილისიდან კახეთისაკენ მიმავალი გზის ჩაკეტვა, მეო-

რე რაზმს — ქართლიდან თიანეთ-თელავისკენ მიმავალი გზების დაცვა, მესამეს კი — ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელი გზები უნდა ჩაეკეტა. თვითონ რუსთა ჯარებთან ბრძოლისთვის უშუალოდ უნდა ეხელმძღვანელა. ქართულ ლაშქარს დასახმარებლად 1200 დაღესტნელი ლეკიც შეუერთდა.

კავკასიის იმდროინდელმა მთავარსარდალმა რტიშჩევმა საქართველოში მყოფი მთელი ძალების მობილიზაცია გამოაცხადა, კავკასიის ხაზიდან ბატალიონებიც იხმო და განცხადება გამოაქვეყნა — ალექსანდრე ბატონიშვილის მკვლელობისათვის 2 ათასი ჩერვონეცის დააწესების შესახებ.

ვინაიდან ქართველ მოლაშქრეებთან შედარებით რუსთის რეგულარულ ჯარს სამხედრო წყობითა და იარაღით დიდი უპირატესობა ჰქონდა, ამიტომ ბატონიშვილი ძირითადად მანევრირებდა და პარტიზანულ ბრძოლებს აწარმოებდა, თან დროს აჭიანურებდა ნაპოლეონის გამარჯვებისა და სპარსელთა დახმარების მოლოდინში. აჯანყებულებმა კახეთში მრავალი ბრძოლა მოიგეს და დიდი ზარალიც მიაყენეს მოწინააღმდეგეს. უთანასწორო ბრძოლა სამ თვეს გაგრძელდა. მთავრობის ჯარი შურს ხალხზე იძიებდა, სოფლებს ბუგავდა, ანადგურებდა გლეხების მეურნეობას, კაფავდა ვენახებს, რათა მეამბოხეებისათვის დახმარების ხალისი წართმეოდათ.

რაკი საქართველო რუსების დამარცხებას მარტო ვერ შეძლებდა, ამიტომ ალექსანდრე ბატონიშვილი მეომარ სახელმწიფოებს შორის არსებული წინააღმდეგობის საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის გამოყენებას ცდილობდა. სამწუხაროდ, როგორც ცნობილია, საერთაშორისო ვითარება აჯანყებულთა საწინააღმდეგოდ შეიცვალა. ამასთან, რუსებმა ასლანდუზთან სასტიკად დაამარცხეს

აბას მირზას ჯარებიც. ქართველებს გარედან დახმარების იმედი ამოეწურათ. აჯანყება განწირული ჩანდა.

21 სექტემბერს შილდასთან მოხდა დიდი ბრძოლა, მაგრამ გადამწყვეტი გამარჯვება არცერთ მხარეს არ ერგო, თუმცა სამთავრობო ჯარებმა შეძლეს გაერთიანება. მძაფრი ბრძოლები გიმართა 13 ოქტომბერს ისევ შილდასთან, 18 ოქტომბერს — სიღნაღში, 24 ოქტომბერს – მაღაროში, 29 ოქტომბერს – ჩალაუბანში, 21 ნოემბერს — ხაშმთან. გენერალური ბრძოლა 26 ნოემბერს მანავთან გაიმართა რუსების გაერთიანებულ ჯარებთან. ლეკებისა და მერუსეთე ქართველების ღალატის წყალობით ქართველები დამარცხდნენ.

ალექსანდრე ბატონიშვილი თიანეთიდან ფშავში გადავიდა, შემდეგ ხევსურეთში. 1813 წლის მაისში გენერალმა რტიშჩევმა ოთხი მხრიდან შეუსია ლაშქარი ხევსურეთს. გადამწყვეტი ბრძოლა 3 ივნისს მოხდა. ხევსურები მამაცურად იბრძოდნენ შატილის დასაცავად, 600 ხევსურმა თავიც შესწირა სამშობლოს, მაგრამ რუსეთის არტილერიამ გადაწყვიტა ბრძოლის ბედი. შატილი მტერმა მიწასთან გაასწორა, ამობუგა 22 ხევსურული და 9 ქისტური სოფელი. აჯანყების ყველა კერა იქნა ლიკვიდირებული. რუსებმა უამრავი ქართველი გაჟლიტეს, დაპატიმრებულები კი სასტიკად დასაჯეს, მათ შორის, ორი ქალი.

ალექსანდრე ბატონიშვილი ამჯერადაც გაუსხლტა მტერს და დაღესტანში გადავიდა [6, გვ. 79]. აქ იგი სოფელ უნცუკულში დაბანაკდა და მთიელთაგან საბრძოლო რაზმების ორგანიზებას შეუდგა. სულ მოკლე ხანში მის დროშასთან 6000 მებრძოლი იდგა. 1813 წელს შილდის გზით ალექსანდრე ბატონიშვილი კახეთში შევიდა. საბუესთან რუსებმა ძლიერი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ბატონიშვილი უკან გაბ-

რუნდა. საერთაშორისო მოვლენების ირანის სასიკეთოდ შემოტრიალების მოლოდინში ალექსანდრე ბატონიშვილი 1818 წლამდე იმყოფებოდა დაღესტანში.

ირანის, თურქეთის, აგრეთვე საფრანგეთისა და ინგლისის მცდელობებს პოლიტიკური სარგებელი ენახათ ამ აჯანყებიდან, წარმატება არ მოჰყოლია. პირიქით, 1812 წელს რუსეთი გამარჯვებული გამოვიდა არამარტო საფრანგეთთან, სპარსეთთან და თურქეთთან ომებში, არამედ გამარჯვებას აჯანყებულ ქართლ-კახლებთანაც მიაღწია ერთწლიან ბრძოლაში. სხვათა შორის, მაშინ როდესაც, აჯანყებული ქართველები ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით ფრანგებთან რუსების დამარცხებაზე ამყარებდნენ იმედს, ამ დროს რუსების მხარეს ბოროდინოს ბრძოლაში მონაწილეობას იღებდა ქართული წარმოშობის 13 გენერალი [115].

ამ აჯანყების მნიშვნელობასა და მასშტაბებზე მოწმობს ის გარემოებაც, რომ მიუხედავად რუსეთში ნაპოლეონის შემოსევისა და 1812 წლის ბოროდინოს ბრძოლისა (რუსეთის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი მოვლენა), კახეთის აჯანყება ვერ დაიჩრდილა და დიდი ხნის განმავლობაში რუსეთის ხელისუფლების, ამ მოვლენის თანამედროვე სამხედროების, პოლიტიკოსების, ისტორიკოსების და სხვ. განსჯის საგანი იყო. უფრო მეტიც, რუსები იმდენად უმნიშვნელოვანეს მოვლენად თვლიდნენ, რომ ამ "ერთი ციცქნა" (რუსეთის იმპერიის მასშტაბებისათვის) აჯანყების შესახებ 140 წლის შემდეგ, 1951 წელს, რუსულ ენაზე, ო. მარკოვას ავტორობით 332 გვერდიანი ფუნდამენტური შრომა[11] გამოსცა სსრკ მეც-

[11] Маркова О.П. Восстание в Кахетии, 1812 г. Издательство Академии наук СССР. М., 1951 ცხადია, მარკოვას ეს წიგნი დაწერილია საბჭოთა იდეოლოგიური სულისკვეთებით და აქვს საპროგრამო-დირექ-

ნიერებათა აკადემიამ (მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე, რუკით) [123].

ამ მოვლენას პუშკინთან და დეკაბრისტებთან დაახლოვებულმა, ქართველებისადმი კეთილგანწყობილმა, ცნობილმა რუსმა მწერალმა (პროზაიკოსი, პოეტი, მთარგმნელი) ა. ა. შიშკოვმა (1799-1832) რომანიც კი მიუძღვნა "ქეთევანი, ანუ საქართველო 1812 წელს" (მისი პირველი თავები იბეჭდებოდა 1830-1831 წლებში), სამწუხაროდ იგი მოკლეს და მისი დამთავრება ვერ მოასწრო [133].

ამ დროს, ა. შიშკოვისგან განსხვავებით, ჩვენი ცნობილი სიძე ალექსანდრე გრიბოედოვი ქართველებისადმი არა, მაგრამ ამ აჯანყების დროს სადამსჯელო რაზმის დაღუპული რუსი ოფიცრებისა და ჯარისკაცებისადმი დიდ კეთილგანწყობას ავლენს [113].

ქართველთა ამ აჯანყებას მრავალი რუსი და სხვა უცხოელი შეეხო, მათ შორის, ფრანგები, გერმანელები ინგლისელები [101, 102] და სხვ.

5. 1819-1820 წლების აჯანყება დასავლეთ საქართველოში

(იმერეთი, რაჭა, გურია, მღელვარება სამეგრელოსა და აფხაზეთში)

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ახალ ფაზაში გადავიდა. მასობრივი სახალხო ხასიათი მიიღო და თითქმის მთელი დასავლეთ საქართველო მოიცვა 1819 წელს იმერეთში დაწყებულმა აჯანყებამ, რომელშიც "საზოგადოების ყველა წოდება მონაწილეობდა" [110, ნაწ. 1, გვ. 548].

ტიული ხასიათი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საბჭოთა მკვლევართათვის.

საოკუპაციო რეჟიმს იმერეთის მოსახლეობა ვერ ურიგდებოდა. სოლომონ მეფის მომხრე თავად-აზნაურობის ერთი ნაწილი ტყეში იყო გახიზნული და ბრძოლას განაგრძობდა. აჯანყება შორაპანში დაიწყო, გავრცელდა ქუთაისში, რაჭაც ამოძრავდა. მალე ფეხზე დადგა არა თუ მთელი იმერეთი, არამედ გურიაც.

აფხაზეთშიც დაიწყო მღელვარება, რომლის მოსახლეობაც თანაუგრძნობდა აჯანყებულებს. სოხუმის გარეუბანში რამდენიმე სახალხო კრება გაიმართა, მონაწილეთა უმრავლესობამ შექმნილი სიტუაცია ხელსაყრელად ჩათვალა და მხარი დაუჭირა ანტირუსული აჯანყების დაწყებას. რუსეთის ხელისუფლებამ გადამჭრელი ზომები მიიღო და მღელვარება დასაყისშივე ჩაახშო [105, გვ. 372-373].

იმერეთში კვლავ აღორძინდა დამოუკიდებლობის აღდგენის იმედები. მხარდაჭერას ელოდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან. საზოგადოებრივი აზრი ორად გაიყო, ერთი ნაწილი ემხრობოდა სამეფო ტახტის ალექსანდრე ბატონიშვილისათვის გადაცემას, მეორე ნაწილი მხარს უჭერდა ივანე აბაშიძეს (სოლომონ მეორის შვილიშვილს). აჯანყებულთა ნაწილმა ივანე აბაშიძე იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. ზაფხულისათვის აჯანყებამ მთელი რაჭა მოიცვა.

გენერალ კურნატოვსკის იმერეთში მყოფი ჯარები არასაკმარისად მიაჩნდა და საქართველოს სამოქალაქო მმართველს გენერალ ველიამინოვს მიმართავს სასწრაფო სამხედრო დახმარებისათვის აჯანყებულთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ საწყის ეტაპზე სათანადო დახმარება ვერ მიიღო, რადგან იმ პერიოდში გენერალ ერმოლოვი დაღესტნის დასაპყრობად აწარმოებდა ომს.

აჯანყებულებმა სურამის უღელტეხილი გაამაგრეს. მათ გზა გადაუღობეს თბილისიდან გამოგზავნილ გრენადერთა ბატალიონს და კაზაკთა პოლკს. ხელისუფლება დროის გაყვანის ტაქტიკას დაადგა, ელოდებოდა შემოდგომის დადგომას (აცივდებოდა, წვიმები გზებს გააფუჭებდა, ხეებს ფოთლები დაცვივდებოდა...). ამ დროს აჯანყებულებს მიმოსვლა, ძალთა მანევრირება, საჭიროების შემთხვევაში თავიანთი ოჯახების ტყეებში გახიზვნა გაუჭირდებოდათ და სხვ.

რუსებმა ენერგიულ ზომებს მიმართეს. იმერეთის მმართველის პოსტზე კურნატოვსკის ნაცვლად პუზირევსკი დანიშნეს. მან 1820 წელს, ქუთაისში მოტყუებით სტუმრად მიიწვია აჯანყების მოთავეები და დააპატიმრა, ხელიდან გაუსხლტა ივანე აბაშიძე, რომელმაც გურიას შეაფარა თავი.

გურიაში ჩასული პუზირევსკი აჯანყებულებმა მოკლეს და დაამარცხეს მთავრობის ჯარები შემოქმედის ციხესთან და დაბა ჩოხატაურში. აჯანყებული გურულები შეტევაზე გადავიდნენ. მთავრის ძმის გრიგოლ დადიანის მეთაურობით აჯანყება დაიწყო სამეგრელოშიც, მაგრამ მთავარი ლევან დადიანი რუსებს დაუდგა გვერდით, დაამარცხა გრიგოლი და რუსებს ჩააბარა.

1820 წლის ზაფხულში ივანე აბაშიძე კვლავ იმერეთშია, აჯანყება აქტიურ ფაზაში გადავიდა. მთავარმართებელმა ერმოლოვმა აჯანყების ჩასახშობად გადამჭრელი ზომები მიიღო. დიდ სამხედრო ექსპედიციას გენერალ ველიამინოვის მეთაურობით, დავალება მიეცა გადასულიყო გადამწყვეტ შეტევაზე. მან გადალახა სურამის უღელტეხილი, ხოლო 25 აპრილს ქუთაისი აიღო. ამ დროს, რაჭაში პოლკოვნიკი გორჩაკოვი ცეცხლითა და მახვილით უსწორდებოდა აჯანყებუ-

ლებს, წვავდა და ბუგავდა დაკავებულ სოფლებს. ივლისში ველიამინოვი გურიაში შეიჭრა, ბრძოლით აიღო ოზურგეთი, ნაცარტუტად აქცია ქართული სოფლები. 1820 წლის შემოდგომაზე რუსებმა შეძლეს აჯანყების კერების ჩახშობა. დაიწყო უმკაცრესი რეპრესიები მთელ დასავლეთ საქართველოში – დაპატიმრებები და შორეული ციმბირის კატორღაში გაგზავნა.

6. აფხაზების აჯანყება რუსების წინააღმდეგ, ბრძოლები გურიაში

აფხაზების აჯანყება რუსების წინააღმდეგ 1821 და 1824 წლებში. რუსეთის მფარველობაში მიღების ქართულ ენაზე შედგენილ "სათხოვარ პუნქტებს" აფხაზეთის სამთავროს ტახტის მემკვიდრე გიორგი (საფარ-ბეი) შარვაშიძემ და მისმა ერთგულმა თავად-აზნაურობამ ხელი მოაწერეს ჯერ კიდევ 1808 წლის 12 აგვისტოს. ოფიციალურად აფხაზეთი რუსეთის "მფარველობის" ქვეშ 1810 წლის 17 თებერვლიდან ითვლება, როდესაც ალექსანდრე პირველმა დაამტკიცა ეს "სათხოვარი პუნქტები". გიორგი შარვაშიძე აფხაზეთის მემკვიდრეობითი სტატუსის მქონე მთავრად დანიშნა, რომელიც ამიერიდან „რუსეთის იმპერიის დაცვისა და უზენაესი მფარველობის ქვეშ" იქნებოდა. მაგრამ მისი ხელისუფლება მხოლოდ სოხუმსა და აფხაზეთის მცირე ნაწილზე ვრცელდებოდა.

1821 წლის 7 თებერვალს ლიხნში გიორგი შერვაშიძის სიკვდილის შემდეგ, აფხაზურ ელიტაში დაპირისპირება დაიწყო. 8 თებერვალს აფხაზები თავს დაესხნენ სოხუმის ციხე-

სიმაგრის გარნიზონის რუს ჯარისკაცებს, რომლებიც ტყეში შეშის დასამზადებლად იყვენენ გამოსულები. სოხუმის გარნიზონის უფროსისა და ქალაქის კომენდანტის პ. მოგილიანსკის აზრით, მთავარი დამნაშავე და ანტირუსული გამოსვლების ხელშემწყობი გარდაცვლილი მთავრის ძმა ჰასან-ბეი იყო და მთავარმართებელ ერმოლოვის თანხმობით იგი დააპატიმრა. მისმა დაპატიმრებამ მდგომარეობა კიდევ უფრო გაამწვავა. რუსების წინააღმდეგ აჯანყებულ აფხაზებს სათავეში ჩაუდგა თავადი ასლან-ბეი შარვაშიძე, რომელმაც ამ ამბებამდე ათიოდე წლის წინათ მამამისი ქელიშ-ბეი და საკუთარი ძმები დახოცა - პრორუსული ორიენტაციის გამო. 1821 წლის 13 ნოემბერს, მდ. კოდორის შესართავთან მომხდარ სისხლისმღვრელ ბრძოლაში რუსებმა გაიმარჯვეს, დამარცხებული ასლან-ბეი კი გაიქცა. აფხაზეთის მთავარი პეტერბურგში გაზრდილი დიმიტრი (გარდაცვლილი გიორგის ძმა) ხდება.

1824 წელს აფხაზები კვლავ აჯანყდნენ რუსების წინააღმდეგ. სოფელ ლიხნში მათ ალყაში მოაქციეს აფხაზეთის მთავარი მიხეილი და რუს ჯარისკაცთა ორი ასეული. ასლან-ბეი ჯიქეთიდან დაბრუნდა სათავეში ჩაუდგა ანტირუსულ გამოსვლებს. იმერეთში დისლოცირებული რუსეთის ჯარების სარდალი, გენერალ-მაიორი პეტრე გორჩაკოვი იძულებული გახდა ბრძოლითა და სამხედრო გემების არტილერიის დახმარებით გაეკვალა გზა სოხუმისაკენ. რუსებმა ლიხნში აფხაზები დაამარცხეს. ასლან-ბეი ჯიქეთში გაიქცა, იქიდან კი — ტრაპიზონში. სახალხო შეიარაღებული დაუმორჩილებლობა აფხაზეთში კიდევ დიდხანს გრძელდებოდა [105, გვ. 374-386].

აჯანყება გურიასა და ქვემო იმერეთში 1841 წელს. პირველი გამოსვლები 1841 წლის მაისის თვეში დაიწყო.

აჯანყებამ იმერეთის სოფლების ნაწილიც მოიცვა [56, გვ. 185]. მოძრაობის ცენტრი გახდა სოფელი აკეთი. აჯანყებულთა რიცხვმა მალე 7 ათასს კაცს გადააჭარბა. აჯანყებულებმა დაიკავეს გურიის ყველა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი. 7 აგვისტოს სოფელ გოგორეთთან დაამარცხეს პოლკოვნიკ ბრუსილოვის რაზმი. გადაკეტეს ქუთაისთან დამაკავშირებელი გზები. მაგრამ ხელისუფლება აკონტროლებდა აჯანყებულების მიერ ყოველი მხრიდან ალყაშემორტყმულ სამაზრო ცენტრს ოზურგეთს. ოზურგეთის გამოკლებით მთელს გურიაში იქნა ლიკვიდირებული რუსული ხელისუფლება. ძალა-უფლება აჯანყების ხელმძღვანელ "მთავარი შტაბის" ხელში გადავიდა [56, გვ. 186].

აჯანყებულები 10 აგვისტოს, ოზურგეთის მიმართულების, ე. წ. ნიკოლაევის საგუშაგოს დაეუფლნენ და იქ მყოფი ჯარისკაცები და კაზაკები განაიარაღეს, შემდეგ ორჯერ მიიტანეს იერიში ქ. ოზურგეთზე, მაგრამ ორივეჯერ ცუდმა ამინდმა შეუშალა ხელი [56, გვ. 185]. 1 სექტემბერს გამთენიისას (3 საათზე) აჯანყებულთა სამიათასკაციანმა რაზმმა კვლავ შეუტია ოზურგეთს, იერიშმა სამსაათნახევარს გასტანა და ქართველების დამარცხებით დამთავრდა. ხელისუფლება აქტიურად მუშაობდა აჯანყებულ თავად-აზნურთა გადასაბირებლად. მალე გლეხებსა და თავად-აზნაურობის ნაწილს შორის განხეთქილებამ იჩინა თავი. ქუთაისის გუბერნატორმა აჯანყების ჩასახშობად გაგზავნა რეგულალური ჯარის ნაწილები პოლკოვნიკ არღუთინსკ-დოლგორუკოვის მეთაურობით. 5 სექტემბერს გადამწყვეტ ბრძოლაში ქართველები დამარცხდნენ. აჯანყების მოთავე 50 კაცი დაპატიმრეს და სამხედრო წესით გაასამართლეს.

7. დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ხასიათი და მამოძრავებელი ძალები XIX საუკუნის I ნახევარში

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართველი ხალხის რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლას განაპირობებდა არა რუსებისადმი სიყვარული ან სიძულვილი, არამედ ის, რომ ქართველი ხალხი სხვის სახელმწიფოში, სხვა ხალხის კანონებითა და სხვის ნება-სურვილზე ცხოვრებას ვერ შეეგუა. საქართველოს მხოლოდ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების პირობებში ექნებოდა შესაძლებლობა მაქსიმალურად გამოიყენებინა ქართველი ერის სულიერი ენერგია, ინტელექტუალური, ბუნებრივი და პოლიტიკური პოტენციალი და შეექმნა საკუთარი კულტურული თვითმყოფადობის შესატყვისი სოციალური ორგანიზაციისა და პოლიტიკური წყობის შესაბამისი სისტემა. მაშასადამე, დამოუკიდებლობა ეროვნული სტრატეგიული მიზნის მიღწევის აუცილებელი და ყველაზე ოპტიმალური საშუალება გახდა, ამიტომ იქცა მისი მოპოვება საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უპირველეს ამოცანად.

ამავე დროს, როდესაც საქართველოში, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის შეიარაღებულ აჯანყებებსა და გამოსვლებზეა ლაპარაკი, უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ მიუხედავად რუსეთის მიერ ჩადენილ დანაშაულობებისა და თვითნებობისა, ქართველი საზოგადოების წარმომადგენლები, საქართველოს ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურნი ხელში იარაღის აღებამდე ცდილობდნენ, სამართლებრივ ენაზე ესაუბრათ რუსეთის ხელისუფლებასთან, თხოულობდნენ რუსეთს შეესრულებინა საერთაშორი-

სო ხელშეკრულებით აღებული ვალდებულებები. მაგრამ, როდესაც რწმუნდებოდნენ, რომ ოკუპანტებთან სამართლის ენაზე ლაპარაკს აზრი არ ჰქონდა, მხოლოდ ამის შემდეგ მიმართავდნენ ძალისმიერ მეთოდებს. ამას მოწმობს შემორჩენილი უამრავი დოკუმენტური მასალა.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მამოძრავებელ ძალებში ძირითადად ორი ფრთა გამოიყოფა:

პირველი, ე.წ. **ტრაქტატისტები** (საერთაშორისო სამართლის დარღვევის მოწინააღმდეგეები). იგი მოიცავს რუსეთის მიერ 1783 წლის ხელშეკრულების დარღვევითა და საქართველოს დაპყრობით უკმაყოფილო ქართველი საზოგადოების მნიშვნელოვან ნაწილს: თავადაზნაურობის, გლეხობისა და ქალაქის მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილს. მათი მიზანია ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და რუსეთთან ურთიერთობა ე.წ. "გეორგიევსკის ტრაქტატის", ანუ ამ საერთაშორისო სამართლის დოკუმენტის საფუძველზე.

მეორე - შეურიგებელი რადიკალები.[12] რუსეთის მოწინააღმდეგეთა შეურიგებელ-რადიკალთა ფრთას შეადგენდა სოლომონ ლიონიძე, ალექსანდრე ბატონიშვილი და მისი

[12] შემდგომში შეურიგებელ-რადიკალურმა ფრთამ დასაბამი მისცა უკომპრომისო – რადიკალურ მიმართულებას, რომელიც სხვადასხვა ვითარებასა და პერიოდში სხვადასხვანაირად ავლენდა თავს. იგი რომანტიკული იდეებით საზრდოობდა და შინაარსით ექსტრემისტული და დისიდენტური იყო. იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლაში კომპრომისებს გამორიცხავდა და მიზნის მიღწევას ხელისუფლებასთან დაუფარავი კონფრონტაციის გზით ცდილობდა. სიტუაციიდან გამომდინარე ეს მიმდინარეობა ხან დომინირებდა, ხან თვალთახედვიდან ქრებოდა. ამ ფრთის პოპულარობას ხელს უწყობდა მისი ჰეროიკული შეფერილობა, მონაწილეთა უანგარო, გმირული პატრიოტიზმი და თავგანწირული სულისკვეთება, ამასთან, ხალხის მიერ მათი საქმიანობის, ბრძოლის ფორმებისა და მეთოდების „წაკითხვის სიადვილე.

თანამგრძნობნი, აგრეთვე, იულონ, ფარნაოზ, ოქროპირ (გიორგის ძე), დიმიტრი (იულონის ძე) და თამარ (იულონის ასული) ბატონიშვილები, ელიზბარ ერისთავი, ალექსანდრე ორბელიანი, იმერეთის დაპყრობის შემდეგ სოლომონ მეორე და მისი მომხრეები, ქვეყნიდან იძულებით გაქცეული თავადაზნაურები, მათ შორის იყო რამდენიმე ტალღა, მაგალითად, 1800 წლის ივნისში ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად წასული თავად-აზნაურობა, 1802 წელს მათ დაემატა იოსებ ანდრონიკაშვილი 40 თავადთან ერთად, 1803 წელს ირანში გაქცეულ თეიმურაზ ბატონიშვილსაც გაყვა ერთგული თავადაზნაურები და სხვ. ასევე, ამ ფრთაში მოიაზრება ქვეყნის შიგნით ხელსაყრელი მომენტის მომლოდინე ოპოზიციონრები. მათი საერთო დევიზია "სადაც თავისუფლება არ არის, იქ უკვე სიცოცხლე არ არის" [16. გვ. 222].

მეორე ფრთის წარმომადგენლები რუსეთის პოლიტიკას უნდობლობას უცხადებენ და ფიქრობდნენ, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლის ყოველგვარი საშუალება გამოდგებოდა. ის, რომ ამ მიზნის მიღწევაში ცდილობდნენ გამოეყენებინათ მუსლიმანური სახელმწიფოების (ირანის, თურქეთის) მხარდაჭერა, არ ნიშნავდა იმას, რომ საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენას მათ საფარქვეშ აპირებდნენ. ამ თვალსაზრისით, ყურასაღებია გენერალ კურნატოვსკის ერთი გადმოცემა: ახალციხის ფაშა იმ პერიოდში რუსეთის წინააღმდეგ მებრძოლ ქართველ პატრიოტებს ახასიათებდა, როგორც ცბიერ და ვერაგ ადამიანებს, რომლებსაც "ახლა არ სურთ რუსეთის მორჩილება და თურქებს ერთგულებას აღუთქვამენ, მაგრამ შემდეგ ძალ-ღონეს არ დაზოგავენ, რომ ისინიც თავიდან მოიცილონ" [108, გვ. 568].

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ტრაქტატისტები და შეურიგებელი რადიკალები ადვილად პოულობდნენ საერთო ენას, ორივე დაპირისპირებული იყო ხელისუფლების ერთგულთა დასის წარმომადგენლებთან — მერუსეთეებთან (რუსეთუმეებთან). მაგალითად, 1806 წელს სათავადაზნაურო წინამძღოლის ასარჩევად თბილისში შეკრებილი იყვნენ ქართლ-კახეთის წარჩინებული წოდების წარმომადგენლები. რუსული საოკუპაციო რეჟიმით უკმაყოფილო თავადების ჯგუფს საიდუმლო თათბირი მოუწყვია, რომელიც, ცხადია, რომ რუსეთის პოლიტიკის ერთგულ მომხრე თავადებისგან განცალკევებით მიმდინარეობდა. როდესაც მათ ეს შეიტყვეს სასტიკად გაანაწყენებულან და საქმე იქამდე მისულა, რომ შეხლა-შემოხლა კინაღამ სისხლისღვრაში გადაიზარდა. როგორც ივანე ჯავახიშვილი წერდა: "მართალია, ეს პარტია (რუსეთუმეების – ჰ. კ.) არ იყო მრავალრიცხოვანი, მაგრამ საშიში იყო პირველი ორისთვის რუსული ჯარის ყოფნის გამო" [116].

თავი მესამე
XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის განვითარების სათავეებთან

საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეები ასე თუ ისე XIX საუკუნის პირველი ნახევრის თითქმის ყველა პროგრესული მოღვაწისა და მოაზროვნის შემოქმედებაში გვხვდება. საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეოლოგიისა და მოძრაობის სათავეებთან დგანან და გამორჩეული ადგილი უჭირავთ სოლომონ ლიონიძეს, ალექსანდრე ბატონიშვილსა (ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონი) და სოლომონ დოდაშვილს. სწორედ მათ უკვდავ სახელებთან მეტ-ნაკლებად არის დაკავშირებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიის ჩამოყალიბება XIX საუკუნის პირველ ნახევარში.

ამ ადამიანების მოღვაწეობამ და პოლიტიკურმა იდეებმა წარუშლელი კვალი დატოვა და უდიდესი გავლენა იქონია შემდგომი თაობების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სულისკვეთებით ჩამოყალიბებაში.

ამ პერიოდში საქართველოში მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცხოვრება და მოღვაწეობა. იგი ქართული საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილის იდეებისა და განვითარების მაგისტრალური ხაზის გამომხატველია

სოლომონ ლიონიძე და ალექსანდრე ბატონიშვილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შეურიგებელ-რადიკალური ფრთის მამათავრები, იდეოლოგები არიან. ხოლო სოლომონ დოდაშვილი – პროგრესულ-დემოკრატიული

ფრთისა და ალექსანდრე ჭავჭავაძე კი – მერყევი კონფორმისტული მიმართულებისა.

1. დაუჩოქებელი ბრძენკაცი

სოლომონ ლიონიძე (1754-1811) ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე, ბრწყინვალე დიპლომატი, ანალიტიკოსი, შესანიშნავი ორგანიზატორი, მჭერმეტყველი, რუსეთის აგრესიული პოლიტიკის წინააღმდეგ დაუღალავი მებრძოლი, საქართველოს დამოუკიდებლობის თანმიმდევრული დამცველი. ს. ლიონიძე „იყო კაცი წინად მგრძნობელი, მომავლის ნათლად გამრკვევი და დამნახავი, მომავლის ცხოვრების რუკათა მხატვარი".

სოლომონ ლიონიძე

სოლომონ ლიონიძე დაბალი წოდებიდან იყო აღზევებული. იგი იზრდებოდა თელავში. იქვე მიიღო განათლებაც, შეისწავლა სპარსული, თურქული, სომხური, რუსული ენები. იგი კარგად იცნობდა საბერძნეთ-რომის ისტორიას, ლიტერატურას, ფილოსოფოსთა შრომებს. მისი ღრმა ერუდიცია, მჭევრმეტყველების უნარი გამოსჭვივის მის ნაწერებსა და ნააზრევში.

სოლომონ ლიონიძე განახლებისა და მოწინავე პოლიტიკურ-კულტურული იდეების მატარებელი დასის აქტიური წევრია, რომლის შემადგენლობაში მასთან ერთად შედიოდნენ გაიოზ რექტორი, დავით რექტორი და სხვები. სოლომონ ლიონიძეს თავი გამოუჩენია არა მარტო განათლებისადმი წყურვილით, არამედ მხედრული ნიჭითაც. 1779 წელს ერევნის ომში გამოჩენილი გმირობისათვის მას მეფისაგან მიუღია თავადის ტიტული, პატივის სიგელი და "ღერბი ვაჟკაცობისა — ღერკულეს აღჭურვილი ლახტითა და შემოხვეული ლომის ტყავითა და სათავადოთა გვირგვინითა".

ს. ლიონიძის უშუალო მონაწილეობით შემზადდა, გაფორმდა და ძალაში შევიდა 1783 წლის ხელშეკრულება საქართველოსა და რუსეთს შორის. იგი ხელშეკრულების დადებიდან მალევე რწმუნდება რუსების არასაიმედოობაში. პრორუსული ორიენტაციისადმი იმედის გაცრუების შემდეგ სოლომონ ლიონიძე ანტირუსულ დასთან (სარდალ-სახლთუხუცესი დავით ორბელიანი და სხვ.) ერთად უკვე რუსეთთან კავშირის წინააღმდეგი გამოდის.

ს. ლიონიძის ინიციატივით გაფორმდა "ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს". ტრაქტატის შექმნის მიზანი იყო საქართველოს დაქსაქსული სამეფო-სამთავროების შეკავშირება-შეერთება, იგი უნდა გამხდარიყო მნიშვნელოვანი ნაბიჯი საქართველოს გაერთიანებისკენ. ს. ლიონიძე მთელი ცხოვრება დაუღალავად იღვწოდა დამოუკიდებელი, ერთიანი და ძლიერი საქართველოსათვის, მას ამ იდეისთვის ბოლომდე არ უღალატია და საკუთარი საოჯახო ინტერესებიც კი ანაცვალა. ზაქარია ჭიჭინაძის თქმით, სოლომონი შემდეგ-

შიც თავდაუზოგავად ცდილობდა სამეფო-სამთავროთა მთლიანობის აღდგენას, მაგრამ უშედეგოდ – "მეცადინებდა შინაკავშირითა გაეუქმებინა გარეკავშირი", რადგან "ერი დაცული გარეთითა უცხოთა ნათესავთაგან მფარველობითა, არის მარადის დამდაბლებული" მისი მცდელობა უშედეგო დამთავრდა.

ერეკლე მეორის გარდაცვალების შემდეგ (1798) ს. ლიონიძე ერთხანს ისევ აქტიურად მონაწილეობს ქართლ-კახეთის სახელმწიფო საქმეებსა და პოლიტიკური ცხოვრებაში. იგი თითქმის ოცი წელი — 1801 წლამდე იყო ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მსაჯული — მდივანბეგი (ვიცე-კანცლერი).

მანიფესტის გამოქვეყნებამ რუს სარდლობასთან მისი კონფლიქტი გამოიწვია. გიორგი XII-ის გარდაცვალებისთანავე გენერალმა ლაზარევმა შეკრიბა თავადები და მათ იმპერატორ პავლეს სურვილი გააცნო. მისი სიტყვები ორაზროვანი იყო და არაფერს ამბობდა საქართველოს მეფის უფლებებზე, თუმცა ხაზგასმული იყო რუსეთის იმპერატორის უზენაესი უფლება ქართლ-კახეთის მომავლის გადაწყვეტის საქმეში. სოლომონ ლიონიძეს, ლაზარევის ეს ცინიკური გამოსვლა იმით შეუწყვეტინებია, რომ ამ შეკრებაზე ხმამაღლა განუცხადებია - გენერალი მეფე დავითს (დავით ბატონიშვილს) მეფობას ულოცავსო. გენერალი განრისხებულა და სოლომონი მალევე დაუპატიმრებიათ. სოლომონმა მოახერხა გათავისუფლება დავითის შუამდგომლობის საფუძველზე და იმერეთს შეაფარა თავი.

1802 წლიდან ს. ლიონიძე განსაცდელში მყოფ იმერეთშია. აქ იგი იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის კარზე აგრძელებს დიპლომატიურ მოღვაწეობას. სოლომონ მეფე არაფერს წყვეტდა ლიონიძესთან თათბირის გარეშე. 1803 წელს

იმერეთის მეფე მას დიპლომატიური მისიით მიავლენს ალექსანდრე პირველთან.

პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგ იგი არ მოცილებია სოლომონ მეორეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში. მას დიდი გავლენა ჰქონდა იმერეთის მეფეზე, უაღრესად ავტორიტეტულ და გამოცდილ დიპლომატად თვლიდნენ სოლომონს თვით რუსი მოხელეებიც. ამიტომაც იყო, რომ რუსი მთავარსარდლიდან დაწყებული, სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეები ცდილობდნენ (დაბეზღებით, ცილისწამებით, მოქრთამვით) მეფისათვის, როგორმე ჩამოეცილებინათ უაღრესად ნიჭიერი და შორსმჭვრეტელი დიპლომატი, რომელიც ზუსტად ერკვეოდა როგორც საერთაშორისო, ასევე საშინაო ასპარეზზე შექმნილ სიტუაციაში. რუსული სპეცსამსახურები ბევრს ეცადნენ ჩამოეგდოთ განხეთქილება მათ შორის ან მოესყიდათ სოლომონ ლიონიძე ფულითა და დიდძალი საჩუქრებით, მაგრამ უშედეგოდ [51, გვ. 393]. ცნობილია ის ფაქტიც, რომ რუსეთის სახელმწიფო კანცლერი სწერდა გენერალ პავლე ციციანოვს პეტერბურგიდან, რომ სოლომონ ლიონიძე თბილისში დაეკავებინათ და არ გაეშვათ მანამ, სანამ იმერეთის დაპყრობა არ დასრულდებოდა.

რუსეთის იმპერიასთან უთანასწორო ომში იმერეთის დამარცხების შემდეგ, 1810 წელს ახალციხეში მიჰყვება მეფეს, სადაც 1811 წ. დასრულდა მისი ტრაგიკული და დრამატიზმით აღსავსე ცხოვრება. სოლომონ ლიონიძეს ისევე, როგორც ქართველთა უკანასკნელ მეფეს სოლომონ II-ს, თავისუფლება და დამოუკიდებლობა არასოდეს დაუთმიათ, რუს დამპყრობელთა მონურ სამსახურს მათ ბრძოლის ველზე დამარცხება ამჯობინეს.

2. მოუხელთებელი უფლისწული

ალექსანდრე ბატონიშვილი (1770-1844), აღიზარდა კათოლიკე პატრების მეთვალყურეობით. ალექსანდე ბატონიშვილი ჯერ კიდევ 19-20 წლის ასაკში ერეკლე მეფის მხარდამხარ მრავალ ბრძოლაში იღებდა მონაწილეობას, წარმატებით ასრულებდა ერეკლე მეფის სამხედრო, პოლიტიკურ თუ სამეურნეო დავალებებს [91]. იგი ხელმძღვანელობდა აღა მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს დანგრეული თბილისის აღდგენას.

ალექსანდრე ემხრობოდა მამის პოლიტიკურ პლატფორმას რუსეთთან ურთიერთობაში, მაგრამ იმ იმედგაცრუებამ, რომელიც ქართველ პოლიტიკოსებს რუსეთის პოლიტიკამ მოუტანა, ალექსანდრე ბატონიშვილს უბიძგა ქართველ პოლიტიკოსთა ნაცადი ხერხისათვის მიემართა — საქართველოს ძველი მტერი ახალი მტრისათვის დაეპირისპირებინა და საერთაშორისო ვითარების მიხედვით ემოქმედა. მას ყველაზე უკეთ ესმოდა თავისი მდგომარეობის სირთულე. იგი მზად იყო სამშობლოში დაბრუნებულიყო, თუკი რუსეთის ხელისუფლება უკან დაიხევდა და ქართლ-კახეთის სამეფოს თუნდაც შეზღუდულ სუვერენულ უფლებებს შეუნარჩუნებდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილს საქართველოს სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისათვის 1801 წლიდან დაწყებული ბრძოლა სიკვდილამდე არ შეუწყვეტია [55, გვ. 924]. იგი "იმ უსამართლობის წინააღმდეგ იბრძოდა, რომელიც რუსეთის მთავრობამ საქართველოს სახელმწიფოებრივი არსებობის მოსპობით განახორციელა". იგი ცდილობდა სამშობლოშიც და სხვაგანც, კავკასიის ხალხებში, სახალხო აჯანყებები გა-

მოეწვია, რისთვისაც მისი წარგზავნილები დაუღალავად მუშაობდნენ — დადიოდნენ სოფელ-სოფელ და ხალხში წერილობით თუ ზეპირ მოწოდებებს ავრცელებდნენ. "ერეკლეს ძეს" ყველგან იცნობდნენ, მათ შორის კავკასიის მთიელებშიც და მისი ბრძოლის ლეგიტიმურობასაც ყველა აღიარებდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა თავიდანვე შექმნა კარგად აწყობილი ფართო საკომუნიკაციო ქსელი, რომლის მეშვეობითაც გაცხოველებულ მიმოწერას აწარმოებდა რუსების წინააღმდეგ კოალიციის შესაქმნელად. მიუხედავად რუსეთის ხელისუფლების მიერ მიღებული უმკაცრესი ზომებისა, ეს ბრწყინვალედ მოახერა.საგულისხმოა ერთი მაგალითი, 1806 წლის 31 დეკემბერს მთავარსარდალ გუდოვიჩის დამტკიცებული სამხედრო სასამართლოს მიერ ორ ყაბარდოელს, როლებსაც ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები დაჰქონდათ ყაბარდოელებთან და სხვა ხალხებთან, მიესაჯათ: 50 როზგის დარტყმა, ხელისა და ფეხის ფრჩხილების დაძრობა, დადაღვა და ნერჩინსკის მაღაროებში სამუდამო მუშაობა.

ალექსანდრე ბატონიშვილი კარგად იყო გარკვეული საერთაშორისო პოლიტიკაში. იგი ხედავდა, რომ საქართველოსათვის პოლიტიკური კონტექსტი გაფართოვდა, რადგან მისმა სტრატეგიულმა მდებარეობამ იგი ევროპის დიდი ქვეყნების ყურადღების ორბიტაში მოაქცია. იმჟამად საქართველოს ბედი არა მხოლოდ პეტერბურგსა და ირანში, არამედ საფრანგეთსა და ინგლისში შეიძლებოდა გადაწყვეტილიყო.

ირანის დედაქალაქში, სადაც დასტობით იგზავნებოდნენ ჯერ ფრანგი (1809 წლამდე), შემდეგ ინგლისელი დიპლომატები, სამხედრო ინსტრუქტორები თუ იარაღის

მწარმოებლები, ალექსანდრე ბატონიშვილს საშუალება ჰქონდა თვალი ედევნებინა ევროპაში იმ დროს მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების უაღრესად დინამიური განვითარებისათვის. იგი, არც თუ ისე უსაფუძვლოდ, მოელოდა თავისი ქვეყნის გადასარჩენად ხელსაყრელი მომენტის დადგომას. ასეთი მოჩვენებითად "საიმედო" მომენტი კი რამდენჯერმე მართლაც დადგა. საერთაშორისო ძალთა დაპირისპირება: ერთი მხრივ, საფრანგეთი-ოსმალეთი-ირანი, მეორე მხრივ, ინგლისი-რუსეთი, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლთ იმედს აძლევდა, რომ რუსეთი იძულებული გახდებოდა კავკასია დაეტოვებინა.

იმ დროს, როდესაც რუსეთი ნაპოლეონის წინააღმდეგ ევროპის კოალიციურ ომში იყო ჩაბმული, საფრანგეთის ჩაგონებით ირანმა (1805 წელს) და ოსმალეთმა (1806 წელს) მას ომი გამოუცხადეს. რუსეთისათვის სამძიმო იყო რამდენიმე ფრონტზე საომარი მოქმედებების წარმოება, მაგრამ პოზიციები არ დაუთმია — ოსმალეთს მან აქტიური საბრძოლო მოქმედებებით უპასუხა, რის დროსაც უხვად იყენებდა ქართველი ხალხის საბრძოლო ენერგიას, ხოლო ირანთან თავდაცვითი ტაქტიკა არჩია და თან დაზავებას ითხოვდა. ირანი განგებ აჭიანურებდა ზავს, მაგრამ ეს პერიოდი მაინც ვერ გამოიყენა თავის სასარგებლოდ. რუსეთის არმიასთან ირანი თუ მასზე დამოკიდებული სახანოები მარცხს მარცხზე განიცდიდნენ. ქართველი ბატონიშვილისათვის ამ ომების მთავარი გაკვეთილი ის იყო, რომ იმჟამინდელი ირან-ოსმალეთის ვერც საბრძოლო ტაქტიკა, ვერც საბრძოლო აღჭურვილობა და ვერც სამხედრო დისციპლინა ვერ უტოლდებოდა რუსეთისას. ამიტომ რუსეთი, მცირე გამონაკლისის გარდა, ყველა გადამწყვეტ ბრძოლებს იგებდა.

1807 წელს ტილზიტის ზავის შედეგად რუსეთი და საფრანგეთი ურთიერთმოკავშირენი გახდნენ, ამან კავკასიაში რუსეთისათვის სასიკეთოდ შეცვალა პოლიტიკური მდგომარეობა. 1807 წელს ოსმალეთმა დროებით შეწყვიტა რუსეთთან საომარი მოქმედებები, ხოლო საფრანგეთმა — რუსეთის წინააღმდეგ ირანის დახმარება. რუსეთმა კი ირანისათვის მოიცალა და შეტევაზე გადავიდა. 1809 წელს რუსეთთან "დამეგობრებული" საფრანგეთი ირანში ინგლისმა შეცვალა. რუსეთის წინააღმდეგ იმჟამინდელ ომში ინგლისი აწვდიდა ირანს იარღსა და ფულს. ინგლისასავე კარნახით, ამავე წელს რუსეთის წინააღმდეგ საუკუნოვანი მტრები — ირანი და ოსმალეთი გაერთიანდნენ. ამ წელს ისევ განახლდა ოსმალეთ-რუსეთის ომი. თავის მხრივ, ირანი რუსეთს მთელი კავკასიის დაცლას სთხოვდა [65].

ალექსანდრე ბატონიშვილი სოლომონ II-სა და ახალციხელ შერიფ ფაშასთან ერთად აწყობს გეგმებს რათა რუსებს იმერეთის, ირანის, ახალციხის საფაშოსა და ლეკების გაერთიანებულ ძალებით შეებრძოლოს, მაგრამ ეს მცდელობა ჩაიშალა მას შემდეგ, რაც გაურკვეველ ვითარებაში, სპარსეთის ჯარები მოულოდნელად შეჩერდა ერევნის სახანოს საზღვართან და შემდეგ უკან გაბრუნდა. 1802-1803 წლებში იგი ცდილობს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში ამიერკავკასიის (ერევნის, ნახიჭევნის, განჯის) სახანოების გაერთიანებას. რუსეთ-ირანის 1804-1813 ომის დროს კი იგი თეიმურაზ ბატონიშვილთან ერთად იბრძოდა რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ.

1812 შემოდგომაზე ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოში ჩამოვიდა და კახეთის აჯანყებას ჩაუდგა სათავეში. აჯანყების დამარცხების შემდეგ დაღესტანშია 1818

წლამდე. იქაც განაგრძობს ენერგიულ საქმიანობას რუსეთის წინააღმდეგ კავკასიის ხალხთა გაერთიანებისთვის. მიუხედავად დაღესტნელებზე რუსეთის არნახული ზეწოლისა, იგი მათ არ გაუციათ, პირიქით უდიდესი სიყვარული მოიპოვა დაღესტნელების და მათთან კავშირები სიკვდილამდე არც გაუწყვეტია. დაღესტნელების მისადმი ერთგულება იმდენად სამაგალითო იყო, რომ მათი ურთიერთობის შესახებ ლეგენდებიც კი დადიოდა. მაგალითად, ინგლისელი უილიამ ალენი წიგნში "ქართველი ხალხის ისტორია", გადმოგვცემს ლეგენდას, რომლის მიხედვითაც შამილი თითქოს ალექსანდრეს შვილი იყო [101, გვ. 216].

გარდა ირანისა, მასთან კავშირი აქვს არზრუმის სერასკირს ბაბა ფაშასაც, რომელსაც 1815 წელს სოლომონ მეორის გარდაცვალების შემდეგ, სურვილი ჰქონდა ალექსანდრე ბატონიშვილს იმერეთის ტახტი დაეკავებინა. 1819-იდან იგი ირანშია. მონაწილეობდა რუსეთ-ირანის 1826-1828 წლების ომში. 1832 წელს ფარულმა საზოგადოებამ მას სთხოვა დაგეგმილი შეთქმულების დაწყების დროს აჯანყებულთა ლაშქარს სათავეში ჩადგომოდა, ხოლო გამარჯვების შემდეგ ფარულ საზოგადოებაში მონარქისტებს და კონსტიტუციურ-მონარქიული ფრაქციის წევრებს განზრახული ჰქონდათ მისი მოწვევა საქართველოს მეფედ.

რუსეთის ხელისუფლებას ალექსანდრე ბატონიშვილი მოსვენებას არ აძლევდა და ძალიან დიდ პრობლემებს უქმნიდა. ხელისუფლება მისი გაუვნებელყოფისათვის ყველა ხერხს მიმართავდა, რაც ხშირად სათავგადასავლო ხასიათსაც კი ატარებდა, მაგრამ ხელისუფლება საწადელს ვერ ისრულებდა. ჯერ კიდევ, 1800 წელს, მისი უკან შემოტყუების მიზნით, რუსეთის სრულუფლებიანმა მინისტრმა კოვალენ-

სკიმ წერილის გადასაცემად გაქცეულ ალექანდრე ბატონიშვილს დაადევნა დეპუტაცია, რომელიც საღამოხანს დაეწია მას და, რაკი ღამე იყო მისთვის წერილი დილით უნდა გადაეცათ, მაგრამ დილით აღმოაჩინეს, რომ არამარტო ბატონიშვილი გამქრალიყო, არამედ კოვალენსკის გამოგზავნილი დეპუტაციის ცხენებიც [107, გვ. 1159-1160].

ალექსანდრე ბატონიშვილი

ალექსანდრე ბატონიშვილის წინააღმდეგ რუსეთის ხელისუფლების მიერ ჩართული იქნა უამრავი ხალხი, დახარჯულ იქნა უამრავი ფული, გამოყენებული იქნა პროვოკაციები, გარემოცვის მოსყიდვის, მოწამვლისა და მკვლელობის მცდელობები. მაგალითად, რტიშჩევი ავარელ ხანს სულტან აჰმედს ბატონიშვილის მოსაკლავად სთავაზობს 6000 მანეთს და სხვა ჯილდოებს [109, გვ. 376]. იგი დათანხმდა და ითხოვა გაუგზავნონ "საწამლავი, რომელიც საჭმელში ან სასმელში გარევის შემთხვევაში მოკლავს ადამიანს.." [109, გვ. 376]. ამით საწადელს, რომ ვერ მიაღწია, რტიშჩევმა 20 ათასი მანეთი (იმ პერიოდში უზარმაზა-

რი თანხა) აღუთქვა იმას, ვინც ალექსანდრე ბატონიშვილს მოკლავდა. კიდევ ერთი მაგალითი, მთავარსარდალი გუდოვიჩი სომეხ გიორგი ბასტამოვს ძალიან დიდ საზღაურს შეპირდა, თუ ის ბატონიშვილს მოიტაცებდა და ირანიდან საქართველოში ჩამოიყვანდა [108, გვ. 68-69].

ალექსანდრე ბატონიშვილი, რომელიც უზარმაზარი ავტორიტეტით სარგებლობდა მთელ კავკასიაში, იმდენად მოუხელთებელი იყო, რომ ხშირად რუსეთის ხელისუფლებას საგონებელში აგდებდა. მაგალითად, კავკასიის არქოგრაფიული კომისიის აქტების მე-6 ტომში აღწერილი ერთი ეპიზოდი ნათლად გადმოსცემს ამ ორთაბრძოლის ხასიათს. 1818 წელს მთავარმართებელმა ერმოლოვმა, რათა აღეკვეთა დაღესტნიდან საქართველოს გავლით ბატონიშვილის ირანში გადასვლა, გაატარა უკაცრესი ღონისძიებები, მიიღო საგანგებო ზომები: გაზარდა საგუშაგოების რიცხვი და გააძლიერა ისინი, დააწესა ოცდაოთსაათიანი მორიგეობა, გამოსცა ბრძანებები სიფხიზლის გაძლიერების შესახებ და სხვ. ერთი სიტყვით, მის უკითხავად არა თუ "ტუზემეცი" ბატონიშვილი, არამედ ბუზიც ვერ გადაიფრენდა და იმპერიის საზღვრები და პრესტიჟი საიმედოდ იყო დაცული. და აი, იმავე წლის წლის 26 აგვისტოს, დღისით-მზისით, 12 შეიარაღებული ცხენოსანი ამალით, შეეხმიანა რა საგუშაგოზე მდგარ კაზაკებსაც, ალექსანდრე ბატონიშვილმა გადალახა ჯერ მდინარე მტკვარი, შემდეგ საზღვარი [110, გვ. 300-301]. ეს იყო რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისათვის წარმოუდგენელი კონფუზი.

თუ რა მნიშვნელობა ენიჭებოდა ალექსანდრე ბატონიშვილის გადაბირებას, საკმარისია მასთან მიმოწერაში მყოფი უმაღლესი დონის სამხედრო და სამოქალაქო მოხე-

ლების სიისათვის თვალის გადავლება: ლაზარევი, კოვალენსკი, კოჩუბეი, ციციანოვი, ნესვეტაევი, ტორმასოვი, კოზოდავლევი, ნესელროდე, დელპოცო, რტიშჩევი, ერმოლოვი და სხვები,[13] ამ სიას უნდა დაემატოს თვით იმპერატორი ალექსანდრე პირველიც [109, გვ. 391]. ეს მაღალი რანგის პოლიტიკური მოხელეები პოლიტიკურ ორიენტაციას უწუნებენ ბატონიშვილს, საყვედურობდნენ, რომ იგი სპარსელთა პოლიტიკურ და სამხედრო მხარდაჭერით სარგებლობდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილი არც სპარსოფილი იყო და არც რუსოფობი. იგი პოლიტიკოსი იყო და მის პოლიტიკურ კრედოს განაპირობებდა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის ეროვნული ინტერესები. მის საპასუხო წერილებში ჩანს, რომ იგი დარწმუნებული თავის სიმართლეში, შეურიგებელია არა რუსეთთან პოლიტიკური კავშირის არსებობისა, არამედ რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმებისა. ალექსანდრე ბატონიშვილი გაგზავნილ საპასუხო წერილებში ქართველი ხალხის ბრძოლას სამართლიანს უწოდებს. სრულიად ბუნებრივად მიაჩნია მოკავშირეები ეძებოს და ისინი გამოიყენოს ამ ბრძოლაში. ქართველები დამოუკიდებლობის აღდგენისთვის, ქართული სახელმწიფოებრიობისათვის იბრძვიან, ეს კი წმინდა საქმეა, ადამიანის საპატიო მოვალეობაა. ვინც სამშობლოსათვის თავს დადებს, მას მსხვერპლად შეეწირება, დიდების ღირსია. მებრძოლმა ქართველობამ მეთაურად მომიწვია და მეც მათთან ერთად ვიბრძვი ხალხისა და სამშობლოს დასაცავად.

[13] ეს წერილები გამოქვეყნებულია "კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებში" (ტ.ტ. I-VI), რუსულ ენაზე.

რუსეთის მიერ ამიერკავკასიაში პოზიციების განმტკიცების შემდეგ და საქართველოსთვის შექმნილი არასახარბიელო საერთაშორისო ვითარებიდან გამომდინარე, როცა ნათელი გახდა იმ ეტაპისათვის აჯანყებებით რუსეთის დამარცხების უპერსპექტივობა, ალექსანდრე ბატონიშვილი ირანში გადაიხვენება. საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის დაუღალავმა მებრძოლმა, სიცოცხლის ბოლო წლები სამშობლოსგან შორს, სიღატაკესა და მარტოობაში გაატარა, იგი თეირანში გარდაიცვალა და დასაფლავებულია სომხური ეკლესიის ეზოში[14].

ქართველ პატრიოტთაგან იგი, შეიძლება თამამად ითქვას, <u>ერთადერთი</u> იყო, რომელიც რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ ვერაფრით ვერ გატეხა და ვერაფრით ვერ ჩაიგდო ხელში. მიუხედავად იმისა, რომ ამისთვის ყველა ხერხ და ყველა საშუალებას მიმართავ რუსეთის ხელისუფლებამ ყველაფერი გამოიყენა, როგორც სამხედრო ძალა, ასევე უამრავი ოქრო და ფინასები დახარჯა, რომ მოესყიდა ვინმე მისი გარემოცვიდან... რუსეთის იმპერატორი პირადად უგზავნიდა წერილებს, რომლებშიც ხან უყვავებდა და აძლევდა დაპირებებს, ხან ემუქრებოდა... ეს დიდი ქართველი პატრიოტი, შეურიგებელი ქართველი უფლისწული თითქმის 40 წელწადი იყო ჩაბმული უთანასწორო ომში უზარმაზარი რუსეთის იმპერიის მრავალჯერ აღმატებულ მასზე დაგეშილ მტრულ ძალებთან... მისი გმირული ფათერაკებით სავსე ცხოვრება საუკეთესო სათავგადასავლო ფილმის თუ რომანის სიუჟეტად გამოდგებოდა... და ამ დროს, სწორედ მას მოიხსენიებდა საბ-

[14] მადლი იქნება ამ დიდი ქართველის ნეშტის საქართველოში გადმოსვენება. იქნებ სიკვდილის შემდეგ მაინც ეღირსოს მსობლიურ მიწაში დამარხვა, რომლის თავისუფლებისათვის ბრძოლას სიცოცხლე შეალია.

ჭოთა ისტორიოგრაფია განსაკუთრებულად უარყოფით კონტექსტში და ცდილობდა ბინძური მეთოდებით დაენერგა ქართველებში მისადმი სიძულვილი.

3. გენიოსის ხუთიოდე წელი მარადისობაში გადასვლისათვის

სოლომონ დოდაშვილი (1805-1836 წწ.). საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობისა და ამ მოძრაობის პროგრესულ-დემოკრატიული მიმართულების იდეოლოგიის შემუშავებაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს განმანათლებელს, ჰუმანისტს, ფილოსოფოსსა და საზოგადო მოღვაწეს, ჟურნალისტსა და პედაგოგს სოლომონ დოდაშვილს.

სოლომონ დოდაშვილი

1820 წელს გლეხის წოდებიდან გამოსულმა მღვდლის შვილმა სიღნაღის სასულიერო სასწავლებელი დაამთავრა, 1822 წელს თბილისის სასულიერო სემინარია, ხოლო 1824-1827 წლებში პეტერბურგის

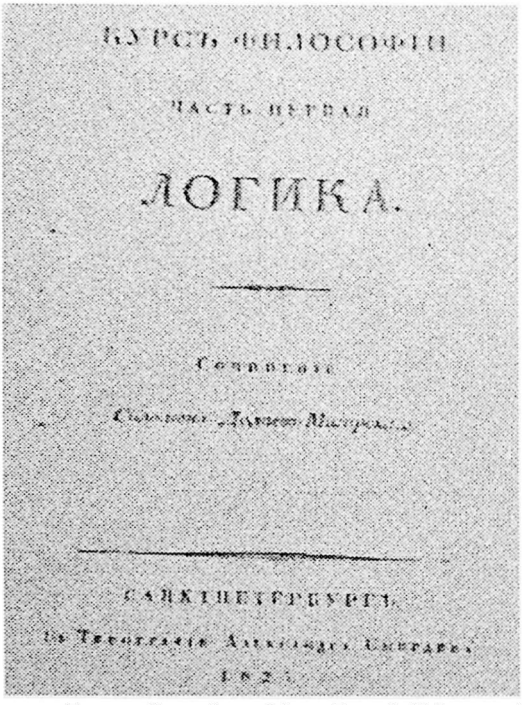
უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიულ ფაკულტეტზე სწავლობდა. მიუხედავად გაჭირვებული ცხოვრებისა, მოახერხა და თავიც გამოიჩინა სწავლაში. იქვე დაწერა თავისი ცნობილი ფილოსოფიური ნაშრომი "ლოგიკა" (იხილე, ბროკჰაუზისა და ეფრონის ენციკლოპედია). პეტერბურგში გაიცნო და დაუახლოვდა თეიმურაზ, ბაგრატ და იოანე ბატონიშვილებს და სხვებს. პეტერბურგის უნივერსიტეტი დაამთავრა 1827 წელს მიიღო ფილოსოფიის მაგისტრის ნოდება პეტერბურგში ყოფნის დროს იგი დეკაბრისტების გავლენის ქვეშ მოექცა. დაპატიმრების დროს აღმოუჩინეს კ. რილეევის "ნალივაიკო" მან მალე მოიპოვა მრავალმხრივ განათლებული მოაზროვნის, ფილოსოფიისა და იურიდიული მეცნიერების მიღწევებს დაუფლებული კვალიფიციური სპეციალისტისა და ანგარიშგასაწევი პიროვნების ავტორიტეტი. მას პეტერბურგში ბრწყინვალე სამეცნიერო კარიერას უწინასარმეტყველებდნენ.

უნიჭიერეს ახალგაზრდას შეეძლო პეტერბურგში დარჩენა და პირადი კეთილდღეობის მოპოვება, მაგრამ იგი თავის მოწოდებას ხედავდა სამშობლოს სამსახურსა და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლაში. თავის სულიერ მამას, იონა ხელაშვილს წერდა: "...ვიკრებ სიბრძნესა მამულისათვის... უმეტესად ვიტყვი, **არა თავისა თავისთვის მხოლოდ, გინა ბედნიერებისათვის ვმუშაობ, არამედ სიყვარულისთვის მამულისა, რათა ევროპამან ოდესმე ჰცნას ივერია საშუალობითა წერილთა სარწმუნოთა**" (ხაზი ჩვენია-ჰ.კ.) [26, გვ. 232].

ს. დოდაშვილი 1827 წელს დაბრუნდა საქართველოში, თავის გარშემო შემოიკრიბა მოწინავე ახალგაზრდობა და ენთუზიაზმით შეუდგა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვა-

წეობას ეროვნულ ნიადაგზე. სისტემატურად ატარებდა საუბრებს საზოგადოებრივი ცხოვრების, მეცნიერების, ისტორიისა და ლიტერატურის აქტუალურ საკითხებზე.

მასთან ჩამოყალიბდა ერთგვარი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების ცენტრი, სადაც ეცნობოდნენ თავისი დროის მოწინავე იდეებსა და იხილავდნენ დასავლეთ ევროპის ცივილიზაციის პრობლემებს, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობდა ახალგაზრდობაში პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებას.

КУРСЪ ФИЛОСОФІИ

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

ЛОГИКА.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

ს. დოდაშვილი, როგორც ზ. ჭიჭინაძე შენიშნავს: "დიდ გავლენას ახდენს იმ დროის ქართველს მოწაფეებზე. მის წრეებში დაიარებიან ნ. ბარათაშვილი, დ. ყიფიანი, გრ. ორბელიანი, ალ. ორბელიანი და ბევრიც სხვანი..." [89, გვ. 5].

ამ ახალგაზრდა კაცმა, თბილისში, თავისი მოღვაწეობის 5 წლის მანძილზე (1827-1832), დიდი კვალი დააჩნია ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებას. 1827-1832 წლებში იგი თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში ასწავლის ლოგიკას, რიტორიკას, ქართულ სიტყვიერებას, გეოგრაფიას. ამავე დროს, წერს სახელ-

მძღვანელოებს, ადგენს ლექსიკონს, წერს საჟურნალო სტატიებს. მისი ფილოსოფიური შრომებია: "ლოგიკა", "ლოგიკის მეთოდოლოგია" და "რიტორიკა"

მთელი თაობა აღიზარდა მის მიერ შედგენილ და 1831 წელს გამოცემულ "შემოკლებულ ქართულ გრამატიკაზე", ხოლო მისი "მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა", რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალში "სალიტერატურონი ნაწილსი ტფილისის უწყებათანი", ძველი ქართული ლიტერატურის პერიოდიზაციის პირველი ცდაა.

იგი მუშაობდა საგამომცემლო კომიტეტში და ხელმძღვანელობდა "ტფილისის უწყებანის" ქართულ ენაზე გამოცემას. მისი რედაქტორობით გამოდიოდა ქართული ჟურნალი "სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი", რომელშიც თანამშრომლობდნენ ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ალექსანდრე ორბელიანი, გიორგი ერისთავი და სხვა გამოჩენილი ადამიანები. ჟურნალი, რამდენადაც ეს მოსახერხებელი იყო ნიკოლოზ I-ის დროის უმკაცრესი რეაქციის ხანაში, მიზნად ისახავდა მიღწევადი ლეგალურობის ფარგლებში, აჯანყების წინ საზოგადოებრივი აზრის შემზადებას.

სოლომონ დოდაშვილი ცდილობდა ჟურნალში გაეშვა სხვა ჩვეულებრივ საჟურნალო ნეიტრალურ მასალასთან ერთად, ისეთი ნაწერებიც, რაც პატრიოტულ სულისკვეთებას გააღვიძებდა.

1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი გამორჩეული ლიდერი სოლომონ დოდაშვილი, შეთქმულების გაცემის შემდეგ დააპატიმრეს 1832 წლის დეკემბერში და შორეულ ციმბირში (ვიატკაში) გადაასახლეს. როგორც მისი მეგობარი, რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატი ა. გერცენი იგონებდა: სოლომონ დოდაშვილმა "ვერ აიტანა მკაცრი ჰავა და საშინელ ჭლექში

ჩავარდა, მე ის ვინახულე სიკვდილამდე რამდენიმე დღით ადრე, მას სიცოცხლის ნიშან-წყალი აღარ ჰქონდა..." [112].

სოლომონ დოდაშვილი უდროოდ, 31 წლის ასაკში დაიღუპა რუსული ანექსიონისტურ-კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ უთანასწორო ბრძოლაში ისე, რომ საშუალება არ მიეცა ბოლომდე გამოევლინა თავისი ნიჭი და შემოქმედებითი პოტენციალი.

სამწუხაროა, რომ ეს პიროვნება არ არის დაფასებული იმდენად, რამდენადაც იგი იმსახურებს ამას[15]. მიუხედავად იმისა, რომ მან ძალიან ცოტა ხანს იცოცხლა, უზარმაზარი კვალი დაამჩნია ქართულ სამეცნიერო და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებას.

მის უზარმაზარ ნიჭსა და პოტენციალზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ბატონყმური უუფლებობის გაფურჩქვნის ხანაში, მან სოფელში, გლეხის ოჯახში დაბადებულმა თავისი ცოდნით და შრომისმოყვარეობით მოიპოვა ავტორიტეტი პეტერბურგის სამეცნიერო ელიტაში[16] და ავიდა იმ პერიოდის ქართული ინტელექტუალური აზროვნების მწვერვალზე.

---

[15]არ შეიძლება უდიდესი მადლიერების გრძნობა არ გამოვხატო ბატონების ელბერდ ბატიაშვილისა და თემურ ბალარჯიშვილისადმი, აგრეთვე ვაჟა ცაბუტაშვილის და სხვა ამ საქმის ხელშემწყობი დიდებული ადამიანებისადმი, რომლებმაც 1994 წელს (ძნელბედობის ჟამს) რუსეთის შორეული ციმბირის ქალაქ კიროვიდან (ვიატკიდან) გადმოასვენეს სოლომონ დოდაშვილის ნეშტი და დაასაფლავეს მთაწმინდის პანთეონში.

[16] პეტერბურგში მისი ხანმოკლე გაელვების პერიოდში, მის მიერ გამოცემული ერთადერთი ნაშრომით (სოლომონ დოდაევ-მაგარსკი. ლოგიკა ფილოსოფიის კურსი. სანკტპეტერბურგი, 1827), იგი ცნობილ ბრიკჰაუზისა და ეფრონის ენციკლოპედიურ ლექსიკონშიც კი შევიდა (სხვათაშორის, ფსევდონიმად თავისი სოფლის სახელი მაღარო გამოიყენა). რომ არა მისი ნაადრევი სიკვდილი ალბათ განუზომელი იქნებოდა მისი წვლილი ქართულ ფილოსოფიურ მეცნიერებაში.

XIX საუკუნეში სოლომონ დოდაშვილი საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილების კონსტიტუციურ და რეს-პუბლიკურ საწყისებზე აგების მომხრე იყო. მან ბევრად გა-უსწრო თავის თანამედროვეებს პოლიტიკურ აზროვნებაში. მისი შეხედულებები ევროპის მოწინავე პროგრესულ-დემოკ-რატიულ იდეებს ეფუძნება.

სოლომონ დოდაშვილი უპირველეს ამოცანად თვლიდა განათლების გავრცელებასა და ეროვნული გრძნობების გაღ-ვივებას ქართველ ერში. იგი მკაცრად აკრიტიკებდა ქართვე-ლი ხალხისათვის დამპყრობლების მიერ თავსმოხვეულ, უც-ხო რუსულ კანონმდებლობას და რუსულ მმართველობას. რუსული ცხოვრების წესის ძალად დანერგვის ფონზე, თავ-გამოდებით იცავდა ქართულ ადათ-წესებს. იგი იყო პიონერი იმ დიდი საქმისა, რაც ქართული ჟურნალის ფურცლებზე ჩვენი კულტურული თვითმყოფადობისა და ღირსების დაც-ვაში გამოიხატა.

სოლომონ დოდაშვილი ღირსეული წინამორბედია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იმ თაობისა, რომელსაც სათავეში ილია ჭავჭავაძე ედგა. ამის დასტური ილიას სიტყვები 1876 წელს გაზეთ "დროების" ათი წლისთავ-ზე "...დროშა კი მემკვიდრეობით გვაქვს გადმოცემული გან-სვენებულის დოდაევისგან..." [12]. საქართველოს ისტორიაში იგი შევიდა, როგორც უდიდესი პროგრესული მოღვაწე, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ინტელექტუა-ლური, პროგრესულ-დემოკრატიული მიმართულების ფუ-ძემდებელი და ქვეყნის ევროპეიზაციის იდეების მატარებე-ლი.

4. მამულის სიყვარულის მასწავლებელი გმირი ბერი

XIX საუკუნის მოაზროვნეთა შორის ყურადღებას იმსახურებს 1832 წლის შეთქმულების ერთერთი იდეოლოგი, ბერი ფილადელფოს კიკნაძე (1793-1833). განსაკუთებული აღნიშვნის ღირსია მის მიერ დაწერილი ნაშრომი „სიყვარული მამულისა". ცნობილი მკვლევარი ზურაბ კიკნაძე, თავის ანალიტიკურ სტატიაში "მამული, ენა, სარწმუნოება", [52] თვლის, რომ არა კონსპირაცია, ეს ნაშრომი გამოქვეყნების შემთხვევაში (პრესა რომ არსებულიყო) უთუოდ მოახდენდა დიდ ზეგავლენას ფართო საზოგადოების შეგნებაზე, თუმცა ის თავის ფუნქციას მაინც ასრულებდა და რადგანაც მასში გატარებულ იდეები დაბეჭდვის გარეშეც ტრიალებდა ელიტურ წრეში, რომელსაც საზოგადოებრივი აზრის შექმნა ევალებოდა.

ფილადელფოს კიკნაძემ ამ ტრაქტატში პირველმა მოგვცა მამულის ცნების მეცნიერული განსაზღვრება, რაც ამ კუთხით XIX საუკუნეში არავის უცდია — არც გრიგოლ და ვახტანგ ორბელიანებს, არც შემდგომ ილია ჭავჭავაძეს, რომლებიც კი შეეხენ ამ თემას მაგრამ იგი მათთან ემოციურ სფეროს არ გასცილებია. ფ. კიკნაძემ განსაზღვრა მამულის ცნება და ამ განსაზღვრებით სინთეზში მოიყვანა მამულის კლასიკური და ის გაგება, რომელიც სამომავლოდ უნდა დამკვიდრებულიყო ქართულ პოლიტიკურ აზროვნებაში – აღნიშნავს ზ. კიკნაძე.

ფ. კიკნაძე განსაზღვრავს რა მცნება „სამშობლოს", მასში გამოჰყოფს სამ ძირითად შემადგენელ ნაწილს. ესენია: 1. წინაპრების მიერ დატოვებული მიწა-წყალი; 2. ერი, რომელსაც ვეკუთვნით და 3. ამ ერის რჯული და ადათ-წესები.

სამშობლოს სიყვარულში იგი გულისხმობს თავგანწირვასაც. ფილადელფოსი ვრცლად მსჯელობს იმაზე, რომ სამშობლოს სიყვარული ბუნებრივი გრძნობაა, რომელიც უანგარო უნდა იყოს, ამავე დროს მამულზე ზრუნვა ადამიანის პირად ინტერესებშიც შედის

ფილადელფოსის მიხედვით, პირველ ყოვლისა, მამულის განმსაზღვრელია საერთო ნება და საერთო მიზანი: „ერთი რომელიმე საზოგადოება, შემაერთებელი ნებათა თვისთა ერთსა ზედა კეთილსა წადიერებასა, იწოდებისა ერთად მამულად". მისთვის როგორც სასულიერო პირისთვის, ჯერ არსებობს უზენაესი მამული, რომელსაც „მოუპოვებთ თავთა ჩუენთა ჭეშმარიტსა მას მამულსა ზეციურსა და ამას ზედა უმეტეს ყოველთასა შეკრულ არს კაცი ერთგულებად და რათა გვაქვნდეს ჩუენ სული მარადის განმზადებულ თავდადებად მას ზედა, რათა არა მიგვიღოს ჩუენ იგი მტერმან უხილავმან ან ხილულთა ძალთამან".

ფ. კიკნაძე იყენებს იმ ქრისტიანულ დებულებას, რომელსაც ვხვდებით წმიდა მამათა მამულის განსაზღვრისას: „ესე წმიდა მამა ჩუენი გიორგი ნათესავით ქართველი, ხოლო ვინაძთგან ღმრთისმსახურებისა საიდუმლოსა შინა ერთი მამული პატივცემულ არს, რომელ არს სამოთხე, პირველისა მის მამისა ჩუენისა საყოფელი..." (გიორგი მცირე). ეს არის, როგორც ფილადელფოს კიკნაძე გამოთქვამს, „ჭეშმარიტი მამული იგი ზეციერი", რომელიც ყოველმა ქრისტიანმა უნდა მოუპოვოს თავის თავს. მაგრამ არსებობს „ქვეყნიერი მამული", რომელიც მიღებულია მემკვიდრეობად ქვეყნიერი მამისგან, და არსებობს მამული, რომელიც მოპოვებულია უშუალო წინაპრისგან — კერძო მამული.

ამრიგად, ადამიანი მემკვიდრეა ორი მამულისა — ზეციერისა და ქვეყნიერისა, და ქვეყნიერიც ორად განიყოფის. და არ არსებობს მათ შორის წინააღმდეგობა. მამულის ცნება იწყება ზეციური მამულიდან და მთავრდება გლეხიკაცის მამულით, რომლისადმი ერთგულებაც იმავე რჯულს ეფუძნება: „გლეხნი კაცნი ერთისთვის გლახაკისა ქოხისა თვისისა და ორთათვის საჟენთა მიწათა თვისათა ესოდენსა აჩუენებენ ერთგულებასა ანუ რათა განიმწარონ მათ ყოველი თვისი სიცოცხლე ზრუნვისათვის მისისა...“ გლეხიკაცის თავისი მამულისადმი მამოძრავებელი ეთოსი ამოძრავებს თავადსაც და, საბოლოოდ, მეფეს (ბერი ფილადელფოს მონარქისტია), რომელიც „ზეციურთაგან ძალთა და სიბრძნეთა შემძლებელ არს კეთილად დაცუად საზოგადოებითისა მშვიდობისა და ბედნიერებისა ჩუენისა“.

მამულის განცდის პირველი საფეხურია საკუთარი ქოხის განცდა, როგორც საყრდენი მამულის ერთგულებისა, რადგან „სიყვარული მამულის უვრცელეს არს, ვიდრე სიყვარული თავისა თვისისა“, ის მოიცავს და გულისხმობს საკუთარ თავს და კერძო მამულსაც. მაგრამ მამულისთვის ქოხის პატრონი მსხვერპლად სწირავს თავის ქოხსაც და საკუთარ თავსაც. ყოველი დონის მამულისადმი ერთგულების ეთოსი რელიგიურია თავისი არსებით; მისი შინაარსი მსხვერპლის უანგარო გაღებაა: „ჭეშმარიტი ერთგულება მამულისა არს მხოლოდ თვინიერ ყოვლისა სარგებლის მოლოდებისა შეწირვად მამულისად და საზოგადოებისადმი თვისი ყოველი სიცოცხლე“. მსხვერპლად შეწირულობა მხოლოდ და მხოლოდ სიყვარულისთვის იმის მიმართ, რომლის სიტყვამაც შეადგინა სიტყვა მამული. ქრისტიანობა იმ ზეციური მამის

სიყვარულია, რომელიც აფუძნებს ყოველ მამობას და, ერგო, მამულს დედამიწაზე.

ფილადელფოს კიკნაძე მამულს მისდამი ადამიანის დამოკიდებულებით განსაზღვრავს: მამული ისეთი რეალობაა, რაც ადამიანისგან მსხვერპლს მოითხოვს. და ბოლოს, მოვუსმინოთ ისევ მას: „ერთგულება მამულისა არს სიყვარულისა მიერ მისისა მარადის ტყვე-ყოფაჲ გულისა კაცისა. რათამცა კაცი რაცხდეს მარადის თავსა თვისსა საკმეველად, დასაწველად ცეცხლსა ზედა სიყვარულისასა...“ თუ ვინმეს მამულიშვილთაგან ეს რელიგიური ეთოსი ამოძრავებდა XIX ს-ში, ეს ილია ჭავჭავაძე იყო თავისი „პოეტის“ პროგრამული სიტყვებით: „დიდის ღმერთის საკურთხევლის მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში...“.

„სიყვარული მამულისა“ დაუმთავრებელია, მაგრამ მაინც სრულად წარმოგვისახავს ავტორის შეხედულებებს სამშობლოს წინაშე ადამიანის მოვალეობის შესახებ.

ფილადელფოსის აზრით, სამშობლოს სიყვარული საჭიროა განსაკუთრებით ახლა, როცა დამპყრობლებმა საქართველო თითქმის დაღუპვის პირას მიიყვანეს.

ფილადელფოსი უაღრესად განათლებული კაცი გახლდათ. გარდა თხზულებისა - „სიყვარული მამულისა“, დაწერილი ჰქონდა უამრავი ნაშრომი, რომელთაგან ძალიან ცოტამ მოაღწია ჩვენამდე. ესენია: „აკტი გონიური“, ლირიკული ლექსები და სხვ. მაგალითად, „გოდებანი“ ეძღვება თანამედროვე იბერიას. ნაწარმოების ძირითადი მოტივია ურვა და გლოვა რუსი დამპყრობლების ძალმომრეობის შედეგად შექმნილი სამშობლოს მძიმე მდგომარეობის გამო.

ამ პიროვნების განსწვლულობისა და მრვალმხრივი ნიჭის შესახებ ჟურნალ ცისკარში, 1861 წელს წერდა მეცხრა-

მეტე საუკუნის ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ივანე კერესელიძე: იგი ყოფილა "საკვირველი ნიჭიერი, მოლექსე და ხელოვანი, ასე, რომ, რას არ მოიგონებდა მექანიკურს და რას არ გააკეთებდა. მე ვნახე იმისგან მარმარილოს ქვაზე ამოჭრილი მზის საათი ქართულის რიცხვებით..". ი. კერესელიძეს კახეთში მოგზაურობისას უნახავს თურდოს ხეობის პირას შიო მღვიმის სახელობის ეკლესია და მის კედელზე მამა ფილადელფოსის წარწერა: „ საქართველომ სთქუა მეც ვიყავ, დრო მქონდა კეთილმყოფელი ვადიდნე ჩემნი მოსავნი, ვტანჯნი უარისმყოფელი ვყვაოდი სამოთხის გვარად, არ ვიყავ გასაყოფელი (და) ვინც ახლა ნახოთ, გასინჯეთ რა ამაოა სოფელი! ნეტაი დროსა რომელსა იყავ შენ აღშენებული აღვსილი მადლის წყაროთი და სიბრძნით განათლებული შემკული ყოვლის წესითა და ესრეთ გაბრწყინებული ვინ არ გიტიროს, რა გნახოს აწ ასე გაცუდებული!..." საქართველოს გავერანებული ეკლესია-მონასტრების შემყურე იგი ასე განიცდიდა არსებულ მდგომარეობას.

უნდა აღინიშნოს ფილადელფოსის სამასწავლებლო საქმიანობაც. როგორც ჩანს, ბერი კარგ პედაგოგად და აღმზრდელად ითვლებოდა, რადგან ბევრი დიდგვაროვანი თხოვდა და აბარებდა შვილს აღსაზრდელად. მაგალითად, მწერალი რ. ერისთავი გაიზარდა ფილადელფოსის ხელში და როგორც თვითონ აღნიშნავს, ბერმა მას ბევრი ასწავლა რელიგიის და საერთოდ ცხოვრების შესახებ.

ცნობილია, რომ 1828 წელს საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ფილადელფოსი აქტიურად ჩაება შეთქმულების საქმიანობაში. მან შეადგინა შეთქმულების წესდება. წესდებას ერქვა „აკტი გონიური", რომელსაც საფუძვლად დაედო მის მიერვე შედგენილი ფიცი. შეთქმულთა მიმოწერისათვის

შექმნა საიდუმლო ანბანი. „აკტში“ ფილადელფოსი მოუწოდებდა შეთქმულებს, ყოფილიყვნენ ზნეობრივნი, პატიოსანნი, სამართლიანნი, ჰყვარებოდათ ერთმანეთი, რადგან მტკიცედ სწამდა, რომ „სადაც არს სიყვარული, მუნ აღსპობილ არს ყოველივე ბოროტი“.

საინტერესოა მის მიერ დაწერილი პროკლამაცია: ეხლა, მანამ რუსებს საქართველოში ჯერ ფეხი არა აქვთ გამაგრებული, ეხლა უნდა დავესხათ თავს და გავრეკოთ აქედამ, თორემ თუ ამათ აქ ფეხი გაიმაგრეს, მაშინ მათი გაძევება ჩვენი მომავალი თაობისთვის ძნელი იქნება. ამიტომ ჩვენც გასაკიცხნი ვიქნებით მათგან. ეხლა უნდა გათავდეს საქმე და ესენი უნდა გაძევებულ იქნენ აუცილებლად საქართველოდან.

შეთქმულების გაცემის შემდეგ იგიც დაიჭირეს. ფილადელფოსი შუამთის მონასტერში მოღვაწეობდა. ბარონმა როზენმა გენერალ რუეტს უბრძანა, მონასტრის ყველა კუთხე-კუნჭული გაეჩხრიკათ, ხოლო ფილადელფოს კიკნაძე თბილისში ჩამოეყვანათ. როგორც ქვათახევის მონასტრის ერთ-ერთი ბერი მოგვითხრობს, გაზაფხულზე 60 ყაზახი და 120 სალდათი შემოერტყა შუამთის ტაძრის გალავანს. სამხედრო ნაწილებს თან ახლდა საქართველოს ეგზარქოსი მოსეც.

საქართველოს სიყვარულისათვის ფილადელფოს კიკნაძეს ამ ერთმორწმუნე ეგზარქოსმა ჯვარი ააგლიჯა, მაგრამ ფილადელფოსმა ჯვარი უკან გამოსტაცა. მაშინ იგი მაგრად შებოჭეს თოკით, ბორკილები გაუყარეს, წელსა და ყელზე თოკი გამოაბეს, თოკის ბოლო ცხენზე მჯდარ ყაზახს მისცეს და ასე გაუყენეს თბილისის გზას შუამთიდან.

ფილადელფოს კიკნაძე 32 დღე მოჰყავდათ ქვეითად, თან შეიარაღებული ყაზახები მოსდევდნენ. თბილისში იგი ჯერ ავლაბრის ყაზარმაში მოათავსეს. თუმცა საშინელი ნაწამები და ნაცემ-ნაგვემი იყო, მან ყაზარმაში მყოფი შეთქმულების ყველა მონაწილე მოინახულა, დაარიგა ისინი თუ დაკითხვაზე როგორ ელაპარაკათ. ეს რომ გაიგეს, სასწრაფოდ სხვაგან გადაიყვანეს. ფილადელფოსი საპატიმროში უაღრესად მძიმე პირობებში ჰყავდათ. მაგრამ მან ბოლომდე გაუძლო ტანჯვა-წამებას და თავისი პრინციპებისთვის არ უღალატია. რვა თვის პატიმრობის შემდეგ, 40 წლის ასაკში, ფილადელფოს კიკნაძე სატუსაღოში გარდაიცვალა 1833 წლის 5 სექტემბერს.

5. გაორებული

რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი, პოეზიაში ქართული რომანტიზიმის მამამთავარი, პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე (1786-1846), ამჯერად, პირველ ყოვლისა, ჩვენთვის საინტერესოა, როგორც ავტორი შრომისა "საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევი და მდგომარეობა 1801-დან 1831 წლამდე" ამ შრომას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო ალექსანდრე ჭავჭავაძის საერთო პოლიტიკური მსოფლმხედველობისა და მისი პოზიციის გარკვევისათვის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, არამედ XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული პოლიტიკური აზრის შესწავლისთვისაც.

1804 წ. 14 სექტემბერს თავისუფლების სულით გამსჭვალული 18 წლის ჭაბუკი პოეტი მთიელ აჯანყებულებს

შეუერთდა. რუსეთის ჯარებმა აჯანყება სწრაფად ჩაახშეს და მისი მეთაურები სასტიკად დასაჯეს. ალ. ჭავჭავაძე თბილისის საპყრობილეში მოათავსეს; 1805 წლის 11 ნოემბერს იგი ტამბოვში გადაასახლეს 3 წლით. 1806 წელს ა. ჭავჭავაძე მამამისის, გარსევან ჭავჭავაძის ძალისხმევის შემდეგ გაანთავისუფლეს. 1811 წ. გენერალ-ლეიტენანტ მარკიზ პაულიჩის ადიუტანტია, რომლის ბრძანებით 1812 წ. თებერვალში მას გზავნიან კახეთში – სიღნაღისა და თელავის მაზრებში კახეთის გლეხთა აჯანყების ჩამხშობ ექსპედიციაში, სადაც დაიჭრება. 1813 წ. 21 სექტემბრიდან 1814 წ. 6 ივლისამდე ალ. ჭავჭავაძე მონაწილეობს რუსეთის სამამულო ომში. იგი ახლდა მთავარსარდალ ბარკლაი დე ტოლის. ბრძოლებში წარჩინებისათვის, რუსეთის არმიის პარიზში შესვლამდე, ალ. ჭავჭავაძე ბევრ მაღალ ჯილდოს იმსახურებს: წმ. ანას ორდენს II ხარისხის ნიშნით, ოქროს ხმალს წარწერით "გულადობისათვის" და სხვ. მისი უმაღლესი ჯილდო იყო საფრანგეთის საპატიო ლეგიონის ორდენი. სტუმართმოყვარეობით განთქმუ-

ალექსანდრე ჭავჭავაძე

ლი ალ. ჭავჭავაძის ოჯახი მაშინდელი საქართველოს მოწინავე აზრისა და კულტურის ერთ-ერთი მთავარი კერაც იყო. რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის ბევრი გამოჩენილი მოღვაწე, ვისაც კი საქართველოში ყოფნა უხდებოდა, უპირველეს ყოვლისა, ალ. ჭავჭავაძის სახლში ეცნობოდა ქართველი ერის ისტორიასა და მწერლობას. 1827-1828 წლებში ალ. ჭავჭავაძემ თავი გამოიჩინა რუსეთ-სპარსეთის ომში. 1827 წ. ოქტომბერში მან თავრიზი აიღო. 1828 წ. თებერვალში ალ. ჭავჭავაძეს ნიშნავენ სომხეთის ოლქის უფროსად. 1829 წელს ალ. ჭავჭავაძეს კახეთის სამხედრო სასაზღვრო დაცვის უფროსის პოსტი უჭირავს; 1830 წ. ხევსურთა საჩივრების კომისიას თავმჯდომარეობს. 1832 წლის შეთქმულების გამოაშკარავების შემდეგ მას 4 წლით ტამბოვში გადასახლება მიუსაჯეს, თუმცა მალე გაათავისუფლეს "წარსულში დამსახურებისთვის". 1838 წლის 4 აპრილს იგი ამიერკავკასიის მთავარმმართველობის წევრად დაინიშნა. 1842 წ. 23 დეკემბრიდან 1843 წ. 13 მარტამდე ალ. ჭავჭავაძე ამიერკავკასიის მხარის სამოქალაქო სამმართველოს უფროსის მოვალეობას ასრულებს და სხვ.

ალ. ჭავჭავაძის ამ მოკლე ბიოგრაფიულ ცნობებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მისი მონაწილება 1804 წლის მთიანეთის აჯანყებასა და 1832 წლის შეთქმულებაში.

"საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევი და მდგომარეობა 1801-დან 1831 წლამდე" წარმოადგენს ოფიციალურ დოკუმენტს, მოხსენებით ბარათს, რომელიც ალექსანდრე ჭავჭავაძემ 1837 წელს წარუდგინა რუსეთის მეფეს ნიკოლოზ პირველს. თვითონ შრომის შინაარსიდან ირკვევა

თუ რამ განაპირობა მისი შექმნა. ამ პრობლემის განხილვაზე ყურადღება გაამახვილა მკვლევარმა ლ. ებანოიძემ [26].

ევროპაში მომხდარმა ამბებმა და აგრეთვე წარმატებულმა ომებმა სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ თვითმპყრობელური რუსეთი იმდენად გააძლიერეს, რომ 1832 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგ ახლო მომავალში საქართველოს განთავისუფლებაზე და მისი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენაზე ფიქრი ფუჭ ოცნებად ეჩვენებოდა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, რომელიც ჯერ კიდევ 1832 წელს მიუთითებდა თავის თანამოაზრეებს ფარული საზოგადოებიდან, რომ ეს საკითხი (საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის) 80 წლით მაინც გადაიდო.[17] ასეთი სათანადო დასკვნების გაკეთების შემდეგ გადაწყვიტა წამოეყენებინა ახალ ვითარებასთან შეფარდებული საქართველოს განვითარების ახალი გეგმა. აღნიშნული შრომა წარმოადგენს ასეთი გეგმის შედგენის პირველ სერიოზულ ცდას, რომელიც მიზნად ისახავს ამცნოს მთავრობას, თუ როგორი მიმართულებით არის სასურველი წარიმართოს საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარება.

ალ. ჭავჭავაძე დიპლომატიური ტაქტით წერს: არაჩვეულებრივმა პოლიტიკურმა ამბებმა, ევროპა რომ შესძრა, აგრეთვე ამ შეძვრის დიადმა შედეგებმა რუსეთს საშუალება და დრო აღარ დაურჩინა ამიერკავკასიის თავის შენაძენისათვის შესაფერისი ყურადღება მიექცია. ახლა კი, რუსეთის

---

[17] სხვათაშორის, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას 1832 წელს ალ. ჭავჭავაძე პროგნოზირებდა 80 წლის შემდეგ, ხოლო ივანე აფხაზი – 80-100 წლის შემდეგ, მართლაც საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდა 1918 წელს, ესე იგი, 86 წლის შემდეგ.

მპყრობელობა ამიერკავკასიაში განმტკიცებულია გარკვეულ საზღვრებში, როდესაც იგი ასე ძლევამოსილია იქ, უკვე აღარაფერი ეღობება წინ იმას, რომ თავისი განმანათლებელი მოღვაწეობა მიჰმართოს სოფლის მეურნეობისა და ვაჭრობის გასაუმჯობესებლად იმ დალოცვილ ქვეყანაში, სადაც ადამიანის შრომა უხვად ჯილდოვდება მიწათმოქმედების ახლანდელი მდგომარეობის დროსაც კი. ღა იქნებოდა მაშინ, მას რომ მიეღწია იმ გაუმჯობესების ხარისხამდე, ახლა ზოგადი მოვლენა რომ არის არა მარტო ევროპიელთა შორის, არამედ ახალი მატერიკის შორეულ ადგილებშიაც კიო. [18]

ამისათვის ალ. ჭავჭავაძეს საჭიროდ მიაჩნია მთავრობამ, პირველყოვლისა, შეიმუშავოს მხარის მმართველობის მყარი სისტემა, რომელიც არ უნდა იცვლებოდეს ყოველი ახალი მმართველის კაპრიზების მიხედვით. იგი იმედს გამოთქვამს, რომ ქვეყნისა და ხალხის ცხოვრების პირობების გათვალისწინებით რუსეთის მთავრობა შეიმუშავებს სამუდამო სისტემას ადგილობრივი მთავრობისადმი სახელმძღვანელოდ, გამოარკვევს იმ თვალსაზრისს, თუ როგორი მუდმივი წესი ჰქონდეს ამ ქვეყნის მმართველობის საქმეშიო.

ჩვენი ქვეყნის არაკეთილმოსურნე მთავრობის მოხელეები პროვოკაციულ ხმებს ავრცელებდნენ კავკასიელი ხალხის სიზარმაცის შესახებ და მხარის კოლონიზაციას, აქ უცხოტომელთა ჩამოსახლებას მოითხოვდნენო. ალექსანდრე ჭავჭავაძე მთელი შესაძლებლობით ებრძვის რუსეთის დიდმპყრობელურ-შოვინისტურ, კოლონიზატორულ პოლიტიკას. აბორიგენთა სიზარმაცის შესახებ ჭორებს არგუმენტირებულად რომ აქარწყლებს, იგი საქართველოში კოლო-

[18] ამ შრომის სრული თარგმანი დაბეჭდილია: ალექსანდრე ჭავჭავაძის თხზულებანი. ი. გრიშაშვილის რედაქციით, 1940.

ნისტთა ჩამოსახლების წინააღდეგ გამოდის და ასაბუთებს სოფლის მეურნეობის განვითარებაში ადგილობრივი მოსახლეობის ჩართვის ეფექტურობას.

ალ. ჭავჭავაძე უდიდესი პატრიოტული მგნებარებით უხატავს ნიკოლოზ პირველს ქართველი ხალხის ჭეშმარიტად გმირულ ბრძოლებს თავისი თვითმყობადობის, თავისუფლებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად. ქართველობამ შეინარჩუნა სარწმუნოება, მებრძოლი სული, სიყვარული სამშობლოსადმი, მაგრამ მთელი სოფლები, თავადთა ციხე-კოშკები, ოდესღაც მრეწველობით აყვავებული ქალაქები გაჰქრნენ, მაგრამ მათი ნანგრევები დღესაც ჰკვებავს ქართველობის სიამაყის გრძნობას. სამწუხაროდ, აღა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აოხრებამ საქართველოს ბედი გადაწყვიტა. საქართველო რუსეთს შეუერთდა, დამოუკიდებლობის დაკარგვის საკომპენსაციოდ ქვეყანა ბევრ რამეს მოელოდა, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა, მწუხარებით აღნიშნავს ალ. ჭავჭავაძე, იმის გამო, რომ მმართველობის ადგილობრივი აპარატი უვარგისი აღმოჩნდაო. იგი აგვიწერს ქართველი ხალხის კოლონიური დაბეგვრისა და შევიწროების საშინელ სურათს. ხალხი ერთხანს ითმენდა, მაგრამ როცა მოთმინების ფიალა აივსო, ხალხმა იარაღს მოკიდა ხელი და აჯანყდა. ჭავჭავაძე უკუაგდებს მთავრობის პროვოკაციას - ხალხის აჯანყება მის "დაუდგრომელ ხასიათს" მიაწერონ და გადაჭრით მიუთითებს, რომ მისი მიზეზი ხალხის ერთადერთი უმაგალითო შეწუხება იყო.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე ფართოდ აშუქებს 1812 წლის კახეთის აჯანყების მიმდინარეობას და მისი მთელი სიმპათიები აჯანყებული ხალხის მხარეზეა, მიუხედავად იმისა, რომ იგი აჯანყებულთა ტყვიით დაიჭრა. ეს გარემოება კიდევ ერ-

თხელ ადასტურებს, რომ ჭავჭავაძე თავისი მრწამსით აჯანყებულ ხალხთან არის და მხოლოდ მდგომარეობა აიძულებდა 1812 წელს ემოქმედა თავისი ნება-სურვილის წინააღმდეგ.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ ხალხს კოლონიური რეჟიმის გამო აუარებელი უბედურება დაატყდა თავს, რუსეთზე ორიენტაცია არ შეუცვლიაო, - უმტკიცებს რუსეთის მეფეს ალექსანდრე ჭავჭავაძე. აქედან გამომდინარე, - აღნიშნავს იგი, მთავრობამ ყური არ უნდა დაუგდოს ბოროტგამზრახველებს, რომელნიც საქართველოში კიდევ უფრო მკაცრი კოლონიური რეჟიმის დანერგვას მოითხოვენ, მთავრობის ამოცანაა ხელი შეუწყოს საქართველოში ისეთი მმართველობის დამყარებას, რომელიც ხალხს სამეურნეო და კულტურული განვითარების საშუალებას მისცემსო.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე სერიოზულ ყურადღებას უთმობს მშობლიური ენის მნიშვნელობას სასამართლო და ადმინისტრაციულ დაწესებულებებში. იგი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ხალხის უკმაყოფილებას იწვევდა არა მარტო ბიუროკრატიზმი და წლობით გაჭიანურებული სასამართლო პროცესები, არამედ ისიც, რომ მოსამართლესა და მთავრობის სხვა მოხელეებს ქართული ენა არ ესმოდათ.

ასეთია მოკლედ "ნარკვევში" ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ გამოთქმული შეხედულებანი საქართველოში სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საკითხებზე.

თავი მეოთხე
XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული პოლიტიკური აზრის განვითარების ძირითადი საზომი

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის ძირითად მიმდინარეობათა გასარკვევად, არსებითად, აუცილებელია 1832 წლის შეთქმულების პოლიტიკური შინარსიისა და მიმართულებათა დადგენა. რადგანაც ამ შეთქმულების სოციალურ-პოლიტიკური დედაარსი განსაზღვრავდა მაშინდელი ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის განვითარებას. ჩვენი ისტორიის ამ უმნიშველოვანეს მოვლენაში ავად თუ კარგად, მეტნაკლებად, გარეული იყო მთელი მაშინდელი ინტელექტუალური ელიტა, ნაღები, ჯანსაღად მოაზროვნე ქართული საზოგადოება.

ეს შეთქმულება მომზადდა ადგილობრივ ნიადაგზე და გაძლიერდა დასავლეთ ევროპის 20-იანი წლების რევოლუციების (საფრანგეთში მონარქიზმის წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლა, ბელგიაში რევოლუციური აღმავლობის პერიოდი და სხვ.), დეკაბრისტთა გამოსვლისა და რუსეთის წინააღმდეგ პოლონეთის 1830 წლის აჯანყების გავლენით.

1. ფარული საზოგადოების ჩამოყალიბება

XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსეთის ხელისუფლების მიერ სისხლში იქნა ჩახშობილი ყველა აჯანყება, რომლებსაც ქართველები საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის აწარმოებდნენ. ქართველი საზოგადო-

ების ღირსეული წარმომადგენლები, ამ ფაქტმა ჩააფიქრა, შექმნილი მდგომარეობა მათ ბრძოლის გზებსა და მეთოდებში ცვლილებების შეტანისკენ უბიძგებდა. ასეთ ვითარებაში გაჩნდა შეთქმულების გზით მიზნის მიღწევის იდეა.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ შეთქმულების ორგანიზატორები (დიმიტრი და ოქროპირ ბატონიშვილები, სოლომონ დოდაშვილი, დიმიტრი ერისთავი და სხვ.) ყურადღებას ამახვილებდნენ რუსეთის მიერ საერთაშორისო სამართლის ნორმების დარღვევის ფაქტზე, როდესაც მან გააუქმა 1783 წლის ტრაქტატი, თვითნებურად მოსპო ერთ-ერთი უძველესი სახელმწიფო. ამიტომ, მათი აზრით, **ეს შეთქმულება სამართლიანი იქნებოდა არა მარტო მორალური თვალსაზრისით, არამედ საერთაშორისო იურიდიულ-სამართლებრივი თვალსაზრისითაც**.

ფარული საზოგადოების ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე (შემდგომში გამოძიების მიერ მეოთხე კატეგორიის „დამნაშავედ" აღიარებული) ფილადელფოს კიკნაძე (1793-1833) ცდილობდა ეპოვა პასუხი ქართველთა წინაშე წამოჭრილ საჭირბოროტო კითხვაზე, -„როგორ შეუძლია საქართველოს დაპყრობად თავისა თვისისა?" [55, გვ. 939], ანუ „თავისა თვისისა" პყრობა, დამოუკიდებელი არსებობა. ფ. კიკნაძის ამ სიტყვების („თავისა თვისისა") შორეულ ექოს მიაგავდა ილიას მიერ XIX საუკუნის 60-იან წლებში მოხევის პირით წამოყენებული ლოზუნგი – „ჩვენი თავი ჩვენადმე გვეყუდნეს".

ქართველმა პატრიოტებმა შეიმუშავეს თავიანთი ეროვნული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შეხედულებანი, რაც სათავეს იღებდა როგორც ქართული სინამდვილიდან, ისე ევროპის განმათავისუფლებელი იდეებიდან. ისინი

კარგად იცნობდნენ პოლონელ პატრიოტებს, ფრანგ განმანათლებლებს: ვოლტერს, რუსოს, მაბლის, მონტესკიესა და სხვებს. იმდენად დიდი იყო იდეური ნათესაობა, რომ დიმიტრი ბატონიშვილს ქართველ ვოლტერს უწოდებდნენ. ვოლტერი მაშინდელ პროგრესულ მსოფლიოში აღიარებული იყო კულტურის მოღვაწის, ფილოსოფიური აზრის მწვერვალად, მხატვრული გემოვნების სრულყოფად და დრომოჭმული სახელმწიფოებრივი წყობილებისადმი პროტესტის განსახიერებად. ს. დოდაშვილს კი ჟან-ჟაკ რუსოს ადარებდნენ. ალ. ჩოლოყაშვილი (1803-1833) ს. დოდაშვილს სწერდა: „რუსსო და შენ გამონაკლისი ხართ". „ნასწავლი ყმაწვილები მოვიდნენ პეტერბურგიდან და საერთო შეთქმას შეუდნენ ქართველები" [16, გვ. 128], ეს „ყმაწვილი კაცები და მე ამ საქმისთვის.... გავერთიანდით" [16, გვ. 121], წერდა თავის მოგონებაში ალექსანდრე ორბელიანი (1802-1869).

ქართველი საზოგადოების დაინტერესება ფრანგი განმანათლებლებით იმითაც იყო გამოწვეული, რომ ეს უკანასკნელნი ეროვნულ საკითხს ახლებურად უყურებდნენ. მაგალითად, რუსო ასაბუთებდა ერთა თანასწორულებიანობას, მოითხოვდა ყველა ერის სუვერენიტეტის დაცვას, ერთა კულტურულ თანამშრომლობას და საყოველთაო მშვიდობის დამყარებას. ეს ყველაფერი კი პირდაპირ ეხმაურებოდა შეთქმულთა მიზნებსა და ამოცანებს.

ფარული საზოგადოების პირველი წრე ჩამოყალიბდა პეტერბურგში 1825 წელს, სადაც შეთქმულთა მსჯელობის მთავარი თემა იყო დამოუკიდებლობა დაკარგული საქართველო, მისი წარსული, აწმყო და მომავალი. ფარული საზოგადოების წევრებმა ფართო საგანმანათლებლო მუშაობა გააჩაღეს. უღრმავდებოდნენ მსოფლიო ისტორიას, ევროპის

სახელმწიფო მმართველობის ფორმებს, დასავლეთ ევროპის პოლიტიკურ მდგომარეობას, აწყობდნენ საქართველოს განთავისუფლების გეგმებს და იმედის თვალით შესცქეროდნენ საქართველოს პერსპექტივას. საზრუნავიც ბევრი ჰქონდათ: პატრიოტების ფართო წრეების ჩაბმა დაწყებულ მოძრაობაში, განათლების გავრცელება, ფარული უჯრედების შექმნა, მეზობელ სახელმწიფოებში საჭირო ურთიერთობების აწყობა და სხვ. [55, გვ. 941].

ფარული ორგანიზაციის პეტერბურგის უჯრედის ხელმძღვანელი იყო დიმიტრი (იულონის ძე) ბატონიშვილი (1803-1845), რომლის მებრძოლ სულისკვეთებას შეთქმულები ერთხმად ადასტურებენ (შემდგომში საგამოძიებო კომისიამ იგი პირველი კატეგორიის „დამნაშავედ" ცნო) [16, გვ. 16]. ფარული ორგანიზაციის წევრები პეტერბურგში იკრიბებოდნენ მასთან, რომელიც უაღრესად განათლებული პიროვნება იყო და სარგებლობდა დიდი პატივიცემით. ფარული ორგანიზაციის წევრებიდან სოლომონ რაზმაძე (1797—1860) დაინტერესებული იყო პოლონური საზოგადოებრივი აზრის შესწავლით, ზოგადი ისტორიის პრობლემებით (თარგმანა სამ წიგნად „უნივერსალური ისტორიის პირველი საფუძვლები"). ალექსანდრე ჩოლოყაშვილი განსწავლული იყო ფილოსოფიაში, კარგად ფლობდა ევროპულ ენებს. ელიზბარ ერისთავი (1808-1871) წარმატებით ეუფლებოდა სამხედრო განათლებას და სხვ. მესამე თანრიგის „დამნაშავე" გიორგი ერისთავი (1813-1864) აღნიშნავს: „კვირა-უქმე დღეებში დიმიტრი ბატონიშვილთან თავს იყრიდნენ ახალგაზრდა ქართველები. აქ იმართებოდა მსჯელობა საქართველოზე, - შეუძლია თუ არა მას იყოს დამოუკიდებელი, - ხალხის უფლებებზე, ბატონების მიერ გლეხთა შევიწროვებაზე და იმ საშუალებებზე, რომლითაც

საქართველოს განთავისუფლება იქნებოდა შესაძლებელი, ამისთვის საუკეთესო საშუალებად ბატონიშვილი განათლებას აღიარებდა, ხოლო საჭირო შემთხვევაში უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობას აპირებდა, აქებდა ფრანგებს, როგორც თავისუფლების დამცველთ" [16, გვ. 16-17].

1826 წელს უკვე მოსკოვშიც ჩამოყალიბდა ფარული საზოგადოების კიდევ ერთი უჯრედი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ოქროპირ (გიორგის ძე) ბატონიშვილი (1794-1857). იგი შემდგომში საგამოძიებო კომისიამ პირველი კატეგორიის „დამნაშავედ" ცნო. მოსკოვის შეთქმულთა ჯგუფი შემდეგ ამოცანებს აყენებდა: სამშობლოსადმი სიყვარულის გაძლიერებას მოწაფეებსა და საერთოდ, ახალგაზრდობაში და ამ გზით ჩაბმას თავისუფლების მომხრეთა ბანაკში, ქართული რეგულარული არმიის შექმნისათვის მზადებას, სახელმწიფოებრივი წყობილების საკითხებზე მუშაობას (შეთქმულთა მსჯელობიდან ჩანდა, რომ ისინი უპირატესობას აძლევდნენ მაშინდელი საფრანგეთის სახელმწიფოებრივ წყობილებას [55, გვ. 942].

ფარული ორგანიზაციის პირველად უჯრედებს შორის ყველაზე უფრო ძლიერი და მრავალრიცხოვანი თბილისის ორგანიზაცია იყო. თანდათანობით ფარული ორგანიზაციის ცენტრმა თბილისში გადმოინაცვლა. 1827 წელს პეტერბურგიდან თბილისში ჩამოდის ს. დოდაშვილი, 1829 წელს ჩამოდის თამარ ბატონიშვილიც (1791-1857), რომელიც შემდეგში ფარულ საზოგადოებაში ერთ-ერთ წამყვან როლს ასრულებს. თბილისშივეა იმ დროს ფ. კიკნაძე. მოსკოვიდან ჩამოდის ოქროპირ ბატონიშვილიც, რომელმაც გააძლიერა ორგანიზაციული მუშაობა, თავი მოუყარა აქტივს, შეისწავლა ადგილობრივი პირობები.

1830 წელს პოლონეთში დაწყებულმა აჯანყებამ, მეტი სტიმული მისცა და, კიდევ უფრო გაფართოვდა ფარული ორგანიზაციის რიგები. შეთქმულები თავიანთ წარმომადგენლების მეშვეობით საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში საქმიანობდნენ. მათი მიმდევრები იყვნენ ქართლში, კახეთსა თუ იმერეთში. ეროვნულ მოძრაობას თანაუგრძნობდა სამეგრელოს მთავრის მემკვიდრე დავით დადიანი. აფხაზეთის მთავრის საფარ-ბეი შერვაშიძის მემკვიდრე კონსტანტინე შერვაშიძე (1812-1883) აღტაცებული ყოფილა ყველაფერ იმით, რაც მან შეთქმულების შესახებ იცოდა და ფარულ საზოგადოებას დიდ დახმარებას ჰპირდებოდა (შემდგომში საგამომძიებო კომისიამ იგი მერვე კატეგორიის „დამნაშავედ" ცნო). ალ. ორბელიანის ცნობით, იგი ელაპარაკა "დრაგუნთა პოლკის პროპორშიკ შერვაშიძეს", რომელმაც თურმე განაცხადა "ოღონდ ეს აღსრულდეს და" ჩემი სამფლობელოდან 2000 კაცს გამოვიყვანო [55, გვ. 944].

შეთქმულების იდეური მომზადების პერიოდში დაიწერა ს. რაზმაძის ლექსი-არაკი "დათვი და ცხვარი", რომელშიც ალეგორიული ფორმით იყო გადმოცემული რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა 1800-1802 წლებში [16, გვ. 98-101]. შეთქმულთა სულისკვეთებას კარგად გადმოსცემს გრ. ორბელიანის მიერ რილეევის "ნალივაიკოს აღსარების" მიბაძვით დაწერილი ლექსი "აღსარება". სამშობლოს ტყვექმნილსა და დამონებულს რომ ხედავს, პოეტი ჯოჯოხეთურ ტანჯვას განიცდის, როცა მას თავისუფალს იხილავს სასუფეველში შევა. სამარცხვინო ტყვეობას სიკვდილი სჯობია. ამიტომაა, რომ პოეტი თავისუფლებაზე ოცნებობს [48]. გრიგოლ ორბელიანის "იარალის", "მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურღამდის" და იმ პერიოდში დაწერილი სხვა ქმნილებები

სამშობლოს თავისუფლების, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის ჰიმნია. მისი სულისკვეთების გამომხატველია სიტყვები 1832 წელს დაწერილი ლექსიდან "ჰე, ივერიავ": შორით მოსული ჩემს მამულში მყვედრის ცხოვრებას, მოყვრულად გვმტერობს, გვტაცებს ყოველს, გვიქმს ალერსობას". ასეთ ნაწარმოებებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნული იდეების პროპაგანდისათვის, პატრიოტული სულისკვეთების აღზრდაში დიდი როლი უნდა ეთამაშა ჟურნალ "სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანის". ჟურნალმა შეპარულად დაიწყო საქმიანობა "საამბოხოდ ერისა", ქართველი ხალხის აჯანყებისათვის მოსამზადებლად [19].

როგორც ცნობილი მეცნიერი ალ. ხახანაშვილი აღნიშნავს [26, გვ. 174], შეთქმულთა ჰიმნის როლს ასრულებდა სოლომონ დოდაშვილის ლექსი "მაისი", რომელიც ქართველ ხალხს შეიარაღებული აჯანყებისკენ მოუწოდებდა:

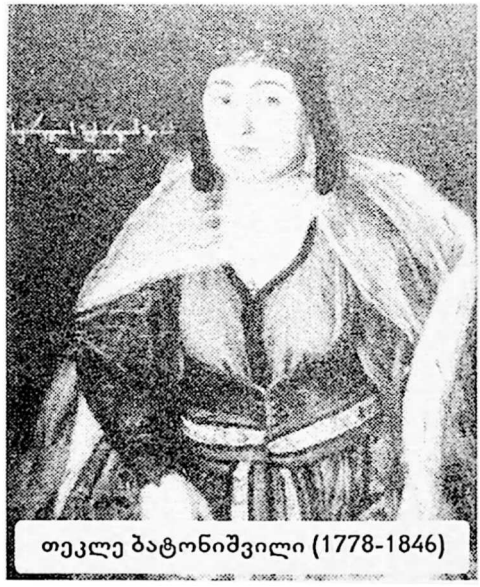
"მაისის თვესა იქნას ძახება,
გამოხატული ქართველთ უფლება.
აღვიპყრად ხელთა მახვილი,
მივცეთ მტერთა შიში ძრიელი...
განვდევნოთ სოფლით ძალით მოსრულნი,
ჩვენი მამულის მაოხრებელნი,
წარვიდნენ აქით, არ იყვნენ აქა.
ქართველნო, ხართ სადმე თუ არა?"

ფარული საზოგადოების წევრები ხშირად მსჯელობდნენ "მამულის სიყვარულის" გაგების, დანიშნულებისა და მნიშვნელობის, ზოგადად პატრიოტიზმის შესახებ. შეთქმულები ცდილობდნენ, რომ მამულის – სამშობლოს განთავი-

სუფლების სულისკვეთება დაენერგათ ქართველ ხალხში და მისი შეგნება აემაღლებინათ.

სოლომონ დოდაშვილს დავალებული ჰქონდა მოწაფეებს შორის და პრესაში ექადაგნა ამ თემაზე. მათლაც მან ჟურნალში გამოაქვეყნა "მამულის სიყვარულის" მოტივებზე დაწერილი მრავალი მასალა.

ი. მამაცაშვილმა (1809-1874) დაწერა შრომა "მამულის სიყვარული" ასეთივე სათაურით 1829 წელს შეადგინა ტრაქტატი ფ. კიკნაძემ, რომელშიც აღნიშნავდა, რომ ეროვნული სახელმწიფოები, მართალია, ყველანი თავისთვის ცდილობენ. მაგრამ ისინი არავის არ უნდა სჩაგრავდნენ – "არა მოვალე არს დამდაბლებად სხვისა". მისი გაგებით, სამშობლო და მისი თავისუფლება მსხვერპლს მოითხოვს. ნამდვილი მამულიშვილი ისაა, ვინც მისთვის თავს სწირავს და არა ის, ვინც მხოლოდ პირადი ინტერესებისათვის იბრძვის. (ეს შრომა ჩაკერებულია შეთქმულების საგამომძიებლო საქმის V რვეულში).

თეკლე ბატონიშვილი (1778-1846)

1830-1832 წლებში ფარულ ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდა სამეული – ალ. ორბელიანი, ელ. ერისთავი და ს. დოდაშვილი. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ისინი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში ერთ პოზიციაზე იდ-

გნენ, მაგრამ განთავისუფლებული, დამოუკიდებელი საქართველოს მომავლის შესახებ მათი თვალსაზრისი სხვადასხვაგვარი იყო.

დიდ ინტერეს იწვევს ფარული საზოგადოების მაღალ პროფესიულ დონეზე შედგენილი წესდება. ფ. კიკნაძეს და ს. დოდაშვილს აღმოუჩინეს თითო ცალი ფარული საზოგადოების წესდებისა, რომელიც "აქტი გონიურის" სახელით არის ცნობილი. მას ფარული საზოგადოების ისტორიაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. 1830 წელს დაწერილი ამ წესდების ავტორია ფ.კიკნაძე. წესდებაში ცვლილებები შეუტანიათ 1832 წელს.

"აკტი გონიური" მოგვაგონებს, თანამედროვე გაგებით, პარტიის ჩვეულებრივ წესდებას. წესდებაში ჩამოყალიბებული იყო ორგანიზაციის მიზანდასახულობა, შეთქმულთა შორის დამოკიდებულების ნორმები, საიდუმლოების დაცვის ხერხი და სხვა. იგი განსაზღვრავდა საზოგადოების (პარტიის) წევრად მიღების პირობებს, წევრთა უფლებასა და მოვალეობას. საზოგადების წევრები ფიცს დებდნენ წესდების შესრულების ერთგულებაზე. „აკტი გონიური", რომელიც ხელთ ჰქონდა ფარული საზოგადოების თითქმის ყველა წევრს, თავისი შინაარსით წარმოადგენდა წინასწარ გაანგარიშებული, მაქსიმალურად მიზანშეწონილი პრაქტიკული მოქმედების სანიმუშო წესდებას. ამ დოკუმენტში მთელი სიმძიმე გადატანილი იყო შეთქმულთა ყოველი კონკრეტული ნაბიჯის უაღრესად რაციონალურ ხასიათზე („ყოველი წევრი უნდა ეძიებდეს შეძინებად წევრთა გონიერებით" და ა.შ.). „აკტი გონიურში" ჩამოყალიბებულია შეთქმულთა ურთიერთობებისა და ვალდებულებების პრინციპები.

უნდა აღინიშნოს, რომ წესდება დიდ ყურადღებას უთმობდა საზოგადოების წევრების მხრიდან საიდუმლოების დაცვას და ურთიერთერთგულებას. შეთქმულების ახალ წევრს შეიძლება სცოდნოდა მხოლოდ ის პირი, რომელმაც იგი ორგანიზაციაში ჩააბა. "აკტის" მერვე მუხლში აღნიშნულია, რომ "მტკიცედ უნდა იცოდეს ყოველმან წევრმან დაცვად საიდუმლოისა, რათა არავის განუცხადოს სხვასა, გარდა მისსა, რომელსაც მიიყვანს წევრად". 1830 წელს ოქროპირ ბატონიშვილი ალ. ორბელიანს აფრთხილებდა – შეთქმულებაზე "ორ კაცს ერთად ნუ ელაპარაკებიო".

საიდუმლოების მკაცრად დაცვის შედეგი იყო ის, რომ შეთქმულთა მარცხის შემდეგ ბევრი რამ გამოძიებისათვის (და მკვლევართათვისაც) უცნობი დარჩა. წესდების IX მუხლი აფრთხილებდა წევრებს, რომ შეთქმულთა რიგებში არ შეპარულიყვნენ საეჭვო პირები და გაუნათლებელი ელემენტები.

ფ. კიკნაძემ შეთქმულთა მიმოწერისათვის შექმნა საიდუმლო ანბანი, რისთვისაც გამოიყენა ძველი ქართული დამწერლობა, ნაწილობრივ კი ლათინური ანბანი.

წესდების გარდა ფარულ საზოგადოებაში გამოიყენებოდა სხვადასხვა ინსტრუქციები. მაგალითად, თ. ლორთქიფანიძეს 9-მუხლიანი ინსტრუქცია გაატანეს იმის შესახებ თუ როგორ უნდა ემოქმედა შეთქმულთა წრის გაფართოებისათვის იმერეთში, იქაური სპეციფიკიდან გამომდინარე.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ჩვენამდე მოღწეული მასალების სიმწირისა, არსებულიც იმის თქმის საშუალებას იძლევა, რომ ფარული პოლიტიკური საზოგადოების ორგანიზაციული სტრუქტურა, სამუშაო დისციპლინა, კონსპირაციის მაღალი დონე, დახვეწილი პროგრამული იდეები მოწმობს იმას, რომ იგი თუ ორგანიზაციულად გა-

ფორმებულ პარტიად არა, პარტიის ჩანასახად მაინც უნდა მივიჩნიოთ. ფაქტია, რომ არსებობდა საერთო ინტერესებით გაერთიანებული დიდი რაოდენობის ადამიანთა დაჯგუფება, რომელიც პოლიტიკური ბრძოლისათვის მაღალ პროფესიულ დონეზე იყო ორგანიზებული. ეს კი ყველა ნიშნით, სხვა არაფერია, თუ არა პარტია.

2. ფარული საზოგადოების საქმიანობა, მიზნები და ამოცანები

ფარულმა საზოგადოებამ შეთქმულება-აჯანყებისათვის საიდუმლოდ მზადება დაიწყო 1825 წლიდან და მზადების ხერხები და მეთოდები სიტუაციებისდა მიხედვით იცვლებოდა, ბრძოლის ფორმების შერჩევა ხანგრძლივი მსჯელობის საგანი ხდებოდა.

ფარული საზოგადოების წევრთა შორის თითქმის არავინ ყოფილა რუსეთის მთავრობასთან მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით საქართველოს დამოუკიდებლობის "ტრაქტატის" საფუძველზე აღდგენის პრინციპული მოწინააღმდეგე. მაგრამ შეთქმულებმა წარსული გამოცდილებით კარგად იცოდნენ, რომ რუსეთი არ იყოს სანდო პარტნიორი, მისი ნდობა არ შეიძლებოდა. ამასთან, რუსეთის ხელისუფლება საერთოდ გამორიცხავდა საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენის შესახებ მსჯელობასაც კი. ამიტომ ფარული საზოგადოების წევრები იძულებულნი იყვნენ უარი ეთქვათ ბრძოლის მშვიდობიან საშუალებებზე და საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენის გზად შეიარა-

ღებული აჯანყება დაესახათ, შესაბამისად აქტიურად საქმიანობდნენ აჯანყების მომზადებისათვის.

ფარული საზოგადოება დიდი იმედებს ამყარებდა პოლონეთის 1830 წლის აჯანყების გამოყენებაზე და შეთქმულების დაწყებასაც მას უკავშირდება. ამასთან, ფარული საზოგადოების წევრებს შორის არსებობდა მოსაზრება, იმის შესახებ, რომ თუ პოლონელი აჯანყებულები წარმატებას მიაღწევდნენ და ნიკოლოზ I პოლონეთს თავისუფლებას უწყალობებდა, ასეთი რამ საქართველოსთვისაც არ უნდა ყოფილიყო გამორიცხული.

ფარული საზოგადოების ლიდერები ცდილობდნენ აჯანყებისათვის მასობრივი ხასიათი მიეცათ, მასში მეტ-ნაკლებად საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენა ჩაება. ალ. ორბელიანი აღნიშნავს: "... უნდა კაცნი გაგვეგზავნა და მთელი საქართველოს ხალხნი აქ უნდა ჩამოსულიყვნენ, თავადნი, აზნაურნი, და ქუდზე ყოველი კაცი... მაშინ უნდა ვცდილიყავით, რომ როგორც იყოს პოლკები გავაწყოთ რეგულისა, და რიგი დაედოთ" [16, გვ. 91]. ისინი განსაკუთრებით დიდ იმედებს ამყარებდნენ გლეხობაზე, ვარაუდობდნენ თბილისელი ხელოსნების ჩაბმასაც (ა. ორბელიანს ევალა). ფარული ორგანიზაციის თავადაზნაურთა ყოველი წევრი ვალდებულებას კისრულობდა სახალხო ლაშქარში გამოეყვანა გარკვეული რაოდენობის ყმა-გლეხი. დაბალი ფენიდან გამოსული ს. დოდაშვილი იმედოვნებდა, რომ მის მოწოდებაზე კახეთის მთელი გლეხობა ანტირეჟიმული აჯანყების დროშის ქვეშ დაირაზმებოდა. ქართლის გლეხობის სახალხო განმათავისუფლებელ ლაშქარში გამოყვანაზე პასუხისმგებელი ე. ერისთავი იყო. დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა დასავლეთ სა-

ქართველოს პატრიოტულ ძალებთან ფარული კავშირ-ურთიერთობების დამყარებას.

შეთქმულები მარტო შინაგან ძალთა კონსოლიდაციადარაზმვას როდი ცდილობდნენ. მათი ვარაუდით აჯანყებაში აქტიური მონაწილეობა უნდა მიეღოთ აზერბაიჯანელებს, სომხებს, ჩრდილო კავკასიის მთიელებს, რომელთა დიდი ნაწილი იმ დროს უკვე რუსეთის წინააღმდეგ ომში იყო ჩაბმული. ამასთან დაკავშირებით შეთქმულების თვალსაჩინო წარმომადგენელი ალექსანდრე ორბელიანი აღნიშნავდა: "ეს შეთქმულება ისე უნდა მომხდარიყო, რომ მთელი კავკაზია, შავი ზღვიდან მოკიდებული კასპიის ზღვამდისინ, სრულად მთებისა და ბარის ხალხი, უნდა გავერთიანებულიყავით და ერთიანი აღრეულობა მოგვეხდინა" [16, გვ. 87].

პოლონეთისა და ფინეთის გამოცდილება შეთქმულებს უკარნახებდა, რომ საქართველო ევროპული დიპლომატიის ინტერესთა სფეროში მოექციათ და ამ ინტერესთა ჭიდილში განემტკიცებინათ ქვეყნის სახელმწიფოებრიობა. ისინი აუცილებლად თვლიდნენ ინგლისის, საფრანგეთის და სხვა სახელმწიფოებისათვის შესაბამისი მიმართვები დაეგზავნათ. მათ მთავრობებს შეეძლოთ გავლენა მოეხდინათ რუსეთზე და აეძულებინათ იგი ხელი არ შეეშალა საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენისათვის. მათი გამოსარჩლება რუსეთის მთავრობაზე მოახდენდა გავლენას და საქართველოს რუსეთის მხრიდან მორიგ უკანონო ქმედებებს ააცილებდა თავიდან. ოცდათორმეტიანელები ცდილობდნენ ფრანგებისგან კონსულტაციები შინაგანი მმართველობის ორგანიზაციაშიც მიეღოთ.

შეთქმულები მეტ ყურადღებას ამახვილებენ მოკავშირეთა გაფართოებაზე, ამ პერიოდში ალ. ბატონიშვილის

მეშვეობით ცდილობენ მოიპოვონ ეგვიპტის ფაშისა და დაღესტნის ეროვნული მოძრაობის მეთაურის ყაზი მოლას მხარდაჭერა.

შეთქმულებს ასევე მიაჩნდათ, რომ ირანი და ოსმალეთი, საქართველოს ისტორიული მტრები, რუსეთთან ომების შემდეგ იმდენად იყვნენ დასუსტებულნი, რომ საქართველოზე ადრინდელი პრეტენზიებით ველარ გამოვიდოდნენ, რომ ნაკლებად სავარაუდოა ამ ქვეყნების მიერ საქართველოს მიტაცება. საერთოდ მოხსნილი იყო მუსლიმანური აგრესიის ის საფრთხე, რომელიც ადრე, საუკუნეთა განმავლობაში, ქართველ ხალხს არ აძლევდა ნორმალური განვითარების საშუალებას. როდესაც საუბარი საქართველოს მთავრობაზე და მისი მონაპოვრის შენარჩუნებაზე მიმდინარეობდა, ალ. ორბელიანს საფუძვლიანი არგუმენტები მოყავდა: "ეგვიპტის ფაშა უკვე არზრუმშია. ხოლო სპარსელები ომის შემდეგ ისე გაღატაკდნენ, რომ სულს ძლივს ითქვამენ" [16, გვ. 135]. შემთხვევითი არ იყო შეთქმულთა ცდა გაებათ კავშირურთიერთობა თურქეთის წინააღმდეგ მებრძოლ ეგვიპტის ფაშასთანაც, რომელიც ამავე დროს საფრანგეთის მფარველობით სარგებლობდა. ამ მოსაზრებებს საფუძველი ნამდვილად ჰქონდათ, რადგანაც იმ პერიოდისათვის როგორც თურქეთის ისე ირანისათვის რუსეთიდან მომდინარე საშიშროების თავიდან ასაცილებლად, იდეალური ვარიანტი იქნებოდა რუსეთის საზღვართან საქართველოს ბუფერული სახელმწიფოს ეარსება, რომელიც, მათი აზრით, სამივე სახელმწიფოს ინტერესებს დააბალანსებდა.

ფარული საზოგადოების წევრებმა აჯანყების სამხედრო მეთაურობა შესთავაზეს რუსი დამპყობლების წინააღმდეგ შეურიგებელ მებრძოლს, ალექსანდრე ბატონიშვილს,

რომელმაც გაითვალისწინა ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება და დათანხმდა – "აღრეულობის" დაწყებისთანავე სათავეში ჩაუდგებოდა შეკრებილ ქართულ სახალხო ლაშქარს.

შეთქმულები ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს პოლონეთში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს, პოლონელი აჯანყებულების მიერ ვარშავის აღების შემდეგ ქართველმა შეთქმულებმაც გადაუდებელ საქმედ მიიჩნიეს აჯანყების დაწყება. ალ. ბატონიშვილთან აფრინეს შიკრიკი, რათა მზად ყოფილიყო აჯანყებულთა ლაშქარს ჩასდგომოდა სათავეში.

მოხერხებულად გაავრცელეს ხმები სპარსელთა ამიერკავკასიაში შემოჭრის შესახებ. ადგილობრივმა რუსულმა ხელისუფლებამ ეს ხმები სარწმუნოდ მიიჩნია, რუსეთის ჯარის მსხვილი ერთეულები ირანის საზღვრებისაკენ დაძრა. აჯანყების დაწყებისთვის ხელსაყრელი სიტუაცია შეიქმნა, მაგრამ ამ დროს რუსთა ჯარების მიერ ვარშავის აღებისა და პოლონელთა აჯანყების ჩახშობის შესახებ ცნობა მოვიდა. ასეთ ვითარებაში გამოსვლა მიზნშეწონილი აღარ იყო და შეთქმულებმა აჯანყება ხელსაყრელ მომენტამდე გადადეს [6, გვ. 108].

დროებით შეწყვეტილი მზადება 1832 წელს ისევ გამოცოცხლდა, ახლა უკვე მთელი ძალით. შემუშავდა აჯანყების კონკრეტული გეგმა "პირველი ღამის განკარგულების" სახელწოდებით. გატარდა ღონისძიებანი ქართული ლაშქრის შეკრების, სამოსწავლო ბატალიონისა და გადმოსახლებული ტყვე პოლონელთა (500 კაცი) აჯანყებაში ჩაბმისათვის.

აჯანყების დაწყებისთვის ყველაზე ხელსაყრელ დღედ ჩათვალეს თავადაზნაურთა დეპუტატების საკრებულოსა და წინამძღოლთა არჩევნები, რომელზედაც თავს მოიყრიდა აღ-

მოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურობა, რომლის საგრძნობი ნაწილი ფარული საზოგადოების წევრი იყო. მათ მხლებელთა სახით თბილისში უნდა ჩამოეყვანათ გლეხთა მცირე რაზმები, რომლებსაც აჯანყების საწყის ეტაპზე გადამწყვეტი როლი ეკისრებოდათ.

შეთქმულთა გეგმით ამ დღეს ლუარსაბ ორბელიანის სახლში უნდა გამართულიყო ბანკეტი, სადაც მოწვეულნი იქნებოდნენ მთავარმართებელი, მაღალი რანგის სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეები. ღამის პირველ საათზე, როცა სპეციალურ ნიშანს მისცემდნენ, ფარული საზოგადოების შეიარაღებულ წევრებს რუსი მოხელეები უნდა გაეწყვიტათ ან დაპატიმრებინათ. ამის შემდეგ თავიანთი რაზმებით ციხე უნდა აეღო გიორგი და რევაზ ერისთავებს, ყაზარმები — კაპიტან ჩოლოყაშვილსა და პრაპორშჩიკ ორბელიანს, საგუშაგოები, მთავრობის სხვა დაწესებულებები, არსენალი, საპროვიანტო მაღაზიები და ხაზინა უნდა დაეკავებინათ პრაპორშჩიკ ერისთავს, ვ. ორბელიანს, ბ. ამილახვარს, პორუჩიკ გ. თუმანიშვილს და ი. ერისთავს.

საქართველოს ყველა კუთხეში უნდა გავრცელებულიყო ს. დოდაშვილის მიერ დაწერილი პროკლამაცია, რომელშიც ნათქვამი იყო: "ქვეყნის დაარსებიდან მამულსა ჩვენსა აქვნდა თავისი საკუთარი მდგომარეობა, აქვნდა თავისნი სჯულნი, თავისი სარწმუნოება, თვისი ენა, და თვისი ჩვეულება და ჰყვანდა ყოველსა დროსა საკუთარი თავისი ხელმწიფე და არაოდეს არ იყო მოკიდებული სხვასა ზედა და და არცა მონა, ვითარცა აწ არს მამული ჩვენი და ჩვენი ხმა, სახელი, მხნეობა და მამაცობა წინაპართა ჩვენთა ყოველთვის ჰქუხდა და აღავსებდა მსოფლიოსა. მტერი მარადის მოწყლულ იყო და დამხობილ მათგან. ხოლო აწ ხედავთ დამხო-

ბასა და არარაობასა მამულისა ჩვენისასა, ჰგრძნობთ შეიწროებას ყოვლისა კაცისასა. რაისთვის არს ესრეთ. ნუთუ ჩვენ არ ვართ შვილნი მამაპაპათა ჩვენთანი, ნუთუ ჩვენ არ ძალგვიძს შენახვა საკუთარისა მამულისა ... მაშ რაისათვის ცოცხალ ვართ" [16, გვ. 95-96]. პროკლამაცია ისე იყო შედგენილი, რომ გამოხატავდა იმ მთავარს, საერთო მიზანს, რომელიც აერთიანებდა კონსტიტუციურ-მონარქისტებსა და რესპუბლიკელებს საერთო ბრძოლაში დამპყრობლების წინააღმდეგ.

ფარული საზოგადოების ერთი ნაწილი (ელიზბარ ერისთავი, ლუარსაბ, დიმიტრი და მამუკა ორბელიანები) უნდა შეკრებილიყო "თათრის მოედანზე", სადაც ღვთისმშობლის ხატებით ხელში ქუჩებში გამოვიდოდნენ შეძახილებით – "საქართველოს განთავისუფლებისათვის თავს ვწირავთ"! ნავარაუდევი იყო ყველა მოწინააღმდეგის სასტიკი დასჯა, მოღალატეთა დევნა, რისთვისაც სპეციალური მზვერავები გამოყვეს. ამავე დროს, მოქალაქეთათვის თავისუფლება ზარების რეკვით უნდა ემცნოთ. სოფლებში ხალხს გამოუცხადებდნენ, რომ ალ. ბატონიშვილი უკვე თბილისშია და ქართველებს თავის დროშის ქვეშ უხმობს. შეთქმულთა წარმომადგენლები საქმიანობას შეუდგებოდნენ იმერეთში, დაღესტანში, აზერბაიჯანის სახანოებში და სხვ., რათა აჯანყებისთვის კავკასიური მასშტაბი მიეცათ.

ყველგან ერთდროულად უნდა დაწყებულიყო გამოსვლები, რუსთა პოლკებისათვის გაერთიანების საშუალება არ უნდა მიეცათ, ცალკ-ცალკე გაენადგურებინათ ისინი [17, გვ. 592-593]. შეუდგებოდნენ ქვეყნის თავდაცვის ორგანიზაციას. უნდა ჩაეხერგათ დარიალისა და არაგვის ხეობები, კასპიისა და შავი ზღვის სანაპიროებზე განელაგებინათ შეიარა-

ღებული რაზმები, საშუალება არ მიეცათ რუსეთისათვის კვლავ შემოეყვანა ჯარი, აღედგინა თავისი ბატონობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში.

ფარული საზოგადოების ლიდერები იმედოვნებდნენ, რომ მოწინავე ევროპა როგორც მორალურად, ისე პოლიტიკურად დაეხმარებოდა განთავისუფლებულ საქართველოს და რუსეთს არ მისცემდა იმის უფლებას, რომ კვლავ დაეკავებინა ეს ქვეყანა.

როგორც ცნობილია, აჯანყების დაწყების ვადა ფარულ საზოგადოებას რამდენჯერმე ჩაეშალა – 1831 წელს და 1832 წლის ზაფხულში. შემდეგ აჯანყების დაწყების ვადად 20 ნოემბერი დაინიშნა, როცა მთავარსარდალი ბარონი როზენი რუსთა ჯარებით ჩრდილო კავკასიაში იყო, მაგრამ 20 ნოემბერს დანიშნული თავადაზნაურების დეპუტატთა საკრებულოს არჩევნები გადატანილ იქნა 6 დეკემბერს, შემდეგ კი 15 დეკემბერისათვის. შესაბამისად იცვლებოდა აჯანყების თარიღიც. მაგრამ მოვლენათა განვითარებას წერტილი დაუსვა იასე ფალავანდიშვილმა, რომელმაც 1832 წლის 9 დეკემბერს გასცა შეთქმულება. მთავრობამ მოკლე ხანში ფარული საზოგადოების თითქმის ყველა წევრი დააპატიმრა. გამოძიების ქვეშ მოექცა 145 კაცი. ბრალდებულნი ხუთ თანრიგად ნაწილდებოდნენ. განაჩენი გამოტანილ იქნა 1834 წლის 10 თებერვალს. სიკვდილი მიუსაჯეს 10 ბრალდებულს: ს. დოდაშვილს, ე. ერისთავს, ა. იოსელიანს, დ. ერისთავს, ვ. ორბელიანს, ლ. ორბელიანს, გ. ორბელიანს, ს. რაზმაძეს, ვ. ჩოლოყაშვილს და მოლა ზამანს. მაგრამ შემდეგში, ნიკოლოზ პირველმა სასჯელი შეუმსუბუქა და სიკვდილი შორეულ ციმბირში გადასახლებით შეუცვალა. ბატონიშვილი ოქროპირი

გადაასახლეს კოსტრომაში, დიმიტრი – სმოლენსკში, თეკლე – კალუგაში, ხოლო თამარ ბატონიშვილი – კალუგაში.

რამდენადაც შეთქმულების მზადება ფარულად. კონსპირაციულად მიმდინარეობდა, მისი ზეგავლენა საქართველოს ფართო საზოგადოებრიობაზე, ერთი შეხედვით, არ შეიძლება დიდი ყოფილიყო, მაგრამ როდესაც შეთქმულება გამჟღავნდადა რეპრესიები დაიწყო, გამოჩნდა, რომ საზოგადოების სიმპათიები შეთქმულთა მხარეზე აღმოჩნდა. ამას მოწმობს გრიგოლ ორბელიანის ჩანაწერები, როდესაც პატიმრობის პერიოდს იხსენებს: "ჩემს გვერდით ნომრებში ისხდნენ ალექსანდრე ორბელიანი, სიმონ მაჩაბელი, გიორგი ერისთავი... ერთ კვირა დღეს, საღამოს პირზე, ჩვენს ყაზარმას დაუპირდაპირდა ზურნა-დალაბანდი, მოქეიფე ბიჭებითა, ღვინითა და სიმღერით. მოქეიფენი შეჩერდნენ ჩვენს ფანჯრის პირდაპირ და სიმღერით დაიწყეს ნუგეში: "ნუ გეშინიათ ბიჭებო, მოთმინება იქონიეთ, ღმერთი მოწყალეა", ერთ ხანს გვანუგეშებდნენ, მაგრამ ყაზარმის მთავრობამ გარეკა ისინი მანდედამ. ვინ იყვნენ ისინი დღესაც არ ვიცი". ფაქტია, პატიმარ შეთქმულთა თანაგრძნობის ნიშნად, ქალაქის მდაბიო ხალხიდან გამოსულმა ადამიანებმა მოაწყვეს ერთგვარი დემონსტრაცია, რაც ყაზარმების ადმინისტრაციამ დაარბია და გარეკა [26, გვ. 180-181].

შეთქმულების ჩაშლის მიუხედავად, მისი იდეალი ცოცხლობდა, ვითარდებოდა მომდევნო თაობის ხსოვნაში და მიმდინარეობდა მსჯელობა ისტორიულ, ეროვნულ თუ სოციალურ პრობლემათა ჭრილში [38, გვ. 29].

1832 წლის შეთქმულებამ საქართველოსთვის იგივე როლი შეასრულა, რაც 1830-1831 წლების აჯანყებამ პოლონეთისათვის. მიუხედავად შეთქმულების გასანადგურებლად

დაწყებული რეპრესიებისა, რომელმაც გარკვეულ პერიოდში პარალიზებული გახადა ქართველ საზოგადოებაში საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა, ამ შეთქმულებამ სერიოზული გავლენა მოახდინა ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების განვითარებაზე, დაიხვეწა და გამოიკვეთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და იდეოლოგიის მთავარი მიმართულება. შეთქმულებას სხვა მხრივაც არ ჩაუვლია უშედეგოდ. მან გარკვეული გავლენა მოახდინა რუსეთის პოლიტიკაზე საქართველოში, რამაც ცოტა მოგვიანებით გამოვლინება ჰპოვა მეფის ნაცვლის მიხეილ ვორონცოვის "მოლიბერალო" და პალიატიურ ღონისძიებებში.

3. სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხი

ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრი სახელმწიფო სამართლის საკითხებში საკმაოდ წინ იყო წასული და იბრძოდა შედარებით მოწინავე სახელმწიფო წყობილების დასამყარებლად, სადაც ჩაბმული იქნებოდა მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალური ფენებიდან არჩეული წარმომადგენლები. თუცა აზრი ორად იყო გაყოფილი — ნაწილის სურვილი იყო კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილების დამყარება, ნაწილს (ოქროპირ და დიმიტრი ბატონიშვილები, სოლომონ დოდაშვილი და სხვ.) კი არ უნდოდა მეფის არჩევა, სურდათ რესპუბლიკური წყობილების დამყარება. მიუხედავად იმისა, რომ შეთქმულთა წრეში ვერ მოხერხდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის ერთი მთლიანი პროგრამის შემუშავება და ფიგურირებდა როგორც რესპუბლიკუ-

რი, ასევე კონსტიტუციურ-მონარქიული იდეები, 1832 წლის შეთქმულების მნიშვნელობა განუზომლად დიდი აღმოჩნდა [38, გვ. 28]. შეთქმულებს შორის იყო ცხარე მსჯელობა მონარქიის, პარლამენტისა და რესპუბლიკის შესახებ.

რუს დამპყრობლებს, რომელთათვისაც საკუთარ ქვეყანაში მიუღებელი იყო ევროპული ღირებულებები, საქართველო მიაჩნდათ ველურ, იმპერიის ჩამორჩენილ, განაპირა პროვინციად და ცდილობდნენ ჰყოლოდათ, განვითარების თვალსაზრისით, სრულ სიბნელეში. მიუხედავად ამისა, ამ პირობებშიც კი ქართული მოწინავე საზოგადოებრიობა, მაინც ახერხებს პროგრესულ, ევროპულ ყაიდაზე აზროვნებას. გამოძიების დროს, მეშვიდე კატეგორიის "დამნაშავემ", ტარასი ალექსი-მესხიშვილმა (1793-1874) თავის ჩვენებაში განაცხადა: 1832 წლის აგვისტოს თუ სექტემბერში ჩემთან იყვნენ ელიზბარი, გიორგი და დიმიტრი ერისთავები და თქვეს: "საკუთარ მეფეს დავსვამთო და საკუთარი პარლამენტი თქვეს რაღაცა და საზოგადო მმართველობა გვექნებაო და ყველანი იმას დავემორჩილებითო" [64, ფონდი 1457, რვ. III, ფ. 473]. მესამე კატეგორიის "დამნაშავემ" თამარ (იულონის ასულმა) ბატონიშვილმაც გამოძიებას უჩვენა: 1831 წელს "ელიზბარ ერისთავმა რამდენჯერმე ლაპარაკში გაატარა – კარგი ის არისო, როგორც შვეიცარია არისო და ან სოიუზნი შტატიო, საქართველოშიც რომ ასე იყოსო..." [64, ფონდი 1457, რვ. IX, ფ. 1485]. მეტად მნიშვნელოვანია მესამე კატეგორიის "დამნაშავის" ვახტანგ ორბელიანის (1812-1890) ჩვენება. მისთვის სოლომონ დოდაშვილს გადაუცია ოქროპირ ბატონიშვილის ნათქვამი: "საქართველოს განთავისუფლება მე იმიტომ კი არ მინდა, რომ ბაგრატიონთა გვარიდან ვინმე გამეფდეს, არამედ რომ საქართველო შეიქმნეს რესპუბლიკის მაგვარ სა-

ხელმწიფოდ" [16, გვ. 92]. ასევე დემოკრატიულადაა განწყობილი მეორე მთავარი მოთავეც, დიმიტრი ბატონიშვილიც. მეექვსე კატეგორიის "დამნაშავის" დავით ჯორჯაძის (1810-1866) სიტყვით, დიმიტრი მასთან მისულებს ხშირად უყვებოდა თავისუფლების ამბებს, უმარტავდა საფრანგეთში არსებულ უფლებებს, კანონებს, მისი მოსახლეობის თავისუფალ ცხოვრებას, მეფის ხელისუფლების შეზღუდულობას და იმას, თუ რა ხმა აქვს საფრანგეთის ყოველ მოქალაქეს მეფის არჩევნების დროს... ხანდახან, - განაგრძობს ჯორჯაძე, - დიმიტრი მსჯელობდა თავისუფალი ქალაქების – მაინის ფრანკფურტის და კრაკოვის – მართვა-გამგეობაზე და ალამაზებდა აქაურ მოქალაქეთა ბედნიერი ცხოვრების ამბებითო [26, გვ. 153].

როგორც შემდეგ დაკითხვაზე მეოთხე კატეგორიის "დამნაშავემ" ზაალ (ზაქარია) ავთანდილაშვილმა (1811-1868) განაცხადა "აჯანყების მეორე დღესვე ვაპირებდით დაგვეარსებინა სეიმი და ვიდრე მეფეს აირჩევდნენ, საქართველოს მმართველობა ჩაებარებინათ სეიმის წევრებისათვის, რომელნიც საზოგადოებას უნდა აერჩია" [16, გვ. 92-93].

სეიმის მმართველობის იდეა აღებული იყო პოლონეთის სახელმწიფოებრივი მოწყობიდან. სეიმის მმართველობა უმეტესობას იმიტომ მოსწონდა, რომ მეფე არჩევითი იყო, სამეფო ტახტი მემკვიდრეობით მამიდან შვილზე არ გადადიოდა. სეიმს შეეძლო ბატონიშვილთაგან რომელიმე სასურველი კანდიდანტის არჩევა. იმ ვითარებაში, როდესაც ქართველი ბატონიშვილები მრავლად იყვნენ, სეიმი თითქოს უფრო მიზანშეწონილი ჩანდა შეთქმულთა ერთი ნაწილისათვის.

სახელმწიფოს საპარლამენტო მოწყობის პროექტის შეადგენაში მონაწილეობდნენ ელიზბარ ერისთავი, დიმიტრი

ერისთავი, გიორგი რევაზის ძე ერისთავი და ტარასი მესხიშვილი. ფარულმა საზოგადოებამ მიიღო მათი პროექტი. აღნიშნული პროექტით მონარქი იზღუდებოდა პარლამენტით. გათვალისწინებული იყო ზედა და ქვედა პალატის (სამმართველოსს) ჩამოყალიბება. ზედა პალატის თავმჯდომარე მეფე იქნებოდა. მასში შევიდოდნენ აგრეთვე, სამხედრო მინისტრი ალ. ჭავჭავაძე (1786-1846), ფინანსთა მინისტრი ნ. ფალავანდიშვილი, შინაგან საქმეთა მინისტრი მუხრანსკი, საგარეო საქმეთა მინისტრი ბებუთაშვილი, სახალხო განათლების მინისტრი იაგორ (გიორგი) ჭილაშვილი (1790-1838. ქვედა პალატა უნდა შეედგინა მაზრებსა და დედაქალაქში არჩეულ დეპუტატებს. მაზრებს უხელმძღვანელებდა თავადაზნაურობის, სამღვდელოებისა და ხალხის არჩეული წარმომადგენლობისგან შემდგარი სამდივნო.

მიუხედავად იმისა, რომ ევროპიდან სიშორე ბევრ სიძნელეს და გართულებებს ქმნიდა, კონსტიტუციური წყობილების იდეა არ იყო რეალობას მოკლებული. ცნობილია, რომ 1809 წელს რუსეთმა იარაღით დაიპყრო ფინეთი, მაგრამ ფინელებმა მიაღწიეს იმას, რომ ჰქონოდათ სეიმი და კონსტიტუცია. 1814 წელს რუსეთი დაეუფლა ვარშავის საჰერცოგოს და პოლონელ ხალხს აღუთქვა ეროვნული შინაგანი მმართველობის ხელუხლებლობა, კონსტიტუციის დაცვა (ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში გარკვეულ როლს გეოგრაფიული ფაქტორიც თამაშობდა და რუსეთი იძულებული იყო ევროპისთვისაც გაეწია რაღაცაში ანგარიში).

ფარული საზოგადოების წევრთა უმრავლესობა (კონსტიტუციურ-მონარქისტები) აჯანყების ძლევამოსილად დამთავრების შემდეგ ვარაუდობდა საქართველოში კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილების დამყარებას (საზოგა-

დოების წევრების რესპუბლიკური ფრთა უმცირესობაში იყო). ფარულ საზოგადოებაში რესპუბლიკური მმართველობის შემოღების სურვილის არსებობა, ცხადია, დიდი სიახლის მაუწყებელი იყო და ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის განვითარების მაღალ საფეხურზე ყოფნას მეტყველებს.

შეთქმულთა მიზნები: სამშობლოს თავისუფლება, ავტოკრატიზმის ნაცვლად კონსტიტუციის ამოქმედება, მეზობელ ხალხებსა და სახელმწიფოებთან საერთო ენის გამონახვა აშკარად მეტყველებს ოცდათორმეტიანელთა განათლებულობას, ევროპული ცივილიზაციისკენ სწრაფვაზე, შეთქმულების პროგრესულობაზე. ყველა ეს აზრი, რომელთაც შეთქმულების მონაწილენი გამოთქვამდნენ, მაშინდელი რეალობის პირობებში პროგრესულ-რევოლუციურ განწყობილებას აღვივებდა, ყოველ შემთხვევაში საზოგადოებრივი შემეცნების აღმავლობას მაინც უწყობდა ხელს.

1832 წლის შეთქმულება, იმდროინდელი ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და პოლიტიკური აზრის განვითარების თვალსაზრისით წარმოადგენდა ცალსახად დადებით მოვლენას არა მარტო იმიტომ, რომ პარტიის პრინციპებზე ჩამოყალიბებულ ფარულ საზოგადოებას, რომელიც შეთქმულებას ამზადებდა, სურდა რუსული სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამხობა, ქვეყნის განთავისუფლება და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა, არამედ იმიტომაც, რომ ფარული საზოგადოება, მიზნად ისახავდა მაშინ რუსეთში არსებულზე უფრო პროგრესული მოწინავე ევროპული, პოლიტიკური წყობილების დამყარებას. ორგანიზებული შეიარაღებული გამოსვლის ეს ცდა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღ-

სადგენად არსებითად განსხვავდებოდა წინა პერიოდის მასობრივი აჯანყებებისგან იმით, რომ საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენას და მის მოწყობას ითვალისწინებდა ფარული საზოგადოების მიერ მაღალ პროფესიულ-პოლიტიკურ დონეზე შემუშავებული პროგრამის საფუძველზე, ევროპული განმანათლებლობის პრინციპების მიხედვით.

3. პოლიტიკური მიმართულებები

შეთქმულებაში მონაწილეთა პოლიტიკური შეხედულებების შესწავლა იძლევა საშუალებას გამოითქვას ვარაუდი, რომ ქართველ საზოგადოებაში, იმ მომენტისათვის, იყო სამი პოლიტიკური მიმართულება: პირველი, პროგრესულ-დემოკრატიული, მასში, თავის მხრივ, გამოიყოფოდა ორი ფრაქცია: კონსტიტუციურ-მონარქიული და რესპუბლიკური. მეორე, მონარქისტული (კონსერვატორული) მიმართულება. მესამე, მერუსეთე მიმართულება. ძირითადად პოლიტიკური მიმართულების შინაარსი განისაზღვრებოდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და სახელმწიფოებრივი მოწყობის პრობლემისადმი დამოკიდებულებით.

მერუსეთე მიმართულება. მერუსეთეები იყვნენ საზოგადოების პოლიტიკურად რუსეთზე ორიენტირებული ნაწილი, რომლებიც საქართველოს რუსეთის სახელმწიფოებრივ სივრცეში მოიაზრებენ. რუსეთთან უშუალოდ შეერთების მომხრე დასი ჯერ კიდევ გიორგი XII-ის დროს შეიქმნა. მერუსეთეები თავიდანვე დაუახლოვდნენ რუსულ მმართველობას. ეს არის რუსეთის პოლიტიკის ერთგულ მომხრეთა დასი,

რომელიც რეჟიმის დასაყრდენი იყო პატრიოტთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი აერთიანებდა ძირითადად ერეკლე II-ის მიერ შერისხულ თავადაზნაურობას, რომლებიც ქართლ-კახეთის რუსეთის შემადგნლობაში შესვლის შემდეგ აღდგენილ იქნენ თავის სამამულო უფლებებში. აქვე შედიოდნენ ხელისუფლების მიერ სხვადასხვა თანამდებობებით, წყალობა-საჩუქრებით მოსყიდული პირები. ხელისუფლება ამ დასს აძლიერებდა საჩუქრებით და პენსია-ორდენებით.

მერუსეთეები საუკუნის დასაწყისში უმცირესობას წარმოადგენდნენ, მათი რიცხვის ზრდა შესამჩნევი ხდება განსაკუთრებით მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის მართველობის პერიოდიდან. როგორც ო. მარკოვა აღნიშნავდა საქართველოში რუსეთის ხელისუფლება "ეყრდნობოდა რუსულ პარტიას" [123, გვ. 30].

ამ ფრთის (ივანე და თამაზ ორბელიანები, გიორგი და ოთარ ამილახვარები, გიორგი ციციშვილი, ევგენი აბაშიძე, ზაქარია ბარათაშვილი, ეგნატე თუმანიშვილი, დარჩი ბებუთაშვილი, სოლომონ არღუთინსკი-დოლგორუკოვი, სოლომონ თარხნიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, მიხეილ და შანშე ერისთავები, დიმიტრი ჩოლოყაშვილი, დავით ჯიმშერაშვილი და სხვ.) დასახასიათებლად, საილუსტრაციოდ გამოდგება გენერალ ივანე აფხაზის (1784-1831) სიტყვები: "ღმერთო ნუ მიიყვან რუსთა ესრეთსა განწირულობასა შინა, რომელ მყისვე შეიქმნების მსხვერპლად უწესობისა შინაგანი განხეთქილებისა და ზედა დასმისა დაუძინებელთა მტერთაგან" [48, გვ. 172]. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ივანე აფხაზი, თავისი დროის კვალობაზე, ეს საკმაოდ განათლებული პიროვნება, არ გამორიცხავდა გრძელვადიან სტრატეგიაში (80-100 წლის შემდეგ) საქართველოს სახელმწიფოებ-

რიობის აღდგენას. მერუსეთეების განწყობა კარგად არის გადმოცემული დავით ბებუთოვის იმ პერიოდში დაწერილ მემუარულ ბიოგრაფიაშიც [121].

ამ დასში მოიაზრება რუსულ ყაიდაზე რეფორმირებული სასულიერო წოდებაც.

ცალკე იყო კიდევ ადამიანთა კატეგორია, რომელნიც საოკუპაციო რეჟიმით უკმაყოფილონი იყვნენ, მაგრამ რეპრესიებით შეშინებულნი საერთოდ არაფერში ერეოდნენ.

მონარქისტული (კონსერვატორული) მიმართულება. მონარქისტები (სოლომონ ლიონიძე, ალექსანდრე ბატონიშვილი, ფილადელფოს კიკნაძე და სხვ.) იყვნენ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ნაწილი იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისა. მათი წარმოდგენით აღდგენილი ქართული სახელმწიფო იქნებოდა სამეფო, რომელსაც სათავეში შეუზღუდავი უფლებების მქონე ქართველი მეფე ჩაუდგებოდა.

პროგრესულ-დემოკრატიული მიმართულება. ამ მიმართულებაში, თავის მხრივ, უნდა მოვიაზროთ ორი ფრაქცია: **კონსტიტუციურ-მონარქიული და რესპუბლიკური.**

თუ ვიხელმძღვანელებთ რუსული და საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერ ჩამოყალიბებული სტერეოტიპით: "რუსების მოსვლამდე, ჩამორჩენილი, მიყრუებული კავკასიის ველური ტუზემცები", XIX საუკუნის პირველ მესამედში, ვერ იმსჯელებდნენ კონსტიტუციაზე, რესპუბლიკაზე, დემოკრატიაზე. მაგრამ იმ ფაქტებს ნამდვილად ვერსად გავექცევით, რომ 1832 წლის შეთქმულების გამოძიების მასალების მიხედვით, ფარულ საზოგადოებას განზრახული ჰქონდა აღდგენილი ქართული სახელმწიფოს კონსტიტუციურ საფუძველზე მოწყობა და, ეს უნდა ყოფილიყო ან საპარლამენტო რესპუბლიკა ან კონსტიტუციური მონარქია. ცარიელ ნიადაგზე კი,

ასე ერთი დაკვრით, უცბად ვერ გაჩნდებოდა მაშინდელი ევროპის ყველაზე მოწინავე იდეები. ამ დროს, ქართული პოლიტიკური ელიტა არა მარტო მსჯელობს, არამედ აქცენტს მათ პრაქტიკაში რეალიზებაზეც კი აკეთებს (ეს კი მომზადების ბევრად უფრო მაღალი დონეა). ერთი რამ ცხადია, აშკარად ჩანს გავლენა იმ მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის განმათავისუფლებელი მოძრაობისა, რომელიც დასავლეთ ევროპიდან გავრცელდა, განსაკუთრებით საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შემდეგ.

შეთქმულების გაცემის შემდეგ, იმ საშინელი რეჟიმის პირობებში, დაკითხვის პროცესში ფარული საზოგადოების წევრებმა მტკიცე პარტიული დისციპლინა გამოავლინეს და, ცხადია, სასჯელის დამამძიმებელ ბრალდებებს — კონსტიტუციურ რეფორმების საკითხებს ნაკლებად აჩენდნენ და რუსეთის აუგსაც არ ამბობდნენ. გასაგებია, რომ მარტო მათ ჩვენებებზე დაყრდნობა ვერ მოგვცემს სრულ სურათს. ისიც, ცნობილია, რომ შეთქმულების, განსაკუთრებით მისი პროგრესული, დემოკრატიული ნაკადის სოციალურ-პოლიტიკურ მისწრაფებათა ამსახველი ბევრი მასალა იქნა განადგურებული. ფარული საზოგადოების წევრები უაღრესად კონსპირაციულად მოქმედებდნენ. ამიტომაც იყო, რომ შეთქმულები შედარებით უშიშრად გრძნობდნენ თავს: "თუნდაც გამომჟღავდეს, არაფერია, რადგან ჩვენ წერილობითი არაფერი გვაქვს და ისე კი ყველანი გადავფიცავთ" [16, გვ. 224] და, მართლაც ისე ჩავარდნენ, რომ რაიმე საპროგრამო დოკუმენტი არ დაუტოვებიათ.

ერთი რამ კი ნამდვილად უდავოა, პროგრესულ-დემოკრატიული პარტიის სახელმწიფოს მოწყობის პროექტის და XVIII საუკუნის საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილე-

ბის შედარება ცხადყოფს, რომ ქართული საზოგადოებრივი აზრი სახელმწიფო სამართლის საკითხებში ერთ წერტილზე არ იყო გაყინული, უფრო მეტიც, "პროგრესისტები" იბრძოდნენ მაშინდელი მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე მოწინავე წყობილების დასამყარებლად.

კონსტიტუციური-მონარქიული ფრაქცია. ფრაქციის წევრები (ელიზბარ ერისთავი, ალექსანდრე ორბელიანი, ლუარსაბ ორბელიანი, ტარასი ალექსი-მესხიშვილი, ზაალ ავთანდილაშვილი და სხვ.) თვლიდნენ, რომ საქართველოს ძველი სამეფო წყობილების მხოლოდ აღდგენა უკან გადადგმული ნაბიჯი იქნებოდა, ამიტომ ითვალისწინებდნენ ევროპის გამოცდილებას და სურდათ შესაბამისი ცვლილებები შეეტანათ წინათ არსებულ წყობილებაში: კონსტიტუციით უნდა შეეზღუდათ მეფის ხელისუფლება, ანუ შეექმნათ კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილება სახელმწიფო მმართველობის ორპალატიანი სისტემით, რომელშიც მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალურ ფენებს მეტ-ნაკლები რაოდენობით თავისი წარმომადგენლები უნდა აერჩიათ. დემოკრატიულ საფუძველზე არჩეული პარლამენტის უფლება ჯერ კიდევ არ იყო ფართო, მას მხოლოდ სათათბირო ფუნქციები ეკისრებოდა, მაგრამ იგი მაინც რამდენადმე ზღუდავდა მეფის ხელისუფლებას.

ამ ფრაქციის წარმომადგენლები განსაკუთრებული შემართებითა და ანტირუსული პოლიტიკური განწყობილებით გამოირჩეოდნენ. ამ მხრივ საგულისხმოა საგამოძიებო ჩვენებებიდან ცნობილი ფაქტი. როდესაც ა. აფხაზი ჰყვება, რომ "საქართველოს სიკეთე მჭიდროდ არის დაკავშირებული რუსეთის კეთილდღეობასთან და რომ ამის წინააღმდეგ ფიქრი თვით საქართველოს წინაშე დანაშაულია მეთქი... ელიზბარ

ერისთავს ეწყინა, აიღო ქუდი... ელ. ერისთავმა დაიფიცა, რომ არც ერთ ჩვენგანს ხმას არ გასცემს, და წავიდა" [16, გვ. 223].

რესპუბლიკური ფრაქცია. კიდევ უფრო პროგრესული და მოწინავე იდეები ჰქონდათ რესპუბლიკელებს. პროგრესულ-დემოკრატიული პარტიის რესპუბლიკური ფრაქცია აერთიანებს იმ პერიოდის საქართველოს ყველაზე პროგრესული იდეების მატარებელ ადამიანებს. მათი მიზანი იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა რესპუბლიკის ფორმით და ქართველი ხალხის მიერ ევროპელ ხალხთა თანატოლი ადგილის დაკავება, როგორც ს. დოდაშვილი წერდა: "ძალგვიძა ჩვენ დაიმედება თავთა თვისთა სასოებითა აღდგომად სწავლითა შინა და დადგომად არა თუ ოდენ ხარისხსა ზედა პირველსა ღირსებისა ჩვენისასა, არამედ ყოფადცა ოდესმე ხარისხსა ზედა ევროპელთა ერთასა" [7, გვ. 51].

რესპუბლიკური იდეების მატარებელია, შეთქმულების ერთ-ერთი მთავარი სულისჩამდგმელი, საგამომძიებლო კომისიის მიერ I კატეგორიის "დამნაშავედ" ცნობილი, ოქროპირ გიორგის ძე ბაგრატიონიც (1794-1857).

ასევე პროგრესული და დემოკრატიული იდეებით საზრდოობს მეორე რესპუბლიკელი ბატონიშვილიც, ასევე I კატეგორიის "დამნაშავე" დიმიტრი იულონის ძე ბაგრატიონი (1803-1845). რომელიც როგორც ცნობილია, კარგად იცნობდა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიულ პერიპეტიებს და მის განმათავისუფლებელ იდეებს.

მის ოჯახში ერთგვარი საზოგადოებრივი აზრის ცენტრი იყო შექმნილი, სადაც იკრიბებოდნენ სოლომონ დოდაშვილი, ელიზბარ, დიმიტრი და გიორგი ერისთავები, ვახტანგ და დიმიტრი ორბელიანები, ალექსანდრე, ივანე და ლუარსაბ

ჩოლოყაშვილები, სოლომონ რაზმაძე, დავით ჯორჯაძე, იარალი შანშიევი, ესტატე ჯავახიშვილი და სხვ.

დიმიტრი ბატონიშვილის და, საერთოდ, რესპულიკელების დემოკრატიული იდეური კრედო კარგად ჩანს გიორგი ერისთავის (1813-1864) ჩვენებაშიც: "კვირა-უქმე დღეებში დიმიტრი ბატონიშვილთან თავს იყრიდნენ ახალგაზრდა ქართველები. აქ იმართებოდა მსჯელობა საქართველოზე, — შეუძლია თუ არა მას იყოს დამოუკიდებელი, — ხალხის უფლებებზე, ბატონების მიერ გლეხთა შევიწროვებაზე და იმ საშუალებებზე, როლითაც საქართველოს განთავისუფლება იქნებოდა შესაძლებელი, ამისთვის საუკეთესო საშუალებად ბატონიშვილი განათლებას აღიარებდა, ხოლო საჭირო შემთხვევაში უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობას აპირებდა, აქებდა ფრანგებს, როგორც თავისუფლების დამცველთ" [16, გვ. 16-17].

საინტერესო ფაქტია, ის რომ დიდი ქართველი პოეტი გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც შემდგომში ცარიზმის ერთგულ მოხელედ იქცა, შეთქმულებაში მონაწილეობის პერიოდში, 27 წლის ასაკში, რესპუბლიკური იდეებით იყო გატაცებული, "გრ. ორბელიანს მომავალი მმართველობა საქართველოში სწორედ რესპუბლიკური ფორმით აქვს გააზრებული" [8, გვ. 17].

მათთან იდეურ კავშირშია 32 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგ სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსული თაობა, რომელიც ს. დოდაშვილის იდეებით საზრდოობს. მოწაფეების (ნიკოლოზ ბარათაშვილი, დავით მაჩაბელი, მიხეილ თუმანიშვილი, კონსტანტინე მამაცაშვილი, ლუკა ისარლიშვილი და სხვ.) თაოსნობით გამოსულ ჟურნალ "გიმნაზიის ყვავილში" დაიბეჭდა ს. დოდაშვილის ორი ნაწარმოები

(ერეკლე მეორის მეფობა, 3, 1835 წ. და ქართული ლიტერატურის მიმოხილვა, 5, 1836 წ.).

იმ პერიოდში "მათი მოთავსება გიმნაზიის ჟურნალში ნათლად მოწმობს იდეურ სოლიდარობას მადლიერ მოწაფეობასა და ღირსეულ ნამასწავლებარს შორის... დოდაშვილის ამაგს უქმად არ ჩაუვლია: ახალგაზრდობა ეხმაურება მის მამულიშვილურ აზრ-გრძნობებს, საზრდოობს მისი ნაკალმარით, მისი იდეებით აღგზნებული აპირებს ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლას" [17, გვ. 48-49].

თავი მეხუთე
რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოში განხორციელებული ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული პროექტი

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველ საზოგადოებას შეადგენდა თავადაზნაურობა, გლეხობა, ქალაქის მოსახლეობა (წვრილი ხელოსნები), ვაჭართა ფენა და ამათ ემატება რუსეთის ხელისუფლების მიერ ახლად შექმნილი სასულიერო წოდება და ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ინტელიგენცია.

1. ქართველი საზოგადოების სოციალური შემადგენლობა

ქართველი თავადაზნაურობა. რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ ქართველი თავადებისა და აზნაურების (სამეფო, სათავადო, საეკლესიო) მრავალსაუკუნოვანმა საგვარეულო წყობამ რღვევა იწყო. რუსეთის მთავრობამ რუსეთის ფეოდალურ-ბატონყმურ წყობილებასთან ქართული წყობილების სოციალური უნიფიკაციის მიზნით ჩაატარა მთელი რიგი ღონისძიებები. 1803 წელს, რუსეთის გუბერნიების თავად-აზნაურთა ორგანიზაციების მსგავსად, თბილისში დაარსდა ქართველ თავად-აზნაურთა პირველი წოდებრივი ორგანიზაცია – თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულო სათანადო დებულებით. დეპუტატთა საკრებულო ირჩევდა სამაზრო და საგუბერნიო თავად-აზნაურთა წინამძღოლებს (მარშლებს). რუსეთის მთავრობის შემდეგი ღონისძიება იყო ვასალურ-სენიორული დამოკიდებულების მოსპობა

საქართველოში და რუს თავადებთან ქართველი თავადების უფლებრივი გათანაბრება. ამასთან, ქართველ თავადებს მემკვიდრეობითი ფეოდალური თანამდებობები და საგადასახადო იმუნიტეტი მოუსპო, 1833 წლის კანონით სათავადო აზნაურები გაათავისუფლეს თავადებისადმი ვასალური დამოკიდებულებისაგან, რის შედეგად ხდებოდა მათი ქონებრივი გამიჯვნაც. 1838 წლის კანონით კი თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოში არჩევნებისას და თანამდებობების დაკავებისას უფლებრივი განსხვავება თავადებსა და მათ ყოფილ სათავადო აზნაურებს შორის მოისპო, მოხდა მათი უფლებრივი ნიველირება.

შეუქცევადი გახდა ოჯახებად საგვარეულოების დაშლის პროცესი. რუსეთის მთავრობა დაინტერესებული იყო საქართველოში მსხვილი ფეოდალური მიწათმფლობელობის მოსპობით და მსხვილი ფეოდალების დაკნინებით. ამ საკითხის შესახებ, მაგალითად, ერთ-ერთი რუსი მოხელე გულახდილად გამოთქვამს თავის აზრს: "განა ხელსაყრელი იქნება თვითმპყრობელობის პოლიტიკისათვის? გაუყოფელი მამულის მქონე მსხვილ თავადაზნაურობას, მატერიალურ საშუალებებთან ერთად გააჩნია ხმაც, მაშინ როდესაც მთავრობას ესაჭიროება მხოლოდ სმენის ორგანო" [35, გვ. 233], ხოლო დოკუმენტზე, რომელშიც სახელმწიფო სამსახურზე და ქართველ თავადაზნაურობაზეა ლაპარაკი, იმავე მოხელემ ასეთი შენიშვნა გააკეთა: "ყოველი წოდება, რომელიც თავისი მდგომარეობით არაფრით არაა დამოკიდებული მთავრობაზე, ამ უკანასკნელისათვის შეიძლება საშიში იყოს, და არც უსაფუძვლოდ" [35, გვ. 218, 233].

რუსეთის ხელისუფლების მიერ განხორციელებული სოციალურ ღონისძიებებს ჰქონდა გამოკვეთილი მიზანი –

სოციალურ სფეროში ყოველივე ქართულის, ეროვნულ-ტრადიციულის ამოძირკვა და მისი რუსულით ჩანაცვლება, შესაბამისად, საქართველოს რუსეთთან შერწყმისა და ქართველთა გარუსების პროცესისათვის სათანადო გარემოს შექმნა.

ქართველი გლეხობა. ქართველი გლეხობა უფლებრივი და ქონებრივი მდგომარეობით არ იყო ერთგვაროვანი. ქართული სამეფოს გაუქმების შემდეგ სამეფო და საუფლისწულო გლეხები რუსეთის სახელმწიფო (სახაზინო) გლეხებად იქცნენ. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში რიცხობრივად სჭარბობდა საბატონო გლეხები, შემდეგ მოდიოდნენ სახელმწიფო გლეხები, ბოლოს კი — საეკლესიო გლეხები.

გამუდმებულ ომიანობაში მყოფი საქართველო ეკონომიკურ სიძნელეებს განიცდიდა, შესაბამისად ყმა გლეხიც უმძიმეს ეკონომიკურ გაჭირვებაში ცხოვრობდა. ამას ემატებოდა აქეთ ლეკების თარეში, იქეთ თათრების შემოსევის შიში. რუსების შემოსვლის შემდეგ, ერთი შეხედვით, ქართველ გლეხობას იმედი უნდა ჰქონოდა (და ამ მოსაზრებას ამკვიდრებდა საბჭოთა ისტორიოგრაფიაც), რომ ძალიან სწრაფად, საქართველოში ქრისტიანული რუსეთის ძლიერი ხელმწიფე მშვიდობას დაამკვიდრებდა, ყიზილბაშებს მოაცილებდა ქვეყანას, ლეკიანობას ალაგმავდა, მის მებატონესაც შეზღუდავდა, ერთი სიტყვით, გაჭირვებულის მხსენელი და მფარველი ძალა იქნებოდა. მაგრამ ისე არ მოხდა, როგორც ამას რუსული ისტორიოგრაფია ხატავს. მოხდა უარესი, პერიოდული "სპარსიანობა", "ოსმალობა" და "ლეკიანობა" შეცვალა მუდმივმა და მოუშორებელმა "რუსიანობამ".

მანიფესტის უეცარ გამოცხადებას ქართველ გლეხთა უდიდესი ნაწილი დასაწყისშივე ერთგვარი გარინდებით შეხ-

ვდა. გაკვირებულ გაუგებრობას იწვევდა მასში ის, რომ ამ უცხო ძალამ ასე თვითნებურად გაუუქმა მასში საუკუნეებით შესისხლხორცებული ეროვნული სახელმწიფოებრიობა და მისი ეროვნული სიმბოლო – მეფობა. ეს სახელმწიფო და მეფე მისი საკუთარი იყო და ქვეცნობიერად თავის თავსაც მასთან აიგივებდა (ახდენდა იდენტიფიცირებას).

თანაც ეს ახალი შეუჩვეველი ჭირის შიში მასში დიდ სიფრთხილეს ბადებდა. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთი ერთმორწმუნე ქვეყანას წარმოადგენდა, რუსი მაინც ქართული ისტორიულ-გეოგრაფიული სივრცისა და მენტალიტეტისათვის არა ტრადიციული, რაღაცნაირად უცხო ჯილაგისა იყო. მართალიც აღმოჩნდა. რუსი მოხელეები თავიდანვე დიდი მონდომებით და გაუმაძღარი მადით შეუდგნენ ქვეყნის ძარცვას. მათმა ზღვარგადასულმა უზნეობამ, აღვირახსნილობამ, სიხარბემ, ხალხის ძარცვამ და მასთან დაკავშირებულმა ძალადობამ მასობრივი და აუტანლად მძიმე ხასიათი მიიღო.

ამასთან, ახალი ბეგარა-გადასახადი დაემატა ყველა იმ ვალდებულებას, რომლებსაც გლეხი თავის მებატონეს უხდიდა. მისი ჩაგვრა გაორკეცდა, მაგრამ უფრო ძნელი ასატანი ეროვნული ჩაგვრა აღმოჩნდა. და ამან ყველაფერმა ისეთი არნახული მასშტაბები მიიღო, რომ თვით გენერალი ლაზარევიც კი ვეღარ მალავს სიმართლეს, 1802 წელს მის მიერ გამოცემულ ბრძანებაში, ოფიციალურ დოკუმენტში ნათქვამია: „ჯარისკაცები პირად შეურაცხყოფას აყენებენ მოსახლეობას, სტაცებენ მათ ჯოგს, შინაურ ფრინველებს, ხილს, ანადგურებენ მათს ბაღებს და ბოსტნებს. თავს ხდიან ჭურებს და რაც დაულეველი ღვინო რჩებათ მიწისა და უსუფთაობის (ფეკალიების - ჰ. კ.) ჩაყრით აფუჭებენო“ [21, გვ. 5]. „მოხელეებსა და ოფიცრებს სოფლებიდან ძალად მიჰყავდათ

ქალები და ქალიშვილები და აუპატიურებდნენ მათ" [118, გვ. 461]. ეროვნულმეობაშელახული ქართველი გლეხი მალე გამოერკვა და უცხო დამპყრობლის წინააღმდეგ საბრძოლველად აღსდგა. XIX საუკუნის პირველ ნახევრის ყველა ანტირუსულ აჯანყებაში იგი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითად, ყველაზე ეროვნულ და მასობრივ დასაყრდენ ძალად იქცა.

ინტელიგენცია. საქართველოში ინტელიგენციის[19] სახელით ცნობილი, გონებრივი შრომის, კვალიფიციური ცოდნისა და კულტურის გამომხატველი, მაკონცენტრირებელი ელიტა, როგორც ცალკე ფენა, რუსეთის იმპერიის სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ფორმითა და შინაარსით, ახლად იწყებს ჩამოყალიბებას. ინტელიგენციის ნაწილი მაშინვე მიეყიდა დამპყრობლებს და მეფისა და იმპერიის ხელისუფლების ერთგულ მსახურებად იქცნენ. ინტელიგენციის ეს კატეგორია თვით რუსებსაც კი აჭარბებდნენ რუსეთის იმპერიისადმი ერთგულებასა და რუსული პატრიოტიზმის გამოვლინებაში.

ამავე დროს, იმ ძნელ პერიოდში, საკუთარი ხელისუფლებისა და სულიერი მწყემსის გარეშე დარჩენილ, გადაგვარებისა და გაქრობის საშიშროების წინაშე აღმოჩენილ, სხვის სახელმწიფოში მოქცეულ ქართველი ხალხის პატრონობას

---

[19] ტერმინი რუსეთში უნდა იყოს გაჩენილი (მე-19 საუკუნის მწერალ ბობორიკინის მიერ შემოღებული). მასში ზოგადად მოიაზრება: ფენა, რომელიც ყველაზე კვალიფიციური ცოდნისა და კულტურის კონცენტრირებას ახდენს თავის თავში. ინტელიგენციის წარმომადგენელი; პირი, რომელიც გონებრივ შრომას ეწევა (მასწავლებელი, ინჟინერი, ექიმი, აგრონომი, მწერალი, მხატვარი, მსახიობი და სხვ.): სოციოსტატისტიკა გულისხმობს ყველა უმაღლესი განათლების მქონე პირს, ხოლო ცხოვრებაში - საპატივცემულო, განათლებული, შეგნებული, კულტურული ადამიანი და სხვ.

კისრულობს, თვითონ ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ქართველი ინტელიგენციის პატრიოტული ფრთა. მან ეს საპატიო ტვირთი ღირსეულად ატარა XX საუკუნის 90-იან წლებამდე.[20] რუსეთის ბატონობის პერიოდის საქართველოში მისი ღვაწლი შეუფასებელია.

ქალაქის მოსახლეობა, ხელოსნები. საქალაქო ცხოვრება ყველაზე მეტად განვითარებული იყო თბილისში, რომელიც მთელი ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ცენტრს წარმოადგენდა. ქალაქურ ცხოვრებას იმდროინდელი მასშტაბებით ეწეოდა: ქუთაისი, გორი, თელავი, სიღნაღი, სოხუმი, ზუგდიდი, ოზურგეთი და სხვ.

საქართველოს მრეწველობა იმ დროს არსებითად ხელოსნობაში გამოიხატებოდა. ხელოსნობის უმთავრესი ცენტრი იყო თბილისი, სადაც 1825 წლისთვის 21 ათასი კაცი

---

[20] ინტელიგენციასა და „დაბადების" პროცესში მყოფ ახალ ეროვნულ პოლიტიკურ ძალებს შორის XX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოდან ურთიერთდაპირისპირება მკვეთრად მწვავდება. ამ დაპირისპირების ერთ-ერთი ობიექტური მიზეზი ისიც იყო, რომ თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში ერის წინამძღოლობასა და პატრონობაში პირველობას ჩვეული ინტელიგენცია ამ მონოპოლიური მდგომარეობის დაკარგვის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, ამჯერად მისი ხვედრი მხოლოდ შემოქმედებითი საქმიანობა უნდა გამხდარიყო, რადგანაც მოსალოდნელი დამოუკიდებლობის პირობებში ქვეყანას პროფესიონალი პოლიტიკოსებისა და პოლიტიკური პარტიების სახით უკვე რეალურად მმართველი ძალა უნდა მოვლენოდა, რათა უკვე თავის ხელისუფლებასა და პოლიტიკურ ძალებს პროფესიულ დონეზე ემართა. შესაბამისად ძველ ინტელიგენციას ისტორიის მიერ ძნელბედობის ჟამს მინიჭებული ერის პატრონობის „დამატებითი" საპატიო ფუნქცია უნდა ჩამოცილებოდა. უფრო მეტიც, რუსული იმპერიის სინამდვილეში შექმნილი ინტელიგენციის ინსტიტუტი (ძველი შინაარსით) მალე ისტორიას უნდა ჩაბარებოდა. დამოუკიდებელ საქართველოს წიაღში ერის ახალი სახეშეცვლილი ელიტის ჩასახვის ბუნებრივი პროცესი იწყებოდა, ხოლო ერის საპატრონოდ ისტორიას ასპარეზზე – პროფესიონალი პოლიტიკოსები და პოლიტიკური ძალები გამოჰყავდა.

ცხოვრობდა. აქედან სხვადასხვა დარგის ხელოსნები შეადგენდნენ 2500-ს. ხელოსნობა განვითარებული იყო აგრეთვე, თელავში, გორში, ქუთაისში, სიღნაღში, ახალგორში, ანანურში და სხვ. მაშინდელ წყაროებში „ფაბრიკებად" და „ქარხნებად" იწოდებიან მაგალითად, XVIII საუკუნიდან შემორჩენილი, შედარებით მსხვილი სარეწაოები: სამღებროები, თოფისწამლის ქარხანა, მინის საწარმო, ალავერდ-შამბლულის და ახტალის სამთო მანუფაქტურები და სხვ. 1826 წლს ფრანგ კასტელას აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკაც დაუარსებია, სადაც 1828 წლიდან დაქირავებული მუშებიც კი მუშაობდნენ.

ვაჭართა ფენა. ვაჭრობა ირანთან და თურქეთთან ჯერ კიდევ ძველი, ტრადიციული წესებით გრძელდებოდა. საქართველოდან ვაჭრები უკვე მოსკოვისა და ნიჟეგოროდის ბაზრებზეც გადიან, მაგალითად, 20-იანი წლებისთვის იქ 14500 ფუთი აბრეშუმის პარკი გაუსაღებიათ. თბილისში ძლიერია კონკურენცია და ბრძოლა ადგილობრივ და უცხოელ ვაჭრებს შორის, მაგალითად, უცხოელებს შეზღუდვები დაუწესეს და მხოლოდ ბითუმად ვაჭრობა შეეძლოთ. ვაჭართა ფენა დასაწყისში რუსული მმართველობის შემოღებას აღტაცებით შეხვდა. მაგრამ დრტვინვა დაიწყო, როცა მთავრობა მათგან გადასახადების ამოღებას შეუდგა. აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივ ვაჭართა ფენას ძირითადად ეთნიკურად სომეხები ქმნიდნენ და გაბატონებული მდგომარეობაც ეკავათ, მაგალითად, იმ პერიოდში, ი. ბეგთაბეგოვი კარნახობდა თბილისში საქონლის ფასებსა და ფულის კურსს [22 გვ. 7]

4. სასულიერო წოდება
(რუსეთის მიერ საქართველოში რეალიზებული ყველაზე წარმატებული პროექტი)[21]

XIX საუკუნემდე "ქართველობისა და საქართველოს გადარჩენისათვის ბრძოლაში წარმოუდგენლად დიდ როლს ასრულებდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია" [28]. იგი ისტორიულად მუდამ მედგრად იდგა ეროვნული მეობისა და ქართული სულიერების საგუშაგოზე, საუკუნეების განმავლობაში ეროვნულ ინტერესებს ერთგულად ემსახურებოდა.

მართლმადიდებლობა, ქართველთა ეროვნული სარწმუნოება, ცხადია, იყო რუსების კავკასიაში გამოჩენამდე. საქართველოში მოციქულთა მიერ დანერგილმა ამ სარწმუნოებამ, რომელსაც საქართველოს სამოციქულო ეკლესია წმიდად იცავდა, უაღრესი გაჭირვების ჟამს განსაკუთრებით, XVII—XVIII საუკუნეებში, გადაარჩინა ქართველი ერი და ქართველობა. ეს არ გახლავთ ლიტონი სიტყვები. რა სარწმუნოებრივი მიმართულებისაც უნდა იყოს ისტორიკოსი, შეუძლებელია არ აღიაროს, რომ მართლმადიდებლობა და ქართველობა აღნიშნულ საუკუნეებში გაერთმნიშვნელიანებული იყო და ერთის უარყოფა, ძირითადად, მეორის დაკარგვასაც იწვევდა [98, გვ. 1087].

---

[21] რეალიზებული პროექტებიდან მეორე წარმატებული პროექტი აღმოჩნდა მიხეილ ვორონცოვის მეფისანაცვლად დანიშვნის შემდეგ ამიერკავკასის მმართველობაში გატარებული რეფორმები (იხილე, აქვე, გვ. 170). ასევე, წარმატებული აღმოჩნდა რუსული სპეცსამსახურების არსენალიდან ქართულ საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმირების პროექტი (საქართველოში რუსეთის მიერ წარმატებით განხორციელებულ პროექტებზე დაწვრილებით საუბარი გვექნება სხვა წიგნში).

იმ პერიოდში ქრისტიანი მართლმადიდებელი და ეთნიკური სახელი "ქართველი" სინონიმებად იყო ქცეული. შესაბამისად, რაღაც გარემოებათა გამო ქართველი ადამიანი, თუ სხვა სარწმუნოებას აღიარებდა, იგი უკვე არაქართველად აღიქმებოდა.

ეს ფენომენი იმდენად ძლიერი იყო, რომ არა თუ ზოგადად ქართველი, არამედ ერთი გვარის ადამიანებიც კი, სარწმუნოების შეცვლის კვალობაზე, სხვადასხვა ეროვნებისა ხდებოდნენ. მაგალითად, ამაზე მეტყველებს ალ. ნაზღაიძის სტატიაში მოყვანილი ფაქტი: „მაისურაძეთა დიდი უმრავლესობა მარლთმადიდებელი ქრისტიანია, მაგრამ საქართველოს მძიმე ისტორიული ბედის გამო მაისურაძეებშიც გვხვდებიან სხვადასხვა რელიგიური აღმსარებლობის წარმომადგენლები, ასე მაგალითად: ქვემო ქართლში თეთრიწყაროელი მაისურაძეების ერთი ნაწილი გრიგორიანი ქრისტიანია და მათ სომხებს უწოდებენ, იმერეთში, ხონელი მაისურაძეების ნაწილი კათოლიკე ქრისტიანია და მათ ფრანგებს უწოდებენ. ხოლო სამცხეში, ადიგენის რაიონის სოფლებში მესხთა გასახლებამდე ცხოვრობდნენ მაჰმადიანი მაისურაძეები, რომლებსაც თათრებს უწოდებდნენ" (იხილე, გაზ. „ახალი საქართველო" № 7, 1999 წლის 18-24 თებერვალი).

რუსების საქართველოში შემოსვლის შემდეგ, ტერმინს „მართლმადიდებელი ქრისტიანი", ძველი დატვირთვა ამ ასპექტში თანდათან ჩამოცილდა და ქართველის ცნობიერებაში მისი მხოლოდ ზოგადი შინაარსი დარჩა. ე.ი. იმ პერიოდიდან მართლმადიდებლურმა სარწმუნოებამ, ადრე შეძენილი (განსაკუთრებით გვიან შუა საუკუნეებში) ქართველი ერის შემკრები, მისი ქართველთან გაიგივების მკვეთრად გამოხა-

ტული შინაარსი თანდათან დაკარგა. იგი ქართველის სინონიმად აღარ აღიქმებოდა. მართლმადიდებელი ხომ რუსიც იყო, რომელმაც, სხვათაშორის, ერთმორწმუნე ქართველებს თავისუფლებაც წაართვა და სახელმწიფოებრიობაც.

სამწუხაროდ, ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელებმა ვერ შეძლეს მოსალოდნელი რუსული საშიშროებისთვის თავისდროზე ალღო აეღოთ და ქართველებზე დატეხილ ეროვნულ ტრაგედიას, სულიერ კატაკლიზმებსა და პოლიტიკურ ქარტეხილებს მომზადებული შეხვედროდნენ.

ჯერ კიდევ მიქაელ თამარაშვილმა აღნიშნა, რომ ქართული ეკლესიის თავისთავადობის შერყევა დაიწყო ერეკლე II-ის მეფობისას, კათალიკოს ანტონ I-ის დროს. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე მოგვითხრობს: „ანტონ კათალიკოსი პირველი შეეცადა რუსულ ეკლესიასთან დაახლოებასა და მისი ზოგიერთი წესის შემოღებას საქართველოში. ანტონ კათალიკოსი სინოდის წევრადაც კი იყო არჩეული“ არ შეიძლება რომელიმე ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაური იყოს სხვა, უცხო ეკლესიის სინოდის წევრი, ამით, სხვა რომ არა ვთქვათ, ავტოკეფალური ეკლესიის ღირსება კნინდება. ...ქართული ეკლესიის შიგნით არსებულმა ქაოსმა და მტრულმა ურთიერთდამოკიდებულებამ სამღვდელოთა შორის ანტონ I აიძულა კათალიკოსობიდან გადაყენების შემდეგ სამართალი ეძია რუსეთში, სადაც იგი სრულებით გაამართლეს, ვითარცა ჭეშმარიტი მართლმადიდებელი, დანიშნეს ერთ-ერთი ცენტრალური ეპარქიის მმართველად არქიეპისკოპოსის ტიტულით. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ანტონი კვლავ ავიდა საკათალიკოსო ტახტზე და შეეცადა ქართული ეკლესია მოეწესრიგებინა რუსულ ეკლესიაში არ-

სებული წესების შესაბამისად, ყოველმხრივ დაეახლოებინა ქართული ეკლესია რუსულთან [98, გვ. 1091].

ასევე, ქართული ეკლესიის მეორე მეთაური ანტონ მეორე კათალიკოსიც რუსეთის წმინდა სინოდის წევრი იყო 1793 წლიდან [98, გვ. 1094]. ესე იგი, ჯერ კიდევ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობამდე, უკვე იყვნენ რუსეთის სინოდის მორჩილებაში ქართული ეკლესიის ეს ბოლო ორი საჭეთმპყრობელი და, ცხადია, რომ ისინი, რომლებიც ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის ღირსებას არ გაუფრთხილდნენ, სათანადოდ ვერც იზრუნებდნენ საქართველოსა და ქართული ეკლესიისათვის რუსეთიდან მომდინარე საშიშროების თავიდან აცილებაზე.

ანტონ II

რუსეთის ხელისუფლება პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას რელიგიას რომ ანიჭებდა, ამის ნათელი დადასტურეებაა რუსეთის ანექსიონისტურ-კოლონიური პოლიტიკის მთელი ისტორია. ცხადია, საქართველოსთან მიმართებაშიც ქრისტიანობის დაცვის საფარქვეშ ინიღბებოდა ცარიზმის დამპყრობლური მიზნები და კოლონიური პოლიტიკა [130].

ცარიზმი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, აღმოსავლელი დამპყრობლებისგან განსხვავებით, ძირფესვიანად სპობდა დამოუკიდებლობის, თვითმყოფადობისა და სახელმწიფოებრიობის ყველა ნაშთს, მას უნდოდა გაექრო ქართველთა მეობა და იერსახე. ხელისუფლების აზრით, ამ საქმეში მისთვის ეკლესიას უმნიშვნელოვანესი დამხმარე როლი უნდა შესრულებინა.

რუსულმა ხელისუფლებამ ერთმორწმუნოების საფარქვეშ საქართველოს დაპყრობის, ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრივი აპარატის მოშლისა და რუსული მმართველობის დამკვიდრების კვალდაკვალ, უპირველეს სამიზნედ ქართული ეკლესია ამოიღო და მას ვერაგულად შეუტია.

ითვალისწინებდა რა ქართველთა განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას ქრისტიანული სარწმუნეობისადმი, რუს ხელისუფალთა აზრით, საქართველოს ეკლესია, რომ დამოუკიდებელი დარჩენილიყო, იგი ხელს შეუშლიდა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, რუსულ ზნეჩვეულებათა სწრაფ გადმონერგვას, და საერთოდ, როგორც ისტორიული გამოცდილება მოწმობდა, იგი კოლონიზატორების მოწინააღმდეგეთა მძლავრი თავშესაფარი გახდებოდა.

საქართველოს ეკლესია ამ დროისათვის ფლობდა დიდძალ ქონებას, სახნავსათეს მიწებს, ტყეებს, სხვადასხვა ქარხანას, სათევზაო ადგილებს, წისქვილებს, შენობებსა და სხვა ქონებას. იგი იყო ეკონომიკურად დამოუკიდებელი ერთეული, ამით იგი მკვეთრად განსხვავდებოდა რუსული ეკლესიისაგან, რომელიც იმ დროისათვის რუსეთის ხელისუფლების მიერ სახელმწიფოს ნაწილად იყო გადაქცეული და საერო ხელისუფლებისადმი დამორჩილებული. საქართველოში კი პირიქით — სახელმწიფო ხელისუფლება არ იყოფოდა საეროდ

და სასულიეროდ. ქვეყნის ხელისუფლების სათავესთან იდგნენ ეკლესიის უმაღლესი იერარქები [98, გვ. 1093].

XIX საუკუნის პირველ მესამედში რუსეთის მთავრობამ საქართველოში შექმნა თავადაზნაურთაგან განსხვავებული, პრივილეგიური საზოგადოებრივი ჯგუფი – სასულიერო წოდება. წინათ მაღალ სამღვდელო პირებად თავადები და აზნაურები გვევლინებოდნენ, სოფლის დაბალი სამღვდელოება (მღვდლები, დიაკვნები, მედავითნეები და სხვ.) კი ყმა-გლეხთა ბანაკს ეკუთვნოდნენ.

1808 წლის კანონით დაბალი სამღვდელოება განთავისუფლდა მებატონეთა როგორც ყმური დამოკიდებულებისაგან, ისე ყოველგვარი საბატონო გადასახადებისა და ვალდებულებებისგან. საეკლესიო ქონება და მამულები ცარიზმმა თანდათან სახაზინო საკუთრებად გადააქცია, ხოლო სამღვდელოება სახაზინო ანაზღაურებაზე გადაიყვანა, რითაც ეს წოდება მთლიანად ხელისუფლებაზე დამოკიდებული და ადვილად სამართავი გახადა. ხოლო 1811 წელს, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ საქართველოში ეკლესიის მართვის სათავეები მთლიანად საკუთარ ხელში აიღო.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ქართული ეკლესიის მრავალსაუკუნოვანი ავტოკეფალიის განადგურებაში აქტიურად მონაწილეობდა მშობელი ერის და ეკლესიის მოღალატე ზოგიერთი ვაიქართველი, მათ შორის ვარლამ ერისთავი, რომელსაც დაევალა "საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის" პროექტის შემუშავება. მან ეს დავალება დიდის გულმოდგინებით აღასრულა და 1811 წლის 30 ივნისს პროექტი დაამტკიცა იმპერატორმა. იმპერიამ სათანადოდ დააფასა

ერისთავის მოღალატეობრივი საქმიანობა: იგი დაამტკიცეს საქართველოს პირველ ეგზარქოსად.

რაც შეეხება ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელ კათალიკოსს, როგორც მიტროპოლიტი ა. ჯაფარიძე აღწერს: ანტონ II-ის საქართველოში ყოფნისას... ეკლესიის უმთავრეს იერარქთა შორის გაჩაღებული კინკლაობის გამო ქაოსი სუფევდა, თითქოსდა ისევ ქართული ეკლესიის დასამშვიდებლად — „იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა 1811 წლის 10 ივნისს წერილი მისწერა ანტონ კათალიკოსს, დაჰპირდა მისი ღირსების შეულახაობას წმ. სინოდის ავტორიტეტის მეშვეობით და მიიპატიჟა რუსეთში, სადაც მისი საკადრისი პატივით იცხოვრებდა, მიიღებდა პენსიას და ამასთანავე დაიკავებდა მეხუთე ადგილს წმ. სინოდში". 1811 წელს ანტონი გამოეთხოვა თავის სამწყსოს და გაემგზავრა პეტერბურგს [98, გვ. 1093].

მთავრობამ სასულიერო წოდების შექმნით ახალი და საკმაოდ ძლიერი დასაყრდენი გაიჩინა [57, გვ. 277]. მან მიაღწია იმას, რომ ეკლესია რუსული იმპერიული შოვინისტური იდეოლოგიის სამსახურში ჩაიყენა[22] და ცარიზმის საერო და-

[22] ერთ-ერთ ნიმუშად გამოდგება, მოგვიანებით, 1897 წელს, თბილისში გახსნილი რუსეთის სამხედრო დიდების ტაძრის მაგალითი. იგი მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური დანიშნულებისთვის აიგო, თვითონაც პირდაპირ აღიარებდნენ: იგი უნდა ყოფილიყო კავკასიაში რუსეთის სამხედრო ბატონობის მარადიული სიმბოლო. ტაძარი დამთრგუნავად მოქმედებდა ქართველ პატრიოტთა ეროვნულ სულზე, თავისუფლებისაკენ სწრაფვაზე. იგი ხომ რელიგიური მოტივით სპეკულაციის გზით „მარადიულობისათვის" იყო აშენებული და მას სამუდამოდ უნდა „ემუშავა" ქართველთა ფსიქოლოგიაზე. სხვათაშორის, საბჭოთა იმპერიაში გაჩაღებული საკულტო ნაგებობების არნახული მასშტაბის ნგრევების ფონი ლავრენტი ბერიამ რუსული იმპერიულ-შოვინისტური სულის ამ სიმბოლოს დანგრევისათვის ოსტატურად გამოიყენა. იხ., ჰენრი კუპრაშვილი. ივლაცას პარლამენტის დანგრევა და რუსული „სამხედრო დიდების

წესებულებანი რუსულ ყაიდაზე რეფორმირებულ ეკლესიასთან ერთად იღწვოდნენ ადგილობრივთა ეროვნული ენის, კულტურის ამოძირკვისა და სანაცვლოდ რუსულის დამკვიდრებისათვის [67].

საზოგადოების განვითარების იმ პერიოდის სპეციფიკიდან გამომდინარე (ცხადია, მაშინ არ იყო ტელევიზია და არც პრესა იყო მასობრივი), ხელისუფლებამ თავისთვის ეფექტური და მომგებიანი გათვალა გააკეთა იმ თვალსაზრისით, რომ ადგილებზე უშუალოდ ხალხთან კომუნიკაციის კუთხით, პოლიტიკური მიზნების რეალიზებისათვის საჭირო პოლიტიკური ინფორმაციის ფართო მასებამდე "ეფექტურად დაყვანა" ყველაზე უკეთ სამღვდელოების საშუალებით შეიძლებოდა. თანაც მღვდლის, როგორც საქართველოს ქრისტიანულ მოსახლეობის სრულად მომცველი და ყველაზე კონტაქტური პირის საშუალებით გადაცემული ინფორმაცია ხომ მოსახლეობისთვის ყველაზე დამაჯერებელი და სარწმუნო იყო.

გარდა ამისა, როდესაც ქვეყანაში თითქმის არ არსებობდა სკოლა და სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებანი, ცხადია, რეფორმირებულ ეკლესიას რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებაში სხვა, განსაკუთრებული, დატვირთვებიც ჰქონდა.

რუსი მოხელეები ხარბად შეუდგნენ დაპყრობილი ქვეყნის ახლა უკვე ქართული ეკლესიის სულიერ და ნივთიერ ძარცვას. ეკლესიებიდან ეზიდებოდნენ განძეულს და ისტორიულ არქივებს, ქართულ მხატვრობას, უძველეს, მრავალ-

---

ტაძრის" აღდგენა მოუნდა. გაზ. „რეზონანსი". 043. 2001 წლის 15 თებერვალი.

საუკუნოვან ფრესკებს კედლებიდან ფხეკდნენ და მათ კირით ათეთრებდნენ.

ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა ეკლესიიდან ქართული ენაც განედევნა. ქართული საეკლესიო გალობის რუსულით შეცვლა, ისევე, როგორც ღვთისმსახურების რუსულ ენაზე წარმართვა, საქართველოში რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის უმთავრეს მიმართულებას წარმოადგენდა [23]. სასულიერო სასწავლებლებში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, ცდილობდა ქართული ენა დაბალ სასულიერო ფენებშიც ამოეძირკვა.

საქართველო ყოფნა-არყოფნის პირას იყო მისული საქართველოში წირვა-ლოცვა რუსული იმპერიული სულისკვეთებით აღევლინებოდა, რის გამოც ისედაც უმძიმეს ყოფით პირობებში ჩაყენებულ ქართველ ერს ეკლესიისთვისაც ზურგი ჰქონდა შექცეული [76]. ერთი სიტყვით, რუსულმა ხელისუფლებამ: „რაც საქართველოს მარტო საეკლესიო ხაზით დამართეს, ვერც ერთი მუსლიმანი მმართველი ვერ დაიკვეხნის: ქართულ (ძაღლის) ენაზე წირვის აკრძალვა; თვით წმნიდანთა საფლავების წაბილწვა; ერის დაწყევლა...“ [100].

დამოუკიდებლობადაკარგული, უსახელმწიფოდ, საკუთარი ხელისუფლების გარეშე, უპატრონოდ დარჩენილი, სხვის სახელმწიფოში მოქცეული ქართველი ხალხი ეროვნული გადაგვარებისა და ასიმილირების კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდა.

ქართველ ხალხს სწორედ ასეთ ვითარებაში ყველაზე მეტად სჭირდებოდა მისი ძველი, მანამდე ყოველთვის უღალატო, სულიერი წინამძღვარი, რომელიც მოასულიერებდა, ტკივილებს დაუყუჩებდა, მისი ეროვნული სახისა და მეობის გადარჩენაზე იზრუნებდა. ბედის ირონიით, ასეთ მძიმე ვითა-

რებაში რუსულ ყაიდაზე რეფორმირებული ეკლესია ქართული ეროვნული ინტერესებიდან დისტანცირებული აღმოჩნდა. რუსეთის ხელისუფლებამ მიზანმიმართული ვერაგული პოლიტიკის გატარების წყალობით შეძლო სასულიერო წოდება იმპერიის ინტერესების სამსახურში ჩაეყენებინა.

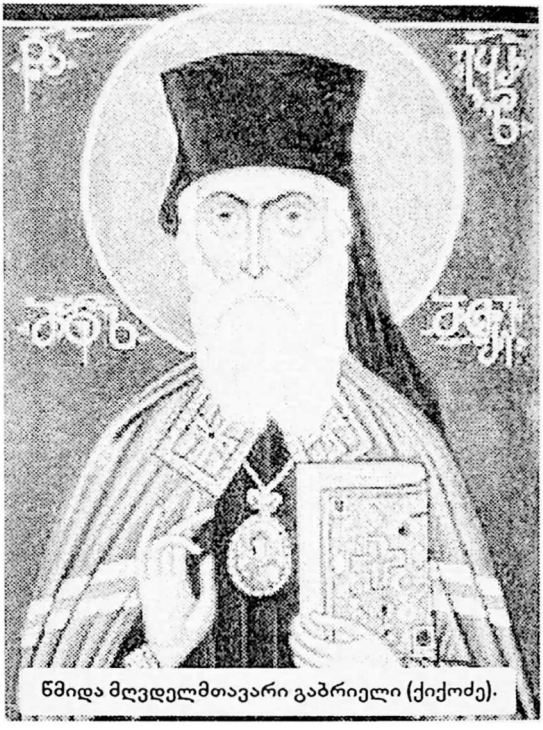
საკუთარი სახელმწიფოებრიობის არქონამ, ეკლესიის მსახურთა მოღვაწეობის შინაარსიდან ამოაგდო სახელმწიფოებრივი ინტერესების სფერო.

ახალ ვითარებაში, დაკარგა რა ძველი ფუნქცია, მართლმადიდებლობა ვეღარ იქცა ერის შემკრებ, მაორგანიზებელ და გადამრჩენელ ძალად. ფაქტია, რომ ქართულმა ეკლესიამ რუსიფიკაციის ამ პოლიტიკას ვერ გაუწია ჯეროვანი წინააღმდეგობა, ვერ დადგა სათანადო სიმაღლეზე და მხარი ვერ აუბა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას (ეს ტვირთი მან მრავალ გარკვეულ ობიექტურ და სუბიექტურ მიზეზთა გამო, ვეღარ ზიდა, არა მარტო მე-19 საუკუნეში, არამედ ვერც საბჭოთა პერიოდში).

ეს გასაკვირი არც არის, რადგანაც მოტყუებული, უცხო, რუსული სახელმწიფოს კლანჭებში მოქცეული, უფლებებჩამორთმეული, ღირსებაშელახული მართლმადიდებლური ეკლესიის მსახურნი, ძლიერი, მიზანმიმართული პოლიტიკური ზემოქმედების ქვეშ აღმოჩნდნენ.

დამპყრობელი რუსეთისათვის საქართველოს "ათვისებაში" ყველაზე წარმატებული ეს გრძელვადიანი პროექტი აღმოჩნდა. მაშინ, როდესაც ქართველი საზოგადოების უდიდესი ნაწილისგან (თავადები, აზნაურები, გლეხები) დამპყრობელი რუსეთი უსასტიკეს წინააღმდეგობას წააწყდა და საქართველო შეთქმულებებისა და აჯანყებების ცეცხლის ალში იყო გახვეული. რუსული ხელისუფების პოლიტიკას ერ-

თგულად ემსახურებოდა რუსულ ყაიდაზე რეფორმირებული სასულიერო წოდება. ამის მაგალითი თვითონ ქართული ეკლესიის მეთაურმა ანტონ მეორე[23] კათოლიკოსმაც მისცა - დ. ფურცელაძე წერს: „მანიფესტის ეკლესიაში წაკითხვის შემდეგ ანტონ II კათალიკოსმა პარაკლისი გადაიხადა და დააფიცა რუსეთის ერთგულებაზე ყველა მცხოვრები მის ხელქვეით ეპარქიებისა, მცხეთისა, სამთავროისა და ალავერდისა და როდესაც... ზოგიერთმა ბატონიშვილებმა მოინდომეს საქართველოს ტახტის დაჭერა, კათალიკოსი მიუბრუნდა მათ დარიგების სიტყვით და ურჩევდა, მშვიდობიანათ ეცხოვრათ და მადლობა მოეხსენებინათ რუსის ხელმწიფისათვის, რადგანაც ინება მან იმ სიკეთის ჩადენა, საქართველო მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ" [98, გვ. 1092].

წმიდა მღვდელმთავარი გაბრიელი (ქიქოძე).

[23] სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ II აღიარებულ იქნას წმინდანად და ეწოდოს მრავალვნებული ანტონ II, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი და მისი ხსენება დაწესდეს 21 დეკემბერს (ახალი სტილით 3 იანვარი). ასევე დაიწეროს წმიდანის ხატი და შეიქმნას შესაბამისი საღვთისმსახურო განგება. წმიდა სინოდის განჩინება. სხდომის ოქმი (11.07.2011)

ხაზი უნდა გაესვას იმასაც, რომ იმ სიტუაციაშიც, სასულიერო წოდებაში იყო მრავალი ადამიანი, რომლებიც არ მიეყიდნენ ოკუპანტებს და სამშობლოსათვის უძგერდათ გული, მაგალითად, "1830-1844 წლებში ქართველ სამღვდელოებაში არის რაღაც წრე, რომელიც წიგნების გადაწერით უპირისპირდება რუსიფიკატორულ პოლიტიკას და ამით ქართულ საქმეს ემსახურება" [7, გვ. 37]. მაგრამ ხელისუფლებამ სპეციალურად შექმნილი სასულიერო წოდების სახით აამუშავა მთელი სისტემა და ცალკეული სასულიერო მოღვაწის პატრიოტული ქმედება სისტემის მიერ ადვილად ითრგუნებოდა. თორემ ცხადია, სახელმწიფოებრიობადაკარგულ საქართველოში, საბედნიეროდ, ამ თვალსაზრისით არ იყო მხოლოდ სრული სიბნელე. იყო პიროვნული ნათელი გამოვლინებები და საქართველოს ისტორია არასდროს დაივიწყებს მათ წმინდა სახელებს: შუამთის მონასტრის მღვდელმონაზონი მამა ფილადელფოს კიკნაძე, წმიდა მღვდელმთავარი გაბრიელი (ქიქოძე), მღვდელმოწამე წმიდა მღვდელმთავარი ალექსანდრე (ოქროპირიძე), წმიდა მღვდელმონაზონი ალექსი (შუშანია), წმინდა კირიონ II, წმიდა ამბროსი აღმსარებელი.... სასულიერო ეროვნულ ბრძოლაში ერთგვარი გარდატეხა XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან იღებს სათავეს, როდესაც სასულიერო ანტირეჟიმულ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა გამოჩენილი მოღვაწე, წმიდა მღვდელმთავარი გაბრიელი (ქიქოძე).

დღესაც ძალიან რთული ამოცანის წინაშე დგას ქართული ეკლესია, მან თავი უნდა დააღწიოს რუსული ეკლესიის გავლენას და დაიბრუნოს ისტორიულ როლი და დანიშნულება. ასეთ ვითარებაში ქართულმა ეკლესიამ უნდა ჩამოიცილოს როგორც რუსების პოლიტიკური მძლავრობის დროს **პოლიტიკური მოტივით თავსმოხვეული** ატმოსფერო, მათ

შორის, ბერძნების პოლიტიკური მძლავრობის დროსაც, ასევე პოლიტიკური მოტივით თავსმოხვეული ღირებულებები და უფრო მეტად "გაქართველდეს". იმ დონეზე მაინც, რომ ქართველს ცხოვრება რომელ ქვეყანაშიც არ უნდა უწევდეს, ლოცვა მხოლოდ ქართულ ტაძარში უნდა შეეძლოს (თუნდაც ღარიბულსა და სახელდახელოდ გაწყობილში) და არა რუსულში, ეთიოპურში, ბერძნულში, ბულგარულსა თუ სერბულში (ისე, როგორც დღესაა მიღებული ხშირად).

ქართულ ეკლესიაში რუსული კოლონიური პოლიტიკის ორასწლოვანი უმძიმესი, უარყოფითი შედეგების აღმოფხვრას ძალისხმევას არ აკლებს საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი, ილია II.

21-ე საუკუნეში, ინფორმაციის ეპოქაში ქართველთა იერსახისა და მეობის შენარჩუნებაში კვლავ შეუძლია შეასრულოს გადამწყვეტი როლი "გაქართველებულმა" ეკლესიამ.

ნათელია, რომ დღეს საინფორმაციო და სატელეკომუნიკაციო ტექნოლოგიების განვითარების არნახული ტემპები კაცობრიობის არსებობისათვის პრინციპულად სრულიად ახალ პირობებს ქმნიან. დასაბამი ეძლევა ეკონომიკური და სოციალური პროცესების არნახულ ინტენსიფიკაციას გლობალურ და ეროვნულ დონეებზე. მოსალოდნელია რომ ადამიანის ცხოვრების წესმაც კი განიცადოს კარდინალური ცვლილებები.

ჩვენი ცნობიერების უწინდელი ტრადიციული მთლიანობა, რომელიც ეფუძნებოდა დროის სამთა კავშირს: წარსულს-აწმყოს-მომავალს, იშლება გარდამავალ წერტილოვან წამებად და ცნობიერება ხდება დისკრეტული, წამიერი, კლიპური. ადამიანი თანდათან კარგავს საზოგადოებრივ საყრდენს თავის ცხოვრებაში, მდგრად ფასეულობით ორიენტა-

ციებს. უახლოეს ხანში შეიძლება დროისა და სივრცის ფაქტორებმაც კი დაკარგონ თავდაპირველი მნიშვნელობა.

ასეთ ვითარებაში, ცხადია, რომ თუ ფეხს არ ავუწყობთ საინფორმაციო ეპოქას აუცილებლად შეექმნება საშიშროება ეროვნული იერსახისა და მეობის შენარჩუნებას, ამიტომ მოსალოდნელი საშიშროების თავიდან აცილებისათვის, როგორც ქართულმა სახელმწიფომ, ასევე ეკლესიამაც, გააზრებული პოლიტიკით ახლავე უნდა ჩაუყარონ საფუძველი პრევენციულ საქმიანობას ეროვნული უშიშროების უზრუნველსაყოფად.

ახალი საინფორმაციო სისტემების დანერგვის შედეგად, უკვე ჩვენ თვალწინ, თანამედროვე საზოგადოება გახდა მეტი ღია, პლურალისტური, საზღვრები თანდათან იშლება, მსოფლიო ერთ დიდ საერთო საცხოვრებელს ემსგავსება. ინტერნეტი და სხვა დღეს არსებული ტექნოლოგიური მიღწევები, უმნიშვნელო იქნება იმასთან შედარებით, რასაც უახლოეს ათწლეულებში საინფორმაციო ტექნოლოგიების განვითარება მოიტანს. უზარმაზარ დადებით შედეგებთან ერთად, შეიძლება ამ ტექნოლოგიებზე "მომჯდარმა", წინ წასულმა ერებმა თავსმოგვახვიონ სრულიად უჩვეულო და არასასურველი გარემო და ვიქცეთ მათი მანიპულირების ობიექტად (თუ ჩვენ თვითონ არ ჩავდექით ამ ტექნოლოგიების განვითარებისა და მოხმარების ავანგარდში).

მოსალოდნელი გლობალური საფრთხეების ფონზე განუზომლად დიდი როლი ენიჭება სულიერებას, რწმენას. ეკლესიას, იგი კვლავ ქართველობის სინონიმად უნდა იქცეს, რათა ერის სულიერი და ზნეობრივი განვითარების პროცესებს სათავეში ჩაუდგეს და წინ წარუძღვეს.

თავი მეექვსე
სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის პოლიტიკური გაკვეთილები და რუსეთის ხელისუფლების ტაქტიკური მანევრი

1. რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო მმართველობა XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე

რუსეთის ხელისუფლება დაპყრობილი ტერიტორიების ათვისებას, ინტენსიური კოლონიზაციისა და რუსიფიკაციის ფართო გეგმების რეალიზაციას, XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე, ახორციელებდა ძარცვისა და ეროვნული ჩაგვრის განსაკუთრებული ძალისმიერი და უხეში მეთოდებით. რუსული მმართველობა საქართველოს ათვისებას ძირითადად ქვეყნის კოლონიზაციის გზით ცდილობდა.

სტრატეგიული მიზანი მდგომარეობდა იმაში, რომ დაპყრობილი ტერიტორიები მჭიდროდ შეერწყა იმპერიასთან, ხოლო ადგილობრივი მოსახლეობა უნდა აეძულებინათ „ენით, გონებითა და გრძნობით რუსი გამხდარიყო“ [122, გვ. 280]. დამპყრობელთა არმიას უკან მოჰყვებოდნენ რუსი მოხელეები, რომლებიც რუსული სამართლით სჯიდნენ ადამიანებს, ნერგავდნენ განსხვავებულ, უცხო წესებს და მეთოდურად ახორციელებდნენ რუსული იმპერიული სულის გაბატონებას. იმპერიის მიზანი იყო „ქართული ეროვნული ცნობიერების მოსპობა და ქართველი ერის ასიმილაცია“, საქართველო უნდა ექციათ რუსეთის განუყოფელ ნაწილად, რომელიც ხელისუფლებისათვის პოლიტიკურად სანდო იქნებოდა, ხოლო ეკონომიკურად მომგებიანი. რუსეთს სურდა „ის, რაც ვერ შეძლეს სხვა დამპყრობლებმა – ქართული სახელმწიფოებრიობის სრული ლიკვიდაცია“ [27]. ამით, იგი არსებითად გამო-

ირჩეოდა სხვებისგან (რომაელები, ბიზანტიელები, სპარსელები, არაბები, თურქ-სელჩუკები, მონღოლები, თურქები, ირანელები), რადგან მათი მთავარი ამოცანა იყო ხარკის მიღება და საქართველოს მორჩილებაში ყოლა, სხვა მხრივ, ასე თუ ისე, საქართველო ინარჩუნებდა სახელმწიფოებრიობის გარკვეულ ნიშნებს, შინაგან საზოგადოებრივ სტრუქტურებს, რელიგიის დამოუკიდებლობას და სხვ. ძირითადად ამუშავებული იყო მექანიზმი: ქართველების ურჩობის შემთხვევაში – კვლავ შემოესეოდნენ, ააოხრებდნენ ქვეყანას, დასასჯელებს დასჯიდნენ, მორჩილებასა და ხარკის მიცემაზე კვლავ დააფიცებდნენ, საკვანძო ციხესიმაგრეებში ჩააყენებდნენ ჯარს და უკან გაბრუნდებოდნენ. მაგალითად გამოდგება სპარსელები (როგორც აქემენიდების, ისე სასანიდების დროინდელი): „ირანის იმპერიაში შემავალი არცერთი ხალხი ძალმომრეობით არ გადაშენებულა და მათმა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ დღემდე მოაღწია თავისი ეთნოგრაფიული კულტურითა და დედაენით; მეტიც, თავისი ისტორიული საზღვრებით. შესაძლებლობის მიუხედავად, სპარსელებს არ მოუხდენიათ და არც უცდიათ მათი ეთნიკური ასიმილაცია“ [58, გვ. 114-115].

საყოველთაოდაა ცნობილი, თუ რა სასტიკად უსწორდებოდა რუსეთის ხელისუფლება დაპყრობილ ხალხებს. მაგალითად, შავიზღვისპირეთის, ისევე როგორც მთის კავკასიის, მოსახლეობის რუსეთის იმპერიის ფარგლებიდან გასახლება იყო დასაწყისი მცირე ეთნოსების გაუგონარი განადგურებისა. აღმოსავლეთ და დასავლეთ კავკასიაში დამპყრობლური ომების დასრულებისთანავე ჯერი სამხრეთ კავკასიაზე მიდგა და, აქ კი მაგალითისთვის, ჩვენი მოძმე აფხაზების მუჰაჯირობის ტრაგიკული პერიპეტიებიც იკმარებს [81]. როგორც ცნობილია, მუჰაჯირობა ერთ-ერთი ყვე-

საქართველო 1800-1850 წწ.

ლაზე ტრაგიკული მოვლენაა აფხაზი და კავკასიის სხვა ხალხების ისტორიაში. «ეს არის არა უბრალო ეპიზოდი, — წერდა ისტორიკოსი შ. ინალ-იფა, — არამედ უმძიმესი ეროვნული ტრაგედია, რამაც აფხაზი ხალხი ფიზიკური განადგურების საფრთხის წინაშე დააყენა». ქართველი საზოგადოებრიობა დიდი თანაგრძნობით შეხვდა აფხაზთა და კავკასიელ მთიელთა ამ ტრაგედიას. XIX ს. გამოჩენილმა ქართველმა მწერლებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა: გრ. ორბელიანმა, ი. ჭავჭავაძემ, ა. წერეთელმა, ი. გოგებაშვილმა, ს. მესხმა, გ. წერეთელმა, ალ. ყაზბეგმა, ზ. ჭიჭინაძემ, პ. ჭარაიამ, ნ. ჯანაშიამ, თ. სახოკიამ და სხვ. გულწრფელი თანაგრძნობა გამოხატეს აფხაზთა და კავკასიელ მთიელთა მშობლიური მხარიდან გადასახლების გამო [იხ., 94].

სცენარი მთელი კავკასიისათვის, ისევე, როგორც საქართველოსა და მისი ყველა რეგიონისთვის, ერთი იყო, მაგალითად, ასევე, რუსეთის "მთავრობა ცდილობდა აჭარის სანაპირო ზოლიდან აჭარლები აეყარა და რუსეთის გუბერნიებიდან ხალხი აქ გადმოესახლებია" [1]. თუ რამდენად უმნიშვნელოვანესი იყო ცარიზმის იმპერიულ პოლიტიკაში ეს საკითხი, მოწმობს ცნობილი და გავლენიანი რუსი პიროვნებების გამონათქვამები: მეფისნაცვალი ა. ბარიატინსკი: "მთავარი მიზანია... ამ მშვენიერი და ნაყოფიერი მიწების გამონთავისუფლება კაზაკური დასახლებებისთვის" [117, გვ. 198], მეფისნაცვალი მიხეილ რომანოვი სამხედრო მინისტრ მილიუტინისადმი გაგზავნილ წერილში — "...შევქმნათ (შავი ზღვის) სანაპიროს გასწვრივ, ენგურის შესართავამდე, კაზაკური დასახლებები..." [59], სხვაგან, კიდევ უფრო გულახდილია — "თურქეთში (აფხაზების) გასახლების მთავარი მიზანია, ჩვენდამი მტრულად განწყობილი მოსახლეობის თავი-

დან მოშორება" [117, გვ. 284], ხოლო იმპერატორ ალექსანდრე II-ს წერდა: "ვიმოქმედებთ ფრთხილად, მაგრამ გაბედულად, რათა საბოლოოდ გავწმინდოთ შავიზღვისპირეთი... შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს საბოლოოდ დამორჩილების საქმე, ყველაზე მეტად დამოკიდებულია იმაზე თუ, რამდენად სწრაფად გავასახლებთ ადგილობრივ მკვიდრებს (ტუზემცებს)" [117, გვ. 183], ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი დ. სვიატოპოლკ-მირსკი აღნიშნავდა: "ბზიფის ორივე სანაპიროზე ცარიელი სივრცეების დაუფლებით, **ჩვენ შეიძლება საფუძველი ჩავუყაროთ აფხაზეთში რუსი ხალხის განსახლების საწყის**", "სოხუმის განყოფილების მხრიდან ყოველგვარი საფრთხის აღმოფხვრის მხოლოდ ერთი რადიკალური საშუალებაა – **აფხაზეთის მოსახლეობის გასახლება თურქეთში**", ... "...და საკითხი გადაიჭრება ერთხელ და სამუდამოდ", "...რამდენადაც აფხაზეთი და წებელდა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით თამაშობენ მეტად მნიშვნელოვან როლს კავკასიურ ომში და ყოველთვის ექნება დიდი მნიშვნელობა კავკასიაში ყოველგვარი სამხედრო მოქმედებების დროს და, განსაკუთრებით საგარეო ომების შემთხვევაში" [60] და ა.შ. კომენტარები ზედმეტია, ამ დოკუმენტურ ფაქტებში სრულადაა გამოკვეთილი კავკასიაში რუსული პოლიტიკის ნამდვილი სახე, რომელიც 21-საუკუნეშიც აქტიურ მოქმედებაშია.

რუსულმა მმართველობამ, რომელიც საქართველოს ათვისების განხორციელებას სხვადასხვა გზებით აწარმოებდა, პირველ რიგში, „დაიწყო ქვეყნის კოლონიზაციის კარგად გააზრებული გეგმის რეალიზება" [23].

რუსეთის მეფე ალექსანდრე პირველი ყურადღებით იხილავდა სამთო დაზვერვის უფროსის მუსინ-პუშკინის რჩე-

ვით სომხებისა და ბერძნების საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოსახლების საკითხს. საქართველოში სომხების ჩამოსახლებით ალექსანდრე პირველის დაინტერესებას მოწმობს მის მიერ გენერალ პავლე ციციანოვისადმი მიწერილი წერილი: "სომხები... იმსახურებენ თქვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას და მფარველობას, ვინაიდან ის ჩაგვრა, რასაც ისინი ირანში განიცდიან, უეჭველია, რომ ამ ხალხის დიდი რაოდენობას გადმოისვრის საცხოვრებლად საქართველოში, როგორც კი დაინახავენ აქ ისინი წესიერ მთავრობას და მფარველობას" [107, გვ.9]. იმავე ციციანოვის მმართველობის დროს აღიძრა საკითხი ამიერკავკასიაში დონის კაზაკების ჩამოსახლების შესახებ, უნდა მომხდარიყო შავი ზღვის სანაპიროზე კაზაკთა კოლონიზაცია. იგი ასევე, მოლაპარაკებას აწარმოებდა ურმიის მხარეში მცხოვრებ აისორებთან და მათ საქართველოში ერთიანად გადმოსახლებას ურჩევდა [130]. საქართველოს მმართველ ლიტვინოვს კი სურდა ჩეხი სექტანტები იმერეთში დაესახლებინა. საქართველოში უცხო ეთნიკური ეროვნებების ჩამოსახლების გზით, ადგილობრივ მოსახლეობაში რუსეთის ხელისუფლების საყრდენის გაჩენის მიზნით [82, გვ. 43], არაქართული მოსახლეობის ჩამოსახლებაში განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენდნენ მთავარმართებლები: ნიკოლაი რტიშჩევი (1812-1816), ალექსეი ერმოლოვი (1816-1827), ივან პასკევიჩი (1827-1831) და სხვ. ნ. რტიშჩევმა დაამზადა საქართველოს ინტენსიური კოლონიზაციის დეტალურად დამუშავებული „სრულიად საქართველოს გენერალური რუკა" და იმპერატორს საგანგებოდ წარუდგინა.

უნდა აღინიშნოს, რომ პირსისხლიანი რუსი კოლონიზატორებისგან არაფრით გამოირჩევიან დეკაბრისტები, რო-

მელთაც რუსეთის ისტორიოგრაფია სიამაყით მიიჩნევს რუსული საზოგადოების ყველაზე მოწინავე, პროგრესულ-დემოკრატიულ და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ რუსი ხალხის თავისუფლებისათვის მებრძოლ ადამიანებად. მაგალითად, პ. პესტელი და მისი თანამოაზრენი გამარჯვების შემთხვევაში აპირებდნენ კავკასიაში შეექმნათ რუსული სოფლები, რისთვისაც მშფოთვარე ტუზემცები უნდა გაესახლებინათ და მათი მიწები კი დაერიგებინათ ჩასახლებული რუსებისათვის, "შემორჩენილ ტუზემცებში ყველა საშუალებით უნდა ამოეძირკვათ ყოველივე ეროვნული და მოეხდინათ მათი სრული ათქვეფა ჩასახლებულ რუსულ მოსახლეობაში ("პროგრესულად მოაზროვნე" რუსმა დეკაბრისტებმა აი ეს სიტყვები ჩაწერეს "რუსკაია პრავდაში", რომელიც რუსეთის მომავალ კონსტიტუციას საფუძვლად უნდა დადებოდა) [126].

პირველი პრაქტიკული ღონისძიებების გატარება მთავრობამ უკვე 1817 წლიდან დაიწყო, როდესაც გერმანელ კოლონისტთა პირველი ჯგუფი, 31 ოჯახის შემადგენლობით, თბილისში 31 სექტემბერს ჩამოვიდა. ისინი დაეფუძნენ სართიჭალის მახლობლად და დასახლებას უწოდეს მარიენფელდი [82, გვ. 17]. 1818 წელს კი საქართველოში უკვე გადმოასახლეს ვურტემბერგელი გერმანელების 486 ოჯახი.

რუსეთის ჯარების მიერ ახალციხის აღებას მოჰყვა ახალციხის საფაშოს გაუქმება, რაც ქართული მაჰმადიანური მოსახლეობის (10000 ოჯახის) თურქეთში გადასახლებით, ხოლო მათ ნაცვლად "გათავისუფლებულ" მიწებზე სომხების ჩამოსახლებით დასრულდა. რუსეთის ხელისუფლებამ, რომლის გეგმასაც სამცხე-ჯავახეთში გენერალი ივან პასკევიჩი ერივანსკი ახორციელებდა, თურქეთიდან 30 ათასამდე სომე-

ხი ჩამოასახლა. ისინი რუსეთის დასაყრდენი უნდა ყოფილიყვნენ ამ მხარეში, ამის გამო, სამცხე-ჯავახეთში ორჯერ მეტი სომეხი ჩაასახლეს ვიდრე განზრახული იყო, შესაბამისად, დღის წესრიგიდან მოიხსნა ამ ადგილებში კაზაკთა ჩამოსახლების საკითხი,[24] გადაწყდა სხვა დაპყრობილი ტერიტორიების კოლონიზაციისთვის მათი გამოყენება. 1829-31 წლებში ამიერკავკასიაში გადმოსახლდა ბერძნების რამდენიმე ათასი ოჯახი და ჩაასახლეს სამცხე-ჯავახეთსა და წალკის მხარეში [130]. ასევე, ირანის აზერბაიჯანიდანაც ჩამოასახლეს 8250 სომხური ოჯახი.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან ამიერკავკასიაში რუსული კოლონიებისა და სამხედრო დასახლებების შესაქმნელად ახალი პროექტები შემუშავდა, რომლებშიც ყურადღება გამახვილებული იყო ცენტრალური რუსეთიდან დუხობორების, მალაკნების, სკოპცების, სუბოტნიკებისა და სხვა რელიგიური სექტანტების გადმოსახლებაზე. მოკლე ხანში რუსული სოფლების რიცხვმა უკვე ორმოცდაათს მიაღწია.

რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ პირველი, რომლის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა კავკასიაში "მთის ხალხების სრული დამორჩილება ან დაუმორჩილებლების ამოწყვეტა" [134], განსაკუთრებულ ყურადღებას უთ-

[24] გრაფ პასკევიჩ-ერივანსკის (ერევნელის ტიტული ქ. ერევნის აღების შემდეგ მიენიჭა) მიერ კაზაკების მაგივრად სომხების ჩამოსახლებაში გამოჩენილი ამ გულმოდგინების შედეგებს დღემდე იმკის საქართველო, რადგანაც სომხები ჩასახლებულ იქნა სომხეთთან მოსაზღვრე ქართულ მიწებზე და ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე სომხურ მოსახლეობის ნაწილს შეუქმნა ამ ქართული მიწების არაქართულობის ილუზია და მათი პერსპექტივაში სომხეთთან შეერთების პრეტენზიაც კი გაუჩინა. ცხადია, ეს ხელს უწყობს ქართველებსა და სომხებს შორის დაპირისპირების ინიცირებას.

მობდა სამხედრო დასახლებათა მოწყობას[25] სამსახურიდან დათხოვილი დაოჯახებული ჯარისკაცებისგან, რომლებსაც მთავრობა მიწის საჭირო რაოდენობითა და სამუშაო იარაღით უზრუნველყოფდა. მისი აზრით, ასეთი დასახლება უნდა გამხდარიყო საყრდენი ძალა, რომელიც განამტკიცებდა რუსეთის სამხედრო ბატონობას კავკასიაში და უზრუნველყოფდა ადგილობრივი მოსახლეობის სრულ მორჩილებას [111, გვ. 381]. ამ პროექტის განხორციელება დაიწყო 1837 წელს და, ძალიან მალე, საქართველოში შეიქმნა სამხედრო კოლონიები: წალკაში, მანგლისში, ახალციხის მიდამოებში, თეთრწყაროში, წითელწყაროში და სხვაგან. ეს სამხედრო სოფლები მთავრობის განსაკუთრებული მზრუნველობით სარგებლობდნენ. 1841 წელს, მთავრობის განკარგულებით, ამიერკავკასიაში „თავისუფალი" სახაზინო მიწების სპეციალური ფონდიც კი გამოიყო სამხედრო და სხვა კოლონიების საჭიროებისათვის.

რუსეთის ხელისუფლების მიერ წარმოებული დემოგრაფიული გენოციდის შედეგებზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ თუ 1800 წელს არაქართული მოსახლეობა საქართველოს მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 11% შეადგენდა, თანდა-

---

[25] XXI საუკუნეშიც რუსეთი მოქმედებს მეთოდით, როგორი მეთოდითაც მე-19 საუკუნეში, კავკასიაში მოქმედებდა, ანუ „სამხედრო დასახლებების" შექნა: ჯერ ჯარის შემოყვანა, შემდეგ მცირე გამაგრებული ზონის შექმნა და მერე ამ ჯარისკაცების ოჯახების ჩამოყვანის მეშვეობით სამხედრო დასახლებების შექმნა. აი, ეს პროცესები მიდის ახლა აფხაზეთში. ამას მოჰყვება ტერიტორიის მისაკუთრება და შემდგომში ამ ტერიტორიის თავის სამშობლოდ გამოცხადება. ასე იყო ყუბანის ნაპირების, თერგის ნაპირების შემთხვევაში, როცა რუსეთმა ასეთივე მეთოდებით მოახერხა მათი მითვისება და დღეს უკვე იქაური კაზაკების სამშობლოა. http://www.ghn.ge/news-45404.html

თან ქართულ მიწებზე არაქართველთა ხვედრითი წილი 32%-მდე გაიზარდა [56, გვ. 766-767]. ხოლო თბილისში, მაგალითად, რუსების წილი 1803 წელს იყო, სულ რაღაც 1.9%, ხოლო საუკუნის შემდეგ (1910 წ.) მიაღწია 30%-ს. ქართველები კი იმავე 1910 წლისათვის, იმავე თბილისში, მოსახლეობის მხოლოდ 16.6% შეადგენდნენ [36, გვ.59].

ქვეყნის კოლონიზაციის სტრატეგიის ნაწილი იყო რეფორმა, რომელიც გატარდა XIX საუკუნის დასაწყისში. რუსეთის საიმპერატორო კარმა აღმოსავლეთ საქართველო ხუთ მაზრად და ხუთ დისტანციად დაყო, საუბნო ერთეულები – დისტანციები აღმოსავლეთ საქართველოს არაქართველ მკვიდრთა დასახლებებისათვის შექმნა [96]. ცხადია, რომ ეს ნაბიჯი იყო შორსგამიზნული პოლიტიკური მანევრი, რათა მომავალში გაეჩინა მტკიცე დასაყრდენი უცხო ტომელების სახით, ჩვენი ქვეყნის სრულყოფილი კოლონიზაციისათვის [58, გვ. 118].

რუსეთის ხელისუფლება სამხედრო-პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცებასთან ერთად, ცდილობდა ღონისძიებები გაეტარებინა, რათა ამიერკავკასია ეკონომიკურადაც აეთვისებინა. პავლე ციციანოვს თავიდანვე დაუსახეს ამოცანა "კასპიისა და შავი ზღვების დაკავშირება სავაჭრო გზით", რომლის განხორციელებისთვის საჭირო იყო, ხელისშემშლელი ბარიერების მოცილება, ანუ დარჩენილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი ერთეულების ლიკვიდაცია [37, გვ. 22].

ფინანსთა მინისტრი კანკრინი სახელმწიფო საბჭოსადმი 1827 წელს წარდგენილ პროექტში უკმაყოფილოა გამოთქვამს ეკონომიკური რეფორმის ტემპის შესახებ, იგი თვლის, რომ რუსეთს ჯერ არავითარი ნაბიჯები არ გადაუდგია ამი-

ერკავკასიის მდიდარ შემოსავლის წყაროდ გადაქცევისათვის [56, გვ. 125]. კანკრინს იმედი აქვს: „ჩვენ თუ შესაბამის ექსპლოატაციას გავუწევთ, ამიერკავკასია გადაიქცევა რუსეთის ინდოეთად“ [114, გვ. 37]. ბარონი განიც თვლიდა, რომ ამიერკავკასიის ათვისება იოლი საქმეა, რომ ეს მხარე "სულ მცირე შრომისა და უმნიშვნელო კაპიტალის დაბანდებით ძალიან დიდ მოგებას გვპირდება" [122, გვ. 314]. გენერალი პასკევიჩი კი საკუთარ შეხედულებას გრაფ კანკრინს უზიარებდა: „საქართველო ისე უნდა განვიხილოთ, როგორც კოლონია, რომელიც დაამზადებს რა უხეშ მასალას ჩვენი ფაბრიკებისათვის, რუსეთიდან ჩამოიტანს მანუფაქტურულ ნაწარმს“ [111, გვ. 140]. საქართველოს ეკონომიკური ექსპლოატაციის იდეებს გამოეხმაურა ადგილობრივი რუსული პრესაც. მაგალითად, პ. ვიშესლავცევი გამოთქვამდა რა თავის ნარკვევში შეხედულებებს თუ როგორ უნდა მომხდარიყო ამიერკავკასიის ეკონომიური ათვისება, წერდა: „ამ ქვეყანაში, როგორც რუსეთის კოლონიაში, არ შეიძლება მანუფაქტურების მოწყობა... რადგან შეიძლება ამან რუსეთის ბურჟუაზიას ზიანი მიაყენოს“ [114, გვ. 37].

რუსეთის ხელისუფლების მიერ შედგენილ საქართველოს ეკონომიკური ათვისების პროგრამებში საქართველოს, მხოლოდ ნედლეული და სოფლის მეურნეობის პროდუქტები უნდა მიეწოდებინა რუსეთისათვის. თუმცა ეს პროგრამები მაშინ ვერ განხორციელდა, რადგან იმჟამად თვითონ რუსეთი არ იყო ისე დაწინაურებული, რომ შეძლებოდა საქართველოს ფართო მასშტაბის ეკონომიკური ექსპლოატაცია [9].

2. სარეფორმო დილემა, სამართალი რუსულად

რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს კოლონიური ექსპლოატაციისა და რუსიფიკაციის ფართო გეგმები კი დაისახა, მაგრამ აშკარად გამოჩნდა, რომ 1801 წელს აქ შემოღებული მმართველობა, უკვე ვეღარ პასუხობდა მთავრობის დასახულ მიზნებს. სენატორი მეჩნიკოვი 1831 წელს აღნიშნავდა, რომ დატოვო ეს მმართველობა, "ნიშნავს მტრულად იყო განწყობილი რუსეთისადმი და ითმინო პოლიტიკური სხეულის ავადმყოფობა იმ ზომამდე, როცა მისი განკურნება შეუძლებელი იქნება, ამიტომ ჩემი აზრია - ახლავე ჩავუყაროთ საფუძველი მის გარდაქმნას, გადადება მავნეც იქნება და სახიფათოც" [122, გვ. 231].

1833 წელს დაარსდა „კავკასიის კომიტეტი", რომელსაც დაევალა ახალი მმართველობის პროექტის შედგენა. ადგილობრივი პირობების შესასწავლად 1837 წელს საქართველოში გამოიგზავნა სენატორ განის კომისია. მან 1837 წელს თბილისში ჩამოსულ ნიკოლოზ პირველს წარუდგინა საკუთარი პროექტი, რომლის საფუძველზეც 1840 წელს ამიერკავკასიის მმართველობის სისტემის რეფორმა გატარდა: შემოიღეს ახალი ადმინისტრაციული დანაწილება, მთავარმართებელი უფლებრივად გაუტოლეს რუსეთის გენერალ-გუბერნატორებს, მთლიანად განიდევნენ მკვიდრი მოსახლეობის წარმომადგენლები მართვა-გამგეობაში მონაწილეობიდან, აკრძალეს სასამართლოებში ქართული კანონების (ვახტანგ მეექვსის) გამოყენებაც. ახალი რეფორმის შედეგად კიდევ უფრო გართულდა სამართლის წარმოება, გამეფდა რუსული ბიუროკრატიზმი, განუკითხაობა, მოხელეთა თვითნებობა და ბოროტმოქმედება [56, გვ. 190].

რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ, ეროვნულ ჩაგვრასთან ერთად, ქართველი მოსახლეობის ცხოვრებისა და არსებობის პირობები აუტანელი გახდა. მოსახლეობა კი სამართალს ვერ პოულობდა. თუ რა დონეზე ხდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესების გათვალისწინება და როგორი შეუსაბამობა იყო ფაქტიურ ვითარებასთან, მოწმობს ერთი დეტალი.

განის რეფორმის მიხედვით, ინფორმაცია სოფელში მცხოვრები მოპასუხის დაბარების შესახებ სასამართლოში უნდა გამოქვეყნებულიყო გაზეთებში "პეტერბურგის უწყებებსა" და "მოსკოვის უწყებებში" და, შესაბამისად, **მაგალითად, მთის მიყრუებულ სოფელ შატილში მცხოვრებ გლეხს უნდა ცოდნოდა რუსული წერა-კითხვა, თანაც პეტერბურგში და მოსკოვში გამომავალი გაზეთებიც ხელთ უნდა ჰქონოდა, <u>რომ შეეტყო მისი სასამართლოში დაბარების შესახებ</u>**.

ზედმეტია კომენტარი, თუ სამართალს ხელისუფლება ამ გლეხს რამდენად სწრაფად გადაუწყვეტდა. ამასთან, სასამართლო ორგანოებში ქართული ენის უცოდინარი მოხელეები ისხდნენ, თანაც გამეფებული იყო საშინელი მექრთამეობა.

რუსული ენა ყველგან ძალით ინერგებოდა, ხოლო ქართული ენა ასევე ძალით იდევნებოდა, მაშინ როდესაც "ამ დროს არა მარტო ქართველთა, არამედ საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა უმთავრეს სალაპარაკო ენას ქართული წარმოადგენდა. XIX საუკუნის თითქმის მთელი პირველი ნახევრის განმავლობაში ტფილისელ სომეხ ვაჭართა დავთრები და კომერციული მიმოწერანი მხოლოდ და მხოლოდ ქარ-

თულ ენაზე სწარმოებდა, ისე, როგორც ეს იყო წინა საუკუნეებში" [21, გვ. 46].

იმ დროს გაჭიანურდა კავკასიის მთიანეთის დაპყრობის პროცესი. ჩრდილო კავკასიელი ხალხები აღსდგნენ დამპყრობელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. კ. მარქსიც კი გამოეხმაურა ამ ომს: „რუსეთი ვერ გააჩუმებს კავკასიის მთიელებს, რომელთა იარაღის ხმა მთელ მსოფლიოს უმტკიცებს, რომ კავკასია რუსეთს არ ეკუთვნის" [124]. მამაცმა შამილმა მარჯვედ წარმოებული ომებით რუსეთის ხელისუფლება საგონებლში ჩააგდო. რუსი ვ. ოგარკოვი წერდა: „შამილის წარმატებებს ფართო ხასიათი მიეცა: მიურიდებმა ათეულობით რუსული გამაგრებული ადგილები ჩაიგდეს ხელში, გაანადგურეს გარნიზონები, ბევრი ჩვენს მიერ დამორჩილებული აული, კვლავ შამილის ხელში გადავიდა... პერსპექტივა ჩვენს მფლობელობას კავკასიაში სრულ განადგურებასა და უბედურებას უქადის" [125, გვ. 87-88].

იმ ეტაპზე მთლად სახარბიელოდ არც საერთაშორისო მდგომარეობა იკვეთებოდა. რუსეთის მიერ ამიერკავკასიაში დასაყრდენი ბაზის გაჩენამ და მისმა გააქტიურებულმა სწრაფვამ ახლო აღმოსავლეთისაკენ, გამოაფხიზლა ევროპელი დიპლომატებიც. XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან გაძლიერდა ინგლისისა და საფრანგეთის დაზვერვითი საქმიანობა ირანში, თურქეთსა და კავკასიაში, განსაკუთრებით შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე და ჩრდილოეთ კავკასიაში. ზოგიერთი მიმართულებით სერიოზულ წარმატებებსაც მიაღწიეს. მაგალითად, ინგლისის მცდელობით რუსეთმა დაკარგა სავაჭრო უპირატესობა ახლო აღმოსავლეთში. რუსი სტატისტიკოსი პროფ. კ. არსენიევი წერს: "ინგლისის ვაჭრები, რომლებიც დამკვიდრდნენ მცირე აზიაში და დაიჭირეს

ყველა სავაჭრო პოსტი ტრაპიზონიდან სპარსეთის დედაქალაქამდე, მთლიანად დაეუფლნენ ვაჭრობას სპარსეთთან, თავისი ფაბრიკატებით გაავსეს და წალეკეს ჩვენი ამიერკავკასიის მხარე" [37, გვ. 39].

ინგლისს, აწუხებდა ის ფაქტი, რომ სამხრეთ კავკასია, აზიისა და ევროპის უმოკლესი შემაერთებელი ყელი რუსეთის ხელში აღმოჩნდა. იგი არ იყო გამოდევნილი შავი და კასპიის ზღვებიდან, მათი სანაპირო ქვეყნებიდან. ასეთი ამოცანების გადაჭრისათვის მზადებას მოანდომეს ინგლისელებმა და ფრანგებმა XIX საუკუნის 40-50-იანი წლები. ამ სამზადისის შედეგი იყო ყირიმის 1853-1856 წლების ომი. თუ როგორ იყო იმ პერიოდში დაინტერესებული საქართველოთი ინგლისის მთავრობა კარგად ჩანს იმ პოზიციაში, რომელიც მას ყირიმის ომის სამზადისის დროს ეკავა, თუმცა საფრანგეთის ზეწოლით იძულებული გახდა თავისი სურვილები მოეთოკა. ინგლისელთა აგენტის ლოურენს ოლიფანტის გადმოცემით, ინგლისის მთავრობა „დიდი ხანია, რაც გულისყურს აპყრობს კავკასიის ყელს". ინგლისელები მიისწრაფოდნენ გადამწყვეტი დარტყმა რუსეთისათვის სწორედ ამ „მგრძნობიარე პუნქტში" - საქართველოში მოეწყოთ და „ჩამოეგლიჯათ რუსეთისაგან ოთხი მჭიდროდ დასახლებული პროვინცია: იმერეთი, სამეგრელო, გურია და აფხაზეთი" [11]. იმ პერიოდისათვის ინგლისელები ყირიმზე უფრო დიდ მნიშვნელობას კავკასიის ფრონტს ანიჭებდნენ. ლორდი ჰ. პალმერსტონი მოითხოვდა სადესანტო ჯარების გადასხმას, პირველ რიგში, შავი ზღვის საქართველოს სანაპიროზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ იმ მომენტში არანაკლებ დიდ საშიშროებას საქართველოსთვის ინგლისის პოლიტიკა წარმო-

ადგენდა. ჰ. პალმერსტონის[26] გეგმით, ყირიმი და დასავლეთ საქართველო თურქეთს უბრუნდებოდა, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიაში, თურქეთის პროტექტორატის ქვეშ, უნდა შექმნილიყო კავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფო შამილის მეთაურობით [105, გვ. 399]. მაგრამ ასეთი გეგმა საფრანგეთის ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა, ამიტომაც საფრანგეთის წინადადებით ჯარები ჯერ ყირიმში გადასხეს.

3. სამხედრო რეჟიმის სამოქალაქოთი ჩანაცვლება

რუსეთის ხელისუფლების მიერ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე ამიერკავკასიის ასათვისებლად წარმოებულმა პოლიტიკამ, რომელიც უხეშ სამხედრო-საოკუპაციო ხასიათს ატარებდა, რუსეთს წარმატება ვერ მოუტანა, პირიქით, ამას ხალხის საყოველთაო დრტვინვა და აღშფოთებაც კი მოჰყვა. იმასაც უნდა გაწეოდა ანგარიში, რომ შესაძლებელია, შამილის წარმატებით წარმოებულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას რუსეთის ანტიეროვნული პოლიტიკით უკმაყოფილო ამიერკავკასიის მოსახლეობაც მიმხრობოდა. ამას კი, შეიძლებოდა საერთოდ კითხვის ნიშნის ქვეშ დაყენებინა რუსეთის ბატონობა ამ რეგიონში. ხელისუფლებას ჰაერივით სჭირდებოდა სიმშვიდე ამიერკავკასიის მოსახლეობაში.

რუსეთი ცდილობს კავკასიის პრომლემების გადაწყვეტაში მეტი გონიერება გამოიჩინოს. ცხადი ხდება, რომ მეტ-

[26] ჰ. პალმერსტონი (1784-1865). 1809-1829 წლებში იყო ინგლისის სამხედრო მინისტრი, 1830-1841 და 1846-1851 წლებში — საგარეო საქმეთა მინისტრი, 1852-1855 წლებში — შინაგან საქმეთა მინისტრი, 1855-1865 წლებში — პრემიერ-მინისტრი.

როპოლია სამხრეთ კავკასიაშიც პოლიტიკის შეცვლის აუცილებლობის წინაშე დადგა, უხეში სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი უნდა შეერბილებინა - საჭირო იყო შეენიღბა ძალის პოლიტიკა, ბრძოლის ჩვეული უხეში ფორმები და მეთოდები.

1842 წელს საქართველოში მოავლინეს პოზენი და სამხედრო მინისტრი ჩერნიშევი. მათ ჩამოსვლას მოჰყვა ზოგიერთი ცვლილებები - ადგილობრივ თავადაზნაურობას რუსულ მართვა-გამგეობაში მონაწილეობის უფლება მისცეს, ნაწილობრივ აღადგინეს ვახტანგ VI-ის კანონები და სხვ. ამ მცირე დათმობებით მთავრობამ გაბატონებული ფენების დაკმაყოფილება სცადა, მაგრამ ეს უმნიშვნელო ცვლილებები საკმარისი არ აღმოჩნდა.

1844 წლის ბოლოდან კავკასიაში მთავარმართებლის ნაცვლად შემოიღეს ფართო უფლებამოსილებით აღჭურვილი მეფისნაცვალის თანამდებობა, რომელზეც დაინიშნა ინგლისური დიპლომატიური სკოლის ტრადიციებზე აღზრდილი, განათლებული, შორსმჭვრეტელი და ცბიერი პოლიტიკოსი მიხეილ ვორონცოვი [27] - მეგობრობის ნიღაბს ამოფარებული ულმობელი კოლონიზატორი. ნიკოლოზ პირველმა პირადად გააცნო ვორონცოვს ის ამოცანები, რომლებიც უნდა განეხორციელებინა მას კავკასიაში მოღვაწეობის დროს. ამ

[27] მ. მ. ვორონცოვი (1782-1856), თავადი, გენერალ-ფელდმარშალი, 1812 წელს ნაპოლეონის რუსეთზე თავდასხმისას ვორონცოვი მეთაურობდა გენერალ პეტრე ბაგრატიონის გრენადირთა შენაერთს. შემდეგ სარდლობდა დივიზიას, ხოლო 1815-1818 წლებში რუსეთის საექსპედიციო კორპუს სსაფრანგეთში. 1823 წლიდან იყო ნოვოროსიის გენერალ-გუბერნატორი, 1828-1844 წლებში იყო ნოვოროსიისა და ბესარაბიის გენერალ-გუბერნატორი. 1844-1854 წლებში – კავკასიის მეფისნაცვალი და კავკასიის განსაკუთრებული კორპუსის მთავარსარდალი.

ამოცანების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანი იყო კი „კავკასიის ხალხების რუსებში გათქვეფა“ [129].

კავკასიის სამეფისნაცვლო დაიყო თბილისის, ქუთაისის, შემახის და დერბენტის გუბერნიებად. სხვათაშორის, ამ ცვლილებით, ცარიზმმა ქართველთა რუსიფიკაციის გზაზე უმტკივნეულოდ კიდევ ერთი ნაბიჯი გადადგა, იმით, რომ მოსახლეობისათვის ყურადღების გამხვილების გარეშე, ამ მომენტიდან **ხმარებიდან ამოიღო ცნება საქართველო, როგორც ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი სახელწოდება.**[28]

ვორონცოვიც მოქნილად და მოხერხებულად შეუდგა მიღებული დავალების შესრულებას. მან კავკასიის კოლონიური ათვისების შინაარსი იგივე დატოვა, შეცვალა მხოლოდ ფორმა. იგი ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ ქართული საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების ყველა დარგში დაენერგა რუსული სულისკვეთება, რუსული წესები, მაგრამ, თავის წინამორბედთაგან განსხვავებით, არა უცბად და უხეში ძალის გამოყენებით, არამედ შეფარულად, თანდათან, მეთოდურად და გეგმიანად.

ახლად დანიშნული მეფისნაცვალი, პირველ რიგში, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის შემდეგ, ფუნქციებდაკარგული თავად-აზნაურობის მოფერება-დაყვავების, გადაბირებისა და იმპერიის მიზნებისადმი მათი საქმიანობის დაქვემდებარების გზას დაადგა [125, 90]. მისი წინამორბედები მათ როგორც სეპარატისტული მოძრაობის მოთავეებს ეჭვის თვალით უცქერდნენ. ვორონცოვმა კი, პი-

[28] აქ აშკარად იკითხება ვორონცოვის ხელწერა – მანამდე მან, ნოვოროსიისა და ბესარაბიის გენერალ-გუბერნატორობის დროს (1828-1844) ბესარაბია ნოვოროსიის შემადგენელი ნაწილი გახდა, აიკრძალა საქმის წარმოება მოლდოვურ ენაზე და სხვ.

რიქით, ხელი გაუწოდა გაღატაკების გზაზე შემდგარ თავადაზნაურობას და თანდათან ჩაითრია კოლონიურ ღონისძიებათა განხორციელებაში.

მან მათ სასარგებლოდ გარკვეული ღონისძიებანი გაატარა: 1849 წელს გაიხსნა ამიერკავკასიის ბანკი, რომელიც თავადაზნაურობას გრძელვადიანი სესხის მიღების საშუალებას აძლევდა, დააჩქარა მათთვის წოდების დამტკიცების გაჭიანურებილი საქმე, რითაც 30 ათასამდე კაცი დამტკიცდა თავადაზნაურულ წოდებაში, უამისოდ კი ჭირდა სახელმწიფო სამსახურში მიღება. თავადაზნაურთა გული მოინადირა 1849 წელს მიღებული კანონითაც, რომელმაც მემამულენი გაათავისუფლა სასამართლო ორგანოებში ყმების კუთვნილების შესახებ საბუთების წარდგენის მოვალეობისაგან. ამიერიდან თვითონ გლეხებს უნდა ჰქონოდათ თავიანთი თავისუფლების დამამტკიცებელი საბუთი.

მ. ვორონცოვის ძეგლი თბილისში (იდგა დღევანდელი ზაარბრიუკენის, ყოფილი ვორონცოვის მოედანზე)

აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ პერიოდში იწყება ფეოდალური საკუთრების თანდათან მოშლა, დაქირავებული შრომის შედარებით ფართოდ გამოყენება, სამრეწველო უჯრედების შექმნა, საქართველო თანდათან ებმევა კაპიტალისტური განვითარების ორბიტაში. ერთი სიტყვით, დაიწყო ძველი სოციალ-ეკონომიური ფორმაციის რღვევა. ვორონცოვმაც ალღო აუღო ვითარებას, იგი ესწრაფოდა დაჩქარებულიყო რუსეთის ერთიანი ეროვნული ბაზრის ორბიტაში საქართველოს ჩართვა, მის ნაწილად ქცევა. სწორედ ამას ისახავდა მიზნად, და არა საქართველოსადმი ზრუნვას, მის მიერ გატარებული ის ღონისძიებები, რომლებიც სავაჭრო გზების გაყვანით, რუსი კაპიტალისტების მოწვევით, სასოფლო მეურნეობის რაციონალური მოწყობით, ბანკის გახსნით [128] და სხვა მრავალი ეკონომიკური ხასიათის საქმიანობით გამოიხატა.

ვორონცოვი, საქართველოს დასამორჩილებლად და ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსებისათვის, გარდა პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, სამხედრო, ეკონომიკური ღონისძიებებისა, დიდ ყურადღებას აქცევდა კულტურული ღონისძიებებისათვის ხელისშეწყობასა და მათ განვითარებას. მან, დაინახა რა ქართულ ხასიათში განსაკუთრებული, ბუნებრივი მიდრეკილება ხელოვნების, კულტურისა და განათლებისადმი, იგი მიიჩნია ქართველებზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედების ერთ-ერთ ყველაზე ეფექტიან საშუალებად, ალღო აუღო ამ სფეროებში ქართველთა წინსვლის რეალობასაც, და შეფერხების მაგივრად, თავისი პოლიტიკის არსენალში ერთ-ერთი უმთავრესი ადგილი დაუთმო სწორედ კულტურული ხასიათის ღონისძიებების გატარებას. თავიც წარმოაჩინა, როგორც ქართველთა წარსულის დამფასებელ-

მა და ქართული კულტურისა და ხელოვნების დიდმა მეცენატმა.

მისი მმართველობის პერიოდში თბილისში 1845 წელს დაარსდა რუსული თეატრი, 1846 წელს გაიხსნა საჯარო ბიბლიოთეკა, 1850 წელს ნება დართეს ქართველებს აღედგინათ ქართული თეატრი, 1851 წელს შეიქმნა იტალიური ოპერა, 1852 წელს მუშაობას შეუდგა კავკასიური მუზეუმი, 1852 წელს გამოვიდა ქართული ჟურნალი „ცისკარი", თავადაზნაურთა შვილები რეგულარულად იგზავნებოდნენ რუსეთში სასწავლებლად, თბილისში გაიხსნა მეორე გიმნაზია, გიმნაზია გაიხსნა ქუთაისშიც.

ვორონცოვმა შეცვალა შამილის წინააღმდეგ ომის ტაქტიკაც. მისი წინამორბედნი ერთბაშად აპირებდნენ კავკასიის მთიანეთის დაპყრობას, მაგრამ მათ ცდას წარმატება არ მოჰყოლია. ვორონცოვი კი მოთმინებით და თანდათანობით შეუდგა მიზნის განხორციელებას: დაიწყეს ტყეების გაჩეხვა, რათა თავისუფლად გადაადგილებულიყო ჯარი და მოესპოთ მთიელებისათვის თავშესაფარი, დაკავებულ მიწებზე და ზურგში წართმეულ მიწებზე აწყობდნენ კაზაკურ სტანიცებს. ერთი სიტყვით, როგორც ა. ზისერმანი აღნიშნავს: „ხიშტის სისტემა შეცვალა ნაჯახის სისტემამ" [119, გვ. 72].

ვორონცოვის პიროვნებამ, მისმა შენიღბულმა პოლიტიკამ ბევრი ჩვენი ცნობილი მამულიშვილიც კი დააბნია. არჩილ ჯორჯაძე წერდა: „ვორონცოვის პოლიტიკა იყო სწორედ ის პოლიტიკა, რომელსაც საუკუნეების განმავლობაში ამაოდ ეძებდა რუსეთის მმართველობის წესებში ქართველთა პოლიტიკური აზროვნება. ერთგულება და მჭიდრო კავშირი რუსეთთან, ხოლო ნაცვლად ამისა, ქართველებს, ეროვნულ-კულტურულ აღორძინების უზრუნველყოფა რუსეთის მფარ-

ველობის ქვეშ... ვორონცოვმა პირველმა გაბედულად გამოაცხადა ეს დღემდე განუხორციელებელი იმედი. ქართული ეროვნული კულტურა რუსეთის მფარველობის ქვეშ, - ეს ოცნება რეალობად იქცა“ [99, გვ. 9]. ვორონცოვის თაყვანისმცემლები ზედაპირულად უდგებიან საკითხს, ვერ ამჩნევენ იმ მიზეზებს, რომლებმაც რუსეთის პოლიტიკის შერბილება და სარბიელზე ვორონცოვის ტიპის პოლიტიკური მოღვაწის გამოჩენამ გამოიწვია, იმ მიზნებს, რომელთა განხორციელებასაც აპირებდა რუსეთი ქართველებისადმი “მეგობრული გრძნობით” შეპყრობილი ვორონცოვის ხელით. ისინი პოლიტიკაში ამ ცვლილებებს ვორონცოვის ქართველებისადმი სიყვარულს უკავშირებდნენ.

არ არის გამორიცხული, რომ ვორონცოვს მართლაც ჰქონდა გარკვეული სიმპატიები საქართველოსადმი, მაგრამ ეს სულაც არ უშლიდა ხელს უნარიანად და თავდადებით წარემართა ქართველთა საზიანო, იმპერიის სასარგებლო პოლიტიკა. ვორონცოვი თვითონ აღნიშნავდა: „საქართველო სულ სხვა ბაღია და მის ყვავილებს სხვაგვარი მებაღეობა ეჭივრება“ [86, გვ. 97]. მისი ქვრივი იგონებდა, რომ ვორონცოვს “აღტაცებით უყვარდა ქართველები, დიდ პატივსა სცემდა მათ წარსულს და მომავალზე იმედოვნებდა, სულ იმას ამბობდა: "ეს პატარა საქართველო დიდ რუსეთის ქარგაში უმშვენიერესი ფერადი და უმტკიცესი ოქრო-ქსოვილი იქნებაო” [86, გვ. 90]. სწორედ დიდი რუსეთის ქარგისთვის სჭირდებოდა და უყვარდა მას საქართველო.

ითვალისწინებდა რა ქართულ ხასიათს, ქართულ ბუნებას, ვორონცოვი მიმართავდა სხვადასხვა ეფექტურ საშუალებებს. აწყობდა თავადაზნაურთა ათასგვარ გასართობებს, მართავდა ევროპულ სამეჯლისო საღამოებსა და წვეულე-

ბებს. დაუახლოვდა ქართველ არისტოკრატთა ოჯახებს, გააჩაღა მათთან მისვლა-მოსვლა, რაც პრესტიჟის ერთგვარ საზომადაც იქცა.

მიზანი მიღწეულ იქნა და მართლაც საზეიმო, თვალისმომჭრელი, მიმზიდველი და პრესტიჟული გახდა მეფისნაცვლის სასახლის რუსული ატმოსფერო. სამშობლოს დასაცავად მუდამ იარაღშემართული, გამუდმებული ომიანობით მოღლილი და ახლა უფუნქციოდ და საკუთარი სახელმწიფოს გარეშე დარჩენილი ქართველი თავადაზნაურობა, აიყოლია ევროპული ყაიდის ამ ახალმა ბრწყინვალე ცხოვრებამ, რომელმაც აიტაცა, გააბრუა და მიუყუჩა ეროვნული შეგნება და მოვალეობა.

მოულოდნელად და ვერაგულად აღმოჩნდა ქართველი არისტოკრატია ამ ახალ, საცდუნებელ, დიდხარჯიან ცხოვრებაში ჩათრეული, რომლისთვისაც ადრე ომიანობით მოუცლელმა, ცხოვრება ისეთ ყაიდაზე ვერ ააწყო, რომ ფული და ქონება ეგროვებინა. არც ახლა აღმოჩნდა მზად იმისთვის, რომ მამულში მომგებიანი მეურნეობა მოეწყო. ამაყი და პატივმოყვარე ქართველი თავადაზნაურობა იძულებული ხდება სესხი აიღოს ბანკიდან, დააგირაოს მამულები, რომლებსაც (ამ ქართულ მიწებს) ბოლოს არაქართველები ეუფლებიან. საქართველოს ხელიდან ეცლებოდა მარჩენალი მიწა.

მიხეილ ვორონცოვის კოლონიური პოლიტიკა, მთელი რიგი დადებითი ღონისძიებების მიუხედავად, ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარების ბევრად უფრო მეტ საშიშროებას შეიცავდა. მან ყურადღება გაამახვილა ერში გათიშულობისა და ურთიერთდაპირისპირებულობის გაღრმავებაზე. იგი მოქმედებდა "დაჰყავი და იბატონეს" პრინციპით. პოლიტიკის წარმატების უზრუნველსაყოფად ადგილობრი-

ვებშივე გამონახა საერთო ენა, მოძებნა მათი სუსტი წერტილები, მოისყიდა არაარსებითი შეღავათებით, დაარწმუნა სხვა სოციალური ფენიდან თუ კლასიდან გამომდინარე საშიშროების არსებობაში. რაც მთავარია გაიჩინა დასაყრდენი ძალა და ქართველები დააპირისპირა ერთმანეთს. ასეთი დამუშავების შემდეგ ეროვნული გრძნობები დაჩლუნგდებდა და ჩამოაშორებდა ყურადღებას იმ საფრთხეს, რომელსაც "მეგობრის" სამოსელში გახვეული დამპყრობელი უმზადებდა საქართველოს. ვორონცოვი ქართველ არისტოკრატიას ამ მეთოდით "დაუძმობილდა" (მოგვიანებით წითელი მეტროპოლია, იგივე სქემით, პროლეტარიატს "უძმობილდება").

მისი აზრით, ის, რაც ვერ შეძლო რუსულმა იარაღმა, რუსულ ყაიდაზე მოაზროვნე ქართველს უნდა გაეკეთებინა (სახეზე უკვე ჰქონდა გენერალ პავლე ციციანოვის მაგალითი). მართლაც, ქართველთა ნაწილი კარგ ცხოვრებასა და ჩინ-მედლებს აყოლილი, თვითონვე ჩაება ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის გატარებაში. სწორედ მისი ასეთი შემპარავი, მოქნილი, თვალისამხვევი პოლიტიკის წარმოებით ენერგიულად ისპობოდა ქართული სახელმწიფოებრიობის უკანასკნელი ნაშთები. ვორონცოვმა საბოლოოდ მოსპო ქართული ფულის ტრიალიც. ცვლილებები შეიტანა საქართველოს საზიანოდ ამიერკავკასიის დანაწილებაშიც და სხვ.

რასაკვირველია, ამიერკავკასიაში ვორონცოვის მოღვაწეობა, მათ შორის, როცა კულტურის კერებს მფარველობდა, რუსეთის პოლიტიკის მიზნების განხორციელებას ემსახურებოდა და ეს **კარგადაც იკითხება საკმაოდ თვალსაჩინო ფაქტში - თბილისში თეატრის დაარსების თაობაზე**. იგი 1849 წელს მეფის სასახლის მინისტრისადმი გაგზავნილ წერილში წერს: **„თეატრის არსებობას უნდა შევხედოთ**

არა მარტო, როგორც სიამოვნებისა და გართობის საშუალებას, არამედ როგორც ისეთ დაწესებულებას, რომელსაც აქვს დასახული მნიშვნელოვანი მიზანი: ტუზემცები გააცნოს რუსულ ენას, რუსულ ჩვეულებებს და ასეთნაირად ხელი შეუწყოს და ისინი თანდათან გაითქვიფოს რუსებში" [14] (ვორონცოვი ანალოგიურ აზრს გამოთქვამს ქართული თეატრის დაარსების თაობაზე ნიკოლოზ პირველისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში). მაგრამ ისიც ცხადია, რომ პატრიოტი ქართველებიც ცდილობდნენ, მისი კულტურულსაგანმანათლებლო საქმიანობის შედეგების თავის სასარგებლოდ გამოყენებას. ისინი ხელს უწყობდნენ ქართველთა ეროვნულ გათვითცნობიერებას, სულიერი და მატერიალური კულტურის განვითარებაში ეროვნული მუხტის შენარჩუნებას.

თავი მეშვიდე
ქართველი საზოგადოება 1832 წლის დიდი მარცხის შემდეგ (XIX საუკუნის 30–50–იანი წლები)

1. დეპრესიიდან გამოსვლა

XIX საუკუნის 40-იან წლებში რუსეთი თავისი ძლევამოსილების ზენიტში იყო. იგი ევროპის სულთამხუთავი უძლიერესი იმპერიაა, უცერემონიოდ ერევა ევროპის საქმეებში და საექსპედიციო კორპუსები მზად ჰყავს განმათავისუფლებელი მოძრაობების ჩასახშობად, ევროპის რომელ კუთხეშიც არ უნდა აღმოცენდეს. ირანთან და თურქეთთან ომებში ძლევამოსილი გამარჯვება, თურქეთთან სრუტეების თაობაზე 1833 წელს დადებული ხელშეკრულება, რომელიც რუსეთის სამხედრო ფლოტს ყველა ევროპულ ქვეყანაში საზღვაო გზებს უკაფავდა, პოლონეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის დათრგუნვა, 1849 წლის ინტერვენცია უნგრეთში, გერმანიის საშინაო საქმეებში ხელის ფათური - რუსეთის იმპერიის ამბიციებს კიდევ უფრო ზრდიდა.

ამ პოლიტიკურმა გარემოებამ და 1832 წლის შეთქმულების მარცხის შემდეგ შექმნილმა რეალობამ ქართველი

პატრიოტები მოცემულ ეტაპზე შეიარაღებული ბრძოლის გაგრძელების უპერსპექტივობაში დაარწმუნა. არსებული რეჟიმის პირობებში, საჭირო გახდა ბრძოლის ახალ ფორმაზე გადასვლა, რაც გულისხმობდა რუსეთის ხელისუფლებისაგან შეფარულად და შენიღბულად ეროვნული საქმის კეთებას. ერთი შეხედვით, მათ წმინდა პროფესიულ საქმიანობას უნდა ჰქონდა გამოკვეთილი მიზანმიმართული ხასიათი რუსული რეჟიმის პირობებში, როდესაც უკვე „ხმლის ქნევა" შეუძლებელი ხდებოდა, შენიღბულად თავიანთ სამოქმედო ასპარეზზე, ყველა ხელმისაწვდომი საშუალებით (წიგნი, თეატრი, თანამდებობა...), ხან შეფარულად, ხან აშკარად, ტოტალური გადაგვარების საფრთხის პირობებში, უნდა ეცადათ ერისათვის შეენარჩუნებინათ ქართული სული, ეროვნული იერსახე და მეობა, აემაღლებინათ ეროვნული თვითშეგნება და ამ ფორმით გაეგრძელებინათ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ხელსაყრელი ვითარების დადგომამდე.

1832 წლის შეთქმულების მარცხის თითქოს გარკვეულმა "სიცარიელემ" დაისადგურა და მას ჩვენი ისტორიოგრაფიაც ნაკლებ ყურადღებას უთმობს. მაგრამ ეს ასე არ არის, ამ პერიოდში "მთელი სამი ათეული წლის მანძილზე, ჩვენი წინაპრების ეროვნული თვითშეგნება არ ჩამკვდარა" [79]. ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობის XIX საუკუნის მთელ პერიოდში არსებობდა უწყვეტი იდეური კავშირი, ბუნებრივია, რომ "სიცარიელიდან" უცბად ვერ გაჩნდებოდა პატრიოტების მთელი დასი, რომელიც ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით გამოვიდა ასპარეზზე 60-იან წლებში. იმ ხანებში, სანამ შეთქმულთა ერთი ნაწილი რუსეთში, გადასახლებაში იმყოფებოდა, საქართველოში საზოგადოებრივი ცხოვრება

მთლად არ ჩამკვდარა, მეტნაკლებად სასარგებლო საქმიანობა მაინც მიმდინარეობდა, თუმცა წინანდელთან შედარებით ნაკლები ინტენსივობით.

უაღრესად მძიმე იყო იმდროინდელ ქართველ პატრიოტთა ბედი და ყოფა, ტრაგიკული იყო მათი სულიერი ვითარება, როცა "სიტყვასა მართალს გულში ჰკლავდა" და დღენიადაგ ნანობდა: "ან ის რაცა ვსთქვი, რათა ვსთქვი, თუ რაც მინდოდა ვერა ვსთქვიო" [47].

მარი ბროსე (1802-1880)

სასჯელმოხდილი ბევრი მოღვაწე მალე დაუბრუნდა სამშობლოს. ბევრ მათგანს არსებობისთვის სხვა გზა არ ჰქონდა, თუ არა მთავრობის სამსახურში შესვლა, მაგრამ ასეთ ძნელ პირობებშიაც ახერხებდნენ ისინი პატრიოტული საქმიანობის გაგრძელებას. შეთქმულებაში მონაწილე ბევრმა პიროვნებამ შემდგომი ცხოვრების მანძილზე გავლენა იქონიეს ჩვენს მწერლობაზე, ლიტერატურაზე, პერიოდიკაზე, თეატრზე. შეთქმულთა აქტივი ცდილობს სამშობლოს წარმატებისათვის როგორც კულტურის დარგში, ისე პრაქტიკულ სფეროში, შეთქმულთა წრეში დაიბადა იდეა დაქსაქსული ქართველების გაერთიანებისა და იგივე წრე იყო ჩვენში დამაარსებელი პირველი საზოგადოებისა, ისინი იღწვიან აგრეთვე მრეწველობისა და მეურნეობის დარგში. შეთქმული დიმიტრი ყიფიანი ახალ თაობასთან ერ-

თად შეჰქმნის ეკონომიკურ ბაზას ქართველების კულტურული წინსვლისათვის: დაარსებს საადგილმამულო ბანკს. ყოველივე იმას ადასტურებს, რომ შეთქმულებამ შესამჩნევი კვალი დააჩნია ქართველების ცხოვრებას.

მოწინავე ძალები განაგრძობდნენ იმ საქმიანობას, რომელსაც XIX საუკუნის 20-30-იან წლებში ს. დოდაშვილი მეთაურობდა. დოდაშვილის წერილებს აცოცხლებდნენ თბილისის გიმნაზიის ქართველი მოსწავლეები თავიანთ ხელნაწერ ჟურნალებში, მისმა ყოფილმა მოწაფეებმა ნ. ბარათაშვილმა, მ. თუმანიშვილმა და სხვებმა 1833 წელს ქართულ ენაზე გამოსცეს ანთოლოგია, ხოლო 1835 წელს რუსულ ენაზე დაიწყეს ჟურნალ "თბილისის გიმნაზიის ყვავილის" გამოშვება, რომელიც ქადაგებდა სამშობლოსადმი სიყვარულს და მიზნად ისახავდა მოსწავლეთა და ქართველი ხალხის გათვითცნობიერებას. მოსალოდნელი რეპრესიების საფრთხის მიუხედავად მათ გაბედეს ანთოლოგიასა და ჟურნალში გამოექვეყნებინათ პატიმრობასა და გადასახლებაში მყოფი შეთქმულების ცნობილ მონაწილეთა სოლომონ დოდაშვილის, ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანის, გიორგი ერისთავის და სხვათა წერილები, რითაც გამოხატეს თანაგრძნობა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეებისადმი.

როგორც აღნიშნავს აკაკი გაწერელია, თავის მონოგრაფიაში "ნიკოლოზ ბარათაშვილი", ამ ახალგაზრდობის მხრივ ეს იყო "ნამდვილი პოლიტიკური გამოსვლა", პოლიტიკური დემონსტრაცია, რომლის ყველაზე აქტიური მონაწილე იყო ნ. ბარათაშვილი, რომელიც "შეთქმულთა იდეური მემკვიდრე აღმოჩნდა ქართულ ლიტერატურაში" [იხ., 26, გვ. 225].

ამ პერიოდში საზოგადოებრივი აზრის ერთგვარი ცენტრი იყო მანანა ორბელიანის (1808-1870) სალონი. ლუკა ისრალიშვილის სიტყვებით, მისი სალონი ნ. ბარათაშვილის შემდეგაც განაგრძობდა არსებობას, რამდენადაც აქ მიეცა დასაწყისი "ცისკრის" გამოცემას და ქართულ თეატრსო.

ამავე პერიოდში ახალგაზრდობის პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდას ემსახურება შეკრებები ყოფილ შეთქმულთან, გადასახლებიდან დაბრუნებულ ალექსანდრე ორბელიანთან (1802-1869). ივანე კერესელიძის თქმით, იგი მოწაფეებს სისტემატურად აგროვებდა და მწიგნობრობისა და სამშობლოს სიყვარულს უქადაგებდაო.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მოტივები თავს იჩენდა მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის მრავალმხრივ საქმიანობაში. ამ დროს გ. ერისთავის, დ. მაჩაბლის და სხვათა თაოსნობით ამზადებენ ახალი ქართული ჟურნალის "სინათლის"[29] გამოცემას. ამ მიზნით გამოშვებულ "გამოცხადებაში" (განცხადებაში) ისინი აღვიებენ ხალხის პატრიოტულსა და თავისუფლებისმოყვარულ მისწრაფებას. არსებული ჩამორჩენილობის შესახებ ჩივილში გამოსჭვივოდა პროტესტი ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ. იგი ერთგვარი პოლიტიკური დეკლარაციაა: "საშუალ ბარბაროსთა მძვინვარებისა ქართველთა ჰქონდათ თავისი მოქალაქეობა, სამხედრო განწყობა და შეუპრყვილებელი უწმინდესი რელიღია", "აწ სადღა არიან ჩახრუხაძენი, გინა შავთელნი, რუსთაველნი და პეტრიწნი? სადღა ისმის ტკბილხმოვანება ბესიკისა? სად გადმოიცემიან ფილოსოფიურნი და ღვთის-

[29] მოგვიანებით, 1896 წელს დაიბეჭდა ჟურნალ "კვალში" (35). ეს თემა საფუძვლიანად დამუშავებული აქვს მ. ბერძენიშვილს წიგნში — მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. გამომც. "მეცნიერება", 1980.

მეტყველებითნი ტექსტნი ანტონისანი? ყოველივე დრომან მიჰჭარა და სიბრძნეცა ქართველთა, ვითა აჩრდილნი, მათთანვე წარხდნეს".

"გამოცხადებაის" ტექსტში სიტყვასა და სიტყვას შუა ადამიანი ადვილად ამოიცნობს, რა აწუხებს "სინათლის" დამაარსებელთ, რა სწყურიათ და რისკენ მიილტვიან ისინი. აქ თითოეულ სიტყვას თავისი დატვირთვა გააჩნია. "გამოცხადებაში" მოცემულია წარსულის გაიდიალებაც და დარდიც, რომ იგი, "ვითა აჩრდილი წარხდა". ამ დოკუმენტში ყველაფერი მკაფიოდაა თქმული: დიდებულ ქართველ მწერალთა ნაღვაწევი მოწმობდა ერის "კეთილგონიერებასა", საუკუნიდან საუკუნეში გადადიოდა და არღვევდა უმეცრების წყვდიადს. ბარბაროსთა მძვინვარების პერიოდშიც კი ქართველებს ჰქონდათ დამოუკიდებლობა, საკუთარი პოლიტიკა, ჰყავდათ საკუთარი ჯარი ("სამხედრო განწყობა"), გააჩნდათ შეუბღალავი სარწმუნოება. "აწ განათლებულნი საუკუნენი მოიწიენ", ე.ი. დადგა განთლებული დრო, ევროპა უმაღლესი განათლებით მოსილია და მისი შუქი მსოფლიოს ყველა კუთხეს ანათებს, ველური ხალხიც კი განათლდა. საქართველოს "სინათლე" სჭირდება... მიაჩნიათ, ყოფილ შეთქმულებს. ამ განცხადებას 27 კაცი აწერს ხელს (მათ შორის, სოლომონ დოდაშვილის მეგობარი და ყოფილი შეთქმულია ხუთი: ელიზბარ ერისთავი, დიმიტრი ერისთავი, გიორგი ერისთავი, გივი ამილახვარი, დიმიტრი მაღალაშვილი). იმ მძიმე პერიოდში ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილს არ სძინავს, ის აღმავლობის გზას ადგია და მიისწრაფვის უკეთესი მომავლისაკენ, ცდილობს გამოსცეს ჟურნალი, რომელიც მისი წარმოდგენით, არის "ღონე ჩვენის განვითარებისა, გან-

მდიდრებისა და ცხოვრებისა ჩვენისა კეთილმდგომარეობაში მოყვანისა" [7, გვ. 85].

რუსეთის ხელისუფლება ახშობდა ქართული ინტელიგენციის ყოველივე პატრიოტულ ინიციატივას. ამიტომ იყო, რომ ჟურნალ "სინათლის" გამოცემა ვერ განხორციელდა. მიუხედავად ამისა ბრძოლა არ შეწყვეტილა.

მკაცრი ცენზურის პირობებში ბრძოლა მიმდინარეობდა ლიტერატურულ სარბიელზეც. ეროვნული და პოლიტიკური თავისუფლებისათვის ბრძოლაში იყენებდნენ საქართველოს ისტორიის გმირული ეპიზოდების პოპულარიზაციის ხერხს. 1846 წელს ალ. ორბელიანმა დაწერა დრამა "დავით აღმაშენებელი, ანუ უკანასკნელი ჟამი საქართველოსი", რომელშიც დაკვირვებული მკითხველი კარგად შეამჩნევს, რომ იგი ალეგორიულად გამოხატავს იმ პერიოდის საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებას, განსაკუთრებით იმ მდგომარეობას, რომელიც საქართველოში 1832 წლის შეთქმულებასთან დაკავშირებით შეიქმნა. მკითხველი ადვილად შეიცნობს დრამაში შეთქმულების მონაწილეთა აზრებს. სერაფიმ ბერი ნაწილობრივ მოგვაგონებს შეთქმულების აქტიურ მონაწილეს, შუამთის ბერს ფილადელფოს კიკნაძეს. აღმაშენებლის დროის ამბებს ამოფარებულმა ავტორმა ნაწარმოებში გაატარა კავკასიელთა გაერთიანებისა და რუსეთის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის იდეა.

მოწინავე ქართველები 30-40-იან წლებიდან უკვე აყენებდნენ თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის საკითხს, მაგრამ რუსეთის მთავრობამ მათ მოთხოვნას მხარი არ დაუჭირა. მას ეშინოდა, რომ უნივერსიტეტი კიდევ უფრო გაუღვივებდა ქართველებს განმანათლებელ იდეებს და აქ იმპერიის ბატონობის საფუძვლებს შეარყევდა.

ქართველმა მოღვაწეებმა ნ. ბარათაშვილმა, დ. ყიფიანმა, ვ. ორბელიანმა, ზ. ფალავანდიშვილმა და სხვ. საკუთარი თაოსნობითა და ხარჯით მოაწყვეს კერძო საჯარო სამკითხველო.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში გაძლიერდა ინტერესი ისტორიისადმი. დაიწერა დავით ბაგრატიონის (1767-1819) „საქართველოს ისტორია", „ახალი ისტორია" და სხვ. ნიკოლოზ დადიანმა (1765-1834) დაწერა საქართველოს ისტორია ანუ „ქართველთა ცხოვრება".

30-40-იან წლების რუსეთისა და ევროპის ისტორიკოს მეცნიერთა შორის საკმაოდ ცნობილი გახდა თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846), პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრი, რომელმაც დაწერა „ივერიის ისტორია" ("ისტორის დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოჲსა"). 1830-იდან საფუძველი ჩაეყარა მის მეცნიერულ თანამშრომლობას აკადემიკოს მარი ბროსესთან,[30] რომელიც მის მოწაფედ თვლიდა თავს.

---

[30] არ შეიძლება მადლიერებით არ აღინიშნოს ფრანგი ორიენტალისტისა და ქართველოლოგის, მარი ბროსეს ღვაწლი. მან 1847-1848 წლებში იმოგზაურა საქართველოში, შეკრიბა დიდძალი ეპიგრაფიკული, ნუმიზმატიკური, დოკუმენტური და სხვა მასალა და პეტერბურგში სამ წიგნად გამოაქვეყნა (1849-1851). ფრანგულად თარგმნა და 1849-1858 წლებში შვიდ ტომად დაბეჭდა "ქართლის ცხოვრება", ვახუშტის "ისტორიის" გეოგრაფიის ნაწილი, სეხნია ჩხეიძის, პაპუნა ორბელიანისა და ომან ხერხეულიძის ისტორიული თხზულებები ვრცელი მეცნიერული კომენტარებითურთ. 1861 წელს გამოსცა საბუთები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. მან გაამდიდრა ქართული ისტორიოგრაფია, გააფართოვა მისი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, წინ წასწია ქართული ნუმიზმატიკის, სფრაგისტიკის, ეპიგრაფიკისა და სხვა დამხმარე დარგების შესწავლა. მან დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლის საქმეში. არაერთი საყურადღებო ნარკვევი უძღვნა მან შუა საუკუნეების ქართული

თეიმურაზ ბატონიშვილმა ბროსესთან ერთად შექმნა პეტერბურგის ქართველოლოგიური სკოლა. მისი ხელმძღვანელობით დაიწყო საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურის შესწავლა მ. ბროსემ, რომელმაც ფრანგულად დაწერილი ნაშრომებით საქართველოს ისტორია ევროპის მეცნიერებას გააცნო.

ქართველი ისტორიკოსები პ. იოსელიანი, ს. ბარათაშვილი, მ. ბარათაშვილი გულმოდგინედ აცნობდნენ საქართველოს ისტორიას რუსსა და ევროპელ მკითხველებს.

1845 წ. პეტერბურგის უნივერსიტეტში დაარსდა ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა. ამ კათედრაზე მუშაობდა დ. ჩუბინაშვილი (1814-1891), რომელმაც შეადგინა ქართულ-რუსულ-ფრანგული, ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული ლექსიკონები. მანვე 1846 წელს დაბეჭდა ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ხოლო 1855 წელს – ქართული ენის გრამატიკა და სხვ.

დამოუკიდებლობის დაკარგვამ და საქართველოში რუსეთის გაბატონებამ დიდი გავლენა მოახდინა ქართული ლიტერატურის განვითარებაზე. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულ ლიტერატურაში გაბატონდა პოლიტიკური რომანტიზმი. ქართული რომანტიზმი წარმოადგენდა შექმნილი

ლიტერატურის ძეგლებს ("ვეფხისტყაოსანი", "რუსუდანიანი", "ომანიანი" და სხვა). ბროსემ დააყენა და გააშუქა საკითხი ქართული "რაინდული რომანის" თავისებურების შესახებ, დ. ჩუბინაშვილთან და ზ. ფალანდიშვილთან ერთად 1841 წელს გამოსცა "ვეფხისტყაოსანი".

ბროსემ ფრანგულად თარგმნა და გამოაქვეყნა იმ სომეხ ისტორიკოსთა თხზულებები, რომლებსაც მოეპოვებათ ცნობები საქართველოს შესახებ (ტ. 1-2, 1874-1876). ბროსეს სახელთან დაკავშირებულია მთელი ეტაპი ევროპის ქართველოლოგიაში, მისი მემკვიდრეობა მტკიცედ შევიდა ქართული ისტორიოგრაფიის საგანძურში.

მდგომარეობით გამოწვეული უკმაყოფილების გამომხატველ მიმდინარეობას, რომელსაც იმავე დროს უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლის პროგრესული იდეები ამოძრავებდა. ქართული რომანტიზმის მამათავარი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე (1786-1846) ილაშქრებდა კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ. იგი თავის ნაწარმოებებში დიდ უკმაყოფილებას გამოთქვამდა საქართველოს მიერ სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის გამო.

რომანტიზმის მეორე წარმომადგენლის გრ. ორბელიანის (1804-1883) შემოქმედებაში მთავარი ადგილი ეროვნულ საკითხს უჭირავს. XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე იგი ამჟღავნებდა საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლებისათვის მებრძოლ სულისკვეთებას. 30-იანი წლებიდან კი, მას შემდეგ, რაც პოეტმა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლა წაგებულად ჩათვალა, მისი შემოქმედებისათვის დამახასიათებელი შეიქმნა მწუხარება-სევდის მოტივი. ხოლო 60-იან წლებში კი იგი თავისი კონსერვატორული იდეოლოგიით დაუპირისპირდა ახალ, პროგრესულ-დემოკრატიულ მიმართულების თაობას.

ქართული პოლიტიკური რომანტიზმის ბრწყინვალე წარმომადგენელმა, პოეტმა ნიკოლოზ ბარათაშვილმა (1817-1845) ქართული პოეზია უმაღლეს მწვერვალზე აიყვანა. კოლონიური რეჟიმით უკმაყოფილო პოეტი უჩივის „სულიერ ობლობას“, ემიჯნება მოწამლულ ატმოსფეროს, „ბოროტ სულს“ და ბუნებაში ჰპოვებს შვებას. ამავე დროს, პოეტი პროტესტს უცხადებს არსებულ უსამართლობას და ქართველ ხალხს უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლისკენ მოუწოდებს. პოემაში „ბედი ქართლისა“ მან ახალ სიმაღლეზე აიყვანა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძ-

რაობის იდეები, რომელთაც საფუძველი ჩაუყარა 1832 წლის შეთქმულებამ.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოლიტიკურად გათვითცნობიერების საქმეში განსაკუთრებული როლი ითამაშა მისმა მასწავლებელმა სოლომონ დოდაშვილმა. როგორც პავლე ინგოროყვა „ბედი ქართლისას" ავტორის შესახებ აღნიშნავს, იგი „არის მემკვიდრე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიისა, რომელმაც გამოსახულება ჰპოვა 1832 წლის შეთქმულებაში, „მამულის გამოხსნის შეთქმაში" [5].

ნიკოლოზ ბარათაშვილი, როგორც სამშობლო ქვეყნის მგზნებარე პატრიოტი, ურყევად რჩება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პოზიციებზე, იგი საქართველოში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკისა და ეროვნული ჩაგვრის შეურიგებელი მოწინააღმდეგეა, საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული განთავისუფლებისათვის შეუპოვარი მებრძოლია [26, გვ. 268].

2. ბრძოლა ეროვნული მეობისა და იერსახის შენარჩუნებისათვის

ქართული საზოგადოებრიობა, ამიერკავკასიაში რუსეთის მთავრობის დიპლომატიურ მანევრს, ერთნაირი სულისკვეთებით არ შეხვედრია. გარკვეული ნაწილი, რომლიც თვალის მოსატყუებელი ეფექტებითა და ილუზიებით იყო გაბრუებული, აღტაცებით შეხვდა ცარიზმის პოლიტიკის ასეთ ცვლილებებს, ცბიერი ვორონცოვის მოღვაწეობას, რამაც ერთგვარი „მეგობრული" ატმოსფერო შექმნა.

თვალის მოსატყუებელი ეფექტებითა და ილუზიებით გაბრუებული ქართული საზოგადოებრიობის ერთი ნაწილი, სამწუხაროდ, ხელშესახები ნივთიერი მხარის გარდა ვერაფერს ხედავს. მათ რუსეთის ხელისუფლების ამ ახალ პოლიტიკურ მანევრს ალღო ვერ აუღეს, კრიტიკულად ვერ შეაფასეს და ბრმად გაეხვივნენ მტრის "ნასროლ ბადეში". მაგალითად, მწერალი ვინმე, მელანია ბადრიძე აღტაცებული წერდა: "...გალერეებზე დაჰქრიან გამოწყობილი ლაქიები, ფანჯრებიდან მოსჩანან მდიდრული ფარდები და ყვავილები, ჭერზე მოოქროვილი ჭაღები. ახდა ის, რაზედაც ვოცნებობდი; არა მჯეროდა, რომ თბილისში ჩემს თანამემამულეთა შორის ასეთი განათლება იყო. როდესაც ამაში დავრწმუნდი, კვლავ გავცოცხლდი რაღაც დიდებით, თითქოს გადამერეცხა ძველი აზიური ჟანგი..." [39, გვ. 170, 241].

ისეთებიც იყვნენ, რომლებიც არა მარტო თანაგრძნობას უცხადებდნენ დამპყრობლებს, არამედ ხელისუფლების პოლიტიკის თავდადებულ და ერთგულ გამტარებლებად იქცნენ. ქართველ თავადაზნაურთა ნაწილი თავგამოდებით ეხმარებოდა იმპერიას შამილის მიერ წარმოებული ეროვნულგანმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩახშობაში, ხელს უწყობდა რუსეთის ანექსიონისტური პოლიტიკის გატარებას კავკასიაში, რომელიც ისეთსავე ხვედრს უმზადებდა დაღესტანს, ჩეჩნეთს, მთელ ჩრდილოეთ კავკასიას, როგორიც წილად ხვდა საქართველოს.

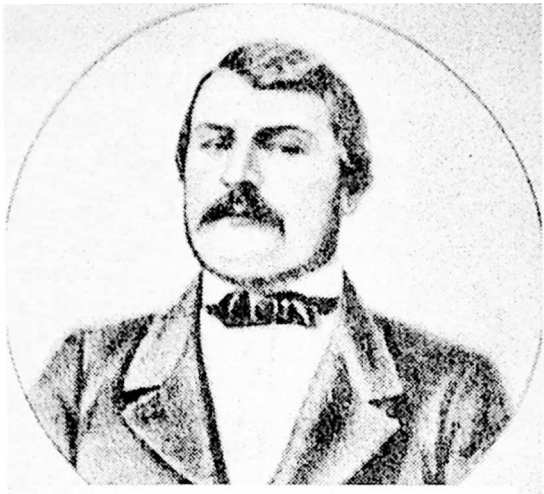
რუსებთან შედარებით ქართველებს მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილება ჰქონდათ მთაში ომების წარმოებისა, მთიელებთან ურთიერთობისა და ბრძოლისა, რაც ვერაგულად გამოიყენა იმპერიამ შამილის წინააღმდეგ ომში, როდესაც ქართველები რუსული იარაღით მთიელთა სოფლებს მი-

წასთან ასწორებდნენ, თავს იმით იმართლებდნენ, ვითომც ამას ლეკების წინააღმდეგ "ქართველთა სისხლის საზღაურად" შვრებოდნენ (მაგრამ იმას რა გამართლება შეიძლება მოეძებნოს, როდესაც რუსულ მუნდირში გამოწყობილი ზოგიერთი ქართველი სისხლში ახშობდა 1804 წლის მთიულეთის, 1812 წლის კახეთის, 1810 და 1819 წლების იმერეთის, 1841 წლის გურიისა და რუსების წინააღმდეგ მიმართულ თანამემამულეთა სხვა აჯანყებებს). უფრო მეტიც, ისინი მზად არიან მხარში ამოუდგნენ რუსეთის იმპერატორს და ევროპელებსაც ასწავლონ ჭკუა.

1848 წელს მათ ნიკოლოზ პირველს მისწერეს: "ყოველი ჩვენთაგანი გრძნობს წმინდა სიყვარულს და თავდადებას ჩვენი რუსეთის თვითმპყრობელი მონარქისადმი... გვსურს, რომ მოთხოვნილ იქნეს ჩვენი სამსახური გინდა ჩვენი ქვეყნის საზღვრებში, გინდ სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთაც, თუკი იმ უწესობათ, რომელნიც აღელვებს დასავლეთ ევროპას, შეუძლია რაიმე საფრთხე მიაყენოს იმ სახელმწიფოს კეთილდღეობას, რომელსაც პატივი აქვს საქართველოს ამჟამად ეკუთვნოდეს" [21, გვ. 10].

ისეთებიც იყვნენ რუს მოხელეებზე მეტ ერთგულებას რომ იჩენდნენ ქართველი ერის გადაგვარებაში. მაგალითად, ცნობილი გიორგი მუხრანსკი, რომელსაც ილია ჭავჭავაძემ "ჭკუით და გულით მოცვეთილი" უწოდა. ზაქარია ჭიჭინაძის დახასიათებით იგი არა მარტო გარუსებული იყო და მოძალადე ქართველთა, არამედ იყო ქვემძრომი და რუსეთის მთავრობის დიდი მომხრე. მუხრანსკი ქართველთა გარუსების აუცილებლობას "მეცნიერულად" ასაბუთებდა: "საქართველო რომ მოისპობა, ამაში ეჭვი არ უნდა, ამისი მსგავსი ბუნებაშიც ბევრია, დიდი თევზი პატარას ჭამს, დიდი მხეცი პატარას და

ა.შ. ამიტომ ჩვენ მომავალი არა გვაქვს და უმჯობესია ჩვენი გადაგვარება და გარუსება" [89. გვ. 19-20]. მუხრანსკიმ თავისი "ნაშრომი" ფრანგულად ათარგმნინა და პარიზშიც გამოაქვეყნა.

გიორგი ერისთავი (1813-1864)

სამწუხაროდ, ქართველების დამპყრობლების ლაქიებად გადაქცევაზე ოცნებობს ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანიც, "მთავრობის წვეულებებზე და ბალებზე უნდა გახვიდოდეთ, მთავრობასთან ახლოს იყვნეთ, რომ მთავრობა თქვენზე კარგი თვალის იყვეს. აი ბედნიერი საქმე ჩვენთვის... თქვენს ლამაზად მორთულ სახლში შედიოდნენ და გამოდიოდნენ გენერლები, პოლკოვნიკები და სხვანი. თქვენც, რასაკვირველია, მორთულები დაუხვდებით ღირებულის ტანისამოსითა, ჩინებულის სერვისითა, გემრიელს ყავას მიართმევდეთ მოტკბოს კამეჩის ნაღებითა" [39, გვ. 171]. ოკუპანტებისადმი მლიქვნელობა და „კაი ჭამა-სმა" აი რა ქცეულა უკვე ამ კატეგორიის ადამიანთა ცხოვრების აზრად. ამავე დროს მათ პატრიოტებადაც მოაქვთ თავი და პატივისცემითაც სარგებლობენ საზოგადოებაში.

დამონების პროცესი ძირითადად სამი ეტაპისაგან შედგება. პირველ ეტაპზე, როდესაც შენზე ძლიერ მოძალადეს, დამპყრობელს გააფთრებულ წინააღმდეგობას უწევ და იბ-

რძვი თავისუფლებისათვის; მეორე ეტაპზე, როდესაც მოძალადე, დამპყრობელი ჯერ კიდევ გძულს, მაგრამ ამასთანავე შეგუებული ხარ უკვე იმ აზრს, რომ ის შენზე ძლიერია და ბრძოლას აზრი აღარ აქვს, და ბოლოს, მესამე ეტაპზე, უკვე იმდენად ეჩვევი, ეთვისები მოძალადეს, დამპყრობელს, რომ გიყვარდება კიდევ და სხვანაირად ვეღარც წარმოგიდგენია არსებობა (კარგად არის ეს პროცესი გადმოცემული მ. ჯავახიშვილის "ჯაყოს ხიზნებში" მარგოსა და ჯაყოს ურთიერთობის მაგალითზე).

ვორონცოვმა დააჩქარა ქართული საზოგადოების გარკვეული ნაწილის ამ მესამე ეტაპზე გადაყვანის პროცესი (რომელმაც კლასიკური სახე საბჭოთა პერიოდში მიიღო). საზოგადოების ამ ნაწილისთვის აღარ არსებობს ეროვნული თვითშეგნება, ეროვნული ღირსება და თავმოყვარეობა, და თუ არსებობს, ისიც მორჩილი და მონური სულისაა. მათ სამშობლო გულწრფელად უყვართ, ბედნიერიცა ჰგონიათ და თვითონაც ბედნიერების ილუზიებში არიან გახვეულნი. ვერ გრძნობენ იმ ეროვნულ გადაგვარებას, რომელიც თავისუფლების დაკარგვას და რუსეთის "მფარველობაში" ყოფნას მოსდევს, მიუხედავად იმისა, თუ როგორი ფორმით იქნება განხორციელებული ეს მფარველობა.

ამ ხალხს ვორონცოვის სიკვდილის შემდეგაც, დიდხანს არ განელებია მისდამი სიყვარული და თაყვანისცემა. აკაკი წერეთელი წერდა: "საზოგადოდ ქართველებს ისეთი სიყვარული და ხსოვნა ჰქონდათ ვარანცოვის, რომ, თუ რუსეთში მყოფი, ან მიმავალი ქართველი ვარანცოვის ქვრივს არ გაუვლიდა (ოდესაში - ჰ. კ.) და არ ნახავდა, ვერც კი წარმოიდგენდნენ" [86, გვ. 73].

საბედნიეროდ, საქართველოში იყო სხვა ძალაც - ქართული ინტელიგენციის პატრიოტული ფრთა. ეს ჯანსაღი ნაწილი საღად აფასებდა რუსეთის პოლიტიკის არსს, ანალიტიკური გონებით იხედებოდა მოვლენის ძირში, ეჭვის თვალით უყურებდა იმპერიის პოლიტიკურ სვლებს, არ სჯეროდა დამპყრობელთა "მეგობრული მზრუნველობისა" ისინი ფხიზელ გუშაგად დაუდგნენ საქართველოს ისტორიას და ცდილობდნენ მოჩვენებითი ბედნიერების ილუზიებით გაბრუებული ქართველობის გამოფხიზლებას. ისინი იქცნენ ქართული სულის, ქართული მეობის და საერთოდ ქართველი ერის სახის გადარჩენისა და შენარჩუნების გარანტად.

ალექსანდრე ორბელიანი

პოლიტიკის შერბილებამ, ჟურნალის გამოცემამ, თეატრის დაარსებამ რუსეთის მთავრობის მიზნების საწინააღმდეგო შედეგები გამოიღო. შესაძლებელი გახდა გაფართოებულიყო ინფორმაციის გადაცემის რადიუსი, საზოგადოებრივი აზროვნება გამოფხიზლდა. ჟურნალ "ცისკრიდან" (ქართულად სხვა ჟურნალი არ არსებობდა) დაიწყეს შეპარულად,

ხანდახან აშკარად ეროვნული იდეალების, ეროვნული თვით-შეგნების გაღვივება.

ამ პერიოდში ფხიზელი გონებით გამოირჩევა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, ყოფილი ფარული საზოგადოების აქტიური წევრი, გადასახლებიდან ორენბურგიდან) 1840 წელს დაბრუნებული ალექსანდრე ორბელიანი (1802-1869), სამწუხაროდ, ქართველ ბავშვებს საბჭოთა სახელმძღვანელოებში ამ პიროვნებას უხატავდნენ, როგორც რეაქციონერ ფეოდალთა ლიდერს, რომელიც დ. ჭონქაძის "სურამის ციხეში" აღწერილი ბატონისა და ყმის ანტაგონისტური დამოკიდებულების საპირისპიროდ, ქადაგებდა საერთო მტრის წინააღმდეგ ქართველთა ერთიანობის აუცილებლობას და არა კლასობრივი შუღლის გაღვივებას.

ალექსანდრე ორბელიანი იყო პოეტი, დრამატურგი (მან მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში დაამკვიდრა რომანტიკული დრამა), პუბლიცისტი და ისტორიკოსი. ა. ორბელიანი ცენზურის მოსატყუებლად, საკუთარი აზრის დაფარვის მიზნით, ხშირად მიმართავს ალეგორიას. იგი იყო დიდი პატრიოტი და სამშობლოსათვის თავდადებული, თავისუფლებისმოყვარე ადამიანი. ერეკლე მეორის შვილიშვილმა (თეკლე ბატონიშვილის უფროსი ვაჟი) კარიერის გაკეთებასა და განცხრომაში ცხოვრებას, მონობაში გადიდკაცებას თავისუფლებისთვის ბრძოლა არჩია. სიკვდილამდე რამდენიმე თვით ადრე 1869 წლის 3 სექტემბერს მან დაწერა „აღსარებანი", რომელშიაც იგი წერს: „თუ ესეც ითქმის ჩემს ცოდვათ, კიდევ ეს არის, რომ მე რუსები საქართველოში არ მიყვარან, **მინდა აქედგან ისე გადაიკარგნენ, რომ საქართველოს სუნიც იმათ ვეღარ მიედინოს და რუსეთში კი ბედნიერად იყვნენ**" [იხ., 8, გვ. 128].

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ა. ორბელიანის მემუარები. მასში გადმოცემულია მისი დროინდელი საქართველოს ვითარების მისეული პოლიტიკური ანალიზი. თავის თავგადასავალში იგი ოსტატურად აქსოვს მაშინდელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების დამახასიათებელ სურათებს. ამ მხრივ იგი წარმოადგენს შესანიშნავ წყაროს ისტორიკოსების, ფილოლოგებისა და განსაკუთრებით პოლიტოლოგებისთვის.

იმ პერიოდში იმდენად ძლიერი იყო ვორონცოვის მიერ ქართველი საზოგადოებისათვის თავსმოხვეული ეიფორიული მდგომარეობა, რომ აღტაცებას იწვევს ამ კაცის პიროვნება, რომელმაც, სწორედ ამ საერთო ეიფორიაში შეინარჩუნა ფხიზელი გონება, მიმდინარე მოვლენათა პოლიტიკური ანალიზის, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრების სიღრმეში წვდომის უნარი. იგი წერდა: "სხვა წარსული მთავარმართებლები ხომ გვატყვილებდნენ, მაგრამ ისინი უფრო დესპოტური მძვინვარებით. მაგრამ ვარანცოვის დრო, სულ სხვაგვარი მოსატყუებელი იყო, ჩვენგან გამოუცდელი. ვარანცოვი ბევრს გვეალერსებოდა ვითომც კაი კაცობას გვიჩვენებდა, ნამეტნავად უფრო კიდევ იმათ, ვინც რუსეთის ინტერესზე იქცეოდა. ამასთან ხელგაშლილი, ჩინებს და სხვაგვარ ჯილდოებს იძლეოდა, თან ბევრი შექცევა და განცხრომა ჰქონდა ხოლმე... და კიდევ რამდენი რამ მოიგონა ვარანცოვმა ჩვენი მოსატყუებელი". ალექსანდრე ორბელიანს არ დარჩენია გაუშიფრავი ვორონცოვის თითქმის არცერთი პოლიტიკური სვლა, იგი განაგრძობს: "ერთობ ქართველებსა ასე ეგონათ, იმისთანა განცხრომა შექცევანი სულ ასე დარჩებოდა, ამიტომ ვარანცოვის სახელს ადიდებდნენ, ეს რა ღვთიური კაცი მოგვივიდაო, მაგრამ მე კი ზედმიწევნით ვიცოდი,

ესეები სულ მოჩვენება იყო ვარანცოვისაგან, რომ საქართველოს ხალხი გართულები იყვნენ დროებითად ამაებაში და მთავრობაზედ ცუდი ფიქრი აღარავის ჰქონდეს, ამისათვის რომ ვარანცოვის დროს შამილი და დაღესტანი გაძლიერებულნი იყვნენ: ქართველების ეშინოდა (რომ არ აჯანყებულიყვნენ), მაგრამ ვარანცოვმა იმ თავისი ცბიერულის გონებით ესენი სულ ჩაშალა და ბოლოს ისევ იმ მონებაში დარჩნენ ქართველები, როგორც ადრე იყვნენ რუსებისა" [8, გვ. 128].

ვორონცოვის აზრით, ქართველების გარუსებაში უმნიშვნელოვანესი როლი უნდა შეესრულებინა საქართველოში განათლების რუსული სისტემის დანერგვას, აქ გეგმიანად და მეთოდურად უნდა წარმართულიყო ქართველთა გარუსების პროცესი. ალექსანდრე ორბელიანს არც ეს საკითხი გამორჩენია მხედველობიდან: "ჩვენს ეხლანდელ სასწავლებლებზეც ვერას ვიტყვით კარგსა ჩვენი ქართველებისათვისა, ამისათვის, რომ ჯერ სრული განათლების სწავლა იმათში არ არის და მას უკან, რასაც ასწავლიან, სულ ერთიან ქართველებსა რუსებად ამზადებენ" [39, გვ. 170-171].

ყველაფერი ის, რაც რუსეთის მთავრობას თავისი მიზნებისათვის უნდოდა გამოეყენებინა, ქართველი ინტელიგენცია შეეცადა გონივრული მოქმედებით ჟურნალი, თეატრი, სკოლა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისა და გამოფხიზლების რეალურ ძალად ექცია. გ. ერისთავის თეატრი რუსული ბიუროკრატიული ადმინისტრაციის სამხილებელი ასპარეზი გახდა. საინტერესო ფაქტს გადმოგვცემს ს. გერსამია. 1850 წელს გამართულ გ. ერისთავის პიესის "დავის" პრემიერას ვორონცოვიც დასწრებია. პიესის ერთ-ერთი პერსონაჟის, მეფის მოხელის, გაქნილი, არამზადა და მექრთამე ვზიატკინის როლს ასრულებდა სამეფისნაცვლოს უმაღლესი

თანამდებობის პირი შერბინინი. პიესის პერსონაჟი ასეთი დიდი კაცის ენით აღიარებდა სახელმწიფო დაწესებულებაში გაბატონებულ უმსგავსოებას და იქაურ მოხელეთა გარყვნილება-გათახსირებას. ლოთი ივანეს როლს ასრულებდა აგრეთვე მეფის დაწესებულების მოხელე ბულგაკოვი. პიესაში ვზიატკინის სხვა დამქაშები და გაიძვერებიც მრავლად არიან.

ვორონცოვი პიესის მსვლელობის დროს ისეთსავე უხერხულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, როგორც ნიკოლოზ პირველი გოგოლის "რევიზორის" პრემიერაზე. სპექტაკლის დამთავრების შემდეგ მაყურებლები გაქვავებულნი იდგნენ თავიანთი სკამების წინ, არ იცოდნენ როგორ მოქცეულიყვნენ, ისინი უხერხული მდგომარეობიდან ისევ მეფემ გამოიყვანა, რომელმაც ხმამაღლა წამოიძახა: "აი პიესა, ყველას მოხვდა და ყველაზე მეტად მეო". ტაში დაუკრა და მთელი დარბაზიც აჰყვა. გული კი ცბიერ იმპერატორს ბოლმით ჰქონდა სავსე. ვორონცოვმაც თითქმის იგივე გაიმეორა, ოღონდ უფრო მცირე მასშტაბით. ტაში დაუკრა და მას სხვებიც აჰყვნენ. მაგრამ ეს იყო გაქნილი პოლიტიკოსის ტაში, ვითომც ნანახისა და გაგონილის არაფრად ჩაგდება.

ვორონცოვი რის ვორონცოვი იქნებოდა, რომ არ მოეთმინა და ქართული თეატრის იდეოლოგიური ხაზის გამოსწორება მომავლისათვის სასურველი გზით არ წარემართა. მართლაც, მალე გ. ერისთავის პიესებმა ოფიციალური პირების უკმაყოფილება გამოიწვია და 1856 წელს "დავა" და "გაყრა" აკრძალეს, ხოლო მთავრობის ოფიციალური გაზეთი "კავკაზი" ჭკუის სწავლებას იწყებს და მითითებებს იძლევა: "აქაური ხალხის ინტერესები და მისწრაფებები ოდნავაც არ ეწინააღმდეგება იმ განათლებას, რომელსაც მთავრობა მათ-

ში თესავს. საქართველოსთვის დიდი ხანია დადგა ახალი ცხოვრება, ეს მოხდა მას მერე, რაც გულში ჩაეკრა მისთვის კეთილი სურვილებით აღსავსე რუსეთს, და თუ ქართველი დრამატურგები ამ რწმენას განამტკიცებენ თავიანთ სასცენო ნაწარმოებებში, მაშინ მათ შეუძლიათ იმედი იქონიონ ადგილობრივ მკვიდრთა დიდი თანაგრძნობისა" [120]. მთავრობა ურჩევს ქართული კულტურის მოღვაწეებს თავი ანებონ მამხილებელი პიესების წერას, და რუსეთის ძლიერებას, მისი პოლიტიკის "ჰუმანურობასა და კეთილ განზრახვებს" შეასხან ხოტბა.

მაშინდელ მოღვაწეთა შორის ინტერესს იწვევს მიხეილ თუმანიშვილის პიროვნება, რომელიც "მოლაყბის" ფსევდონიმით თანამშრომლობდა ჟურნალ "ცისკარში". მისი წერილების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ერთი შეხედვით იგი თითქოს მთავრობის მეხოტბეა, მაგრამ თუ ჩავუკვირდებით, მათში ნათლად იგრძნობა განგაშის ტონი, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი ეროვნულ საკითხს ეხება. იგი ერთგვარ სტრატეგიას იჩენს, თან ჰკიცხავს ქართული საზოგადობის ერთ ნაწილს, თან თითქოს ემადლიერება მთავრობას, თანაც ეროვნულ იდეებს ქადაგებს. მიხეილ თუმანიშვილი ერთ-ერთ წერილში წერდა: ჩვენ ენას ახლა არავინ ხმარობს, წამხდარი ენა არისო... ადრე მართლა დიდ პატივში იყო ჩვენი ენა [21, 223], "ამისთანა მყუდრო მდგომარეობაში, კაცს არ შეეძლოს თავისი სამშობლო ენის მოხმარება! უბედურება არ არის? მე უბედურება მგონია ესა, და არა თუ უბედურება, უბედურებაზე უბედურებაა! მაგრამ ვის ველაპარაკები უბედურებაზე, განა იმდენი მხურვალება გვაქვს გულში, რომ ვიგრძნოთ უბედურება?" [84]. ერთ წინადადებაში შვიდჯერ დაბეჯითებით იმეორებს სიტყვა "უბედურებას", თითქოს ავტორი ეი-

ფორიაში მყოფი საზოგადოებისათვის არსებული საფრთხის დანახვებას, მასზე ყურადღების მიქცევას და შთაგონებას ცდილობს.

მთავრობის ხოტბა მიხეილ თუმანიშვილისთვის მხოლოდ ნიღაბია, რათა ეროვნულ საკითხებს შეეხოს. "გელაპარაკებით ქართველთა... ღვთის გულისათვის იყავით ნამდვილი ქართველნი. გიყვარდეთ თქვენი ენა, თქვენი მამული, კიდევ გაგიმეორებთ თქვენი სამშობლო ენის მზეს (ამაზე უდიდესი ფიცი არა მგონია იყოს, ვისაც კი გრძნობა აქვს და ესმის). ყური დამიგდეთ, დრო არის გაღვიძებისა. ვეცადოთ გავისწოროთ ზნეობა ჩვენი. ვიფიქროთ მომავალზე, ვიფიქროთ ჩვენს შვილიშვილებზედ, ვიფიქროთ ჩვენს სიტყვიერებაზედ, დავუმტკიცოთ ჩვენს დიდ ხელმწიფეს, რომ ჩვენც გვესმის იმისი კეთილი განზრახვა. ვიყვეთ ჭეშმარიტი მამულისშვილები, დრო არის ხელი ავიღოთ ერთმანეთის გაკიცხვისაგან, დაცინვისაგან, და შურობისაგან, აბა ღვთის გულისათვის ეს რა ზნეობა არის, ზოგიერთი ქართველი მაღლის სასწავლებელში ნამყოფი განათლებაზედ თავსა სდებს და თავისი მამულის ღირსება არ იცის. განათლებულ კაცსა მამული სძულდეს! იმას განათლებული გონება კი არა უფრო დაბნელებული უნდა ქონდეს" [85].

მისმა ასეთმა გაბედულმა გამოსვლებმა, "კალმისათვის ასეთი თავისუფლების მიცემამ" მავანთა უკმაყოფილება გამოიწვია და რედაქციიდან გააგდეს. საინტერესოა მოლაყბის გამოქვეყნებული „საკვირველი" სიზმარი, სადაც ის ალეგორიულად აგვიწერს თავის, როგორც პუბლიცისტის მდგომარეობას, ამბობს: "...ვითომც ქაჯეთის ქვეყანაში ვიყავი..." [21, გვ. 197]. მაგრამ საზოგადოებამ ხმა აიმაღლა. ალექსანდრე ორბელიანმა "ცისკარში" მის დასაცავად გამო-

აქვეყნა სტატია. რედაქციაში გამოგზავნეს თერთმეტი კაცის მიერ ხელმოწერილი წერილი, რომელშიც ნათქვამი იყო: "მოლაყბეს რომ მოკლავთ, მას უკან გადარეული დასწერს, უფრო უარესად და გარკვევით, მასაც რომ მოკლავთ, მერე თავხედი და ბოლომდე ასე ვივლითო". მოლაყბე დაბრუნდა, მაგრამ განაცხადა: ახლა წერას იმ პირობით ვიწყებ, რომ უკეთუ დამიპირეს კიდევ ადრინდელივით ჩემის პირდაპირი და სიმართლით წერისათვის ხიდიდან გადაგდება, გაეცით პასუხი თქვენ, რომელთაც გიჭირავთ ჩემი სიმართლის მხარეო [21, გვ. 195].

ამრიგად, რუსეთის იმპერია ძნელად ასათვისებელი საქართველოს დამორჩილებისა და შენარჩუნებისათვის იყენებდა ბრძოლის სხვადასხვა ფორმებსა და მეთოდებს. (ეს პროცესი არც შეჩერებულა, შემდგომშიაც იმპერიამ ხან ფერი იცვალა, ხან გარეგნობა). მაგრამ არც ქართველთა წინააღმდეგობა ნელდებოდა, რომელიც ასევე ცვლიდნენ პოლიტიკური ბრძოლის ფორმებსა და მეთოდებს.

დასკვნა

1. რუსეთმა საერთაშორისო იურიდიული დოკუმენტით აღებული ვალდებულებების იგნორირებით, 1783 წლის ხელშეკრულების უხეშად დარღვევის შემდეგ, 1801 წელს დაიპყრო ქართლ-კახეთის სამეფო და თბილისის, კავკასიის ამ უმნიშვნელოვანესი საკვანძო გეოპოლიტიკური ცენტრის, ხელში ჩაგდების შემდეგ, დაიწყო ამ ახლად შემოერთებულ ტერიტორიაზე მყარად დამკვიდრება და მტკიცე დასაყრდენი ბაზის შექმნა დანარჩენი საქართველოსა და კავკასიის მთლიანად დამორჩილების, თურქეთ-ირანის წინააღმდეგ წარმატებითი ბრძოლისა და ახლო აღმოსავლეთში შემდგომი ფართო ექსპანისიისთვის.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება მხოლოდ შესავალი იყო საქართველოს ტრაგედიის დასაწყისისა. რუსეთის ხელისუფლებას მთლიანად საქართველოს დაპყრობა ჰქონდა განზრახული. ქართლ-კახეთის ბედი მალე გაიზიარა, უკანასკნელი ქართული სახელმწიფოს გადარჩენისთვის რუსეთის იმპერიასთან, 1810 წლის ოთხთვიან, სისხლისმღვრელ ომში დამარცხებულმა იმერეთის სამეფომაც, ქართულმა სამთავროებმაც.

2. რუსეთის ხელისუფლება საქართველოს პოლიტიკურად დაპყრობის შემდეგ შეუდგა მის ათვისებას, დაისახა ინტენსიური კოლონიზაციისა და რუსიფიკაციის ფართო გეგმები, რომელთაც XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე, ახორციელებდა ძარცვისა და ეროვნული ჩაგვრის განსაკუთრებული ძალისმიერი და უხეში მეთოდებით. სტრატეგიული მიზანი მდგომარეობდა იმაში, რომ დაპყრობილი ტერიტორიები

მჭიდროდ შეერწყა იმპერიასთან, ხოლო ადგილობრივი მოსახლეობა გაერუსებინა.

მრავლისმეტყველია ის ფაქტი, რომ თუ 1800 წელს არაქართული მოსახლეობა საქართველოს მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 11% შეადგენდა, თანდათან არაქართველთა ხვედრითი წილი 32%-მდე გაიზარდა. ხოლო თბილისში, მაგალითად, რუსების წილი 1803 წელს იყო 1.9%, ხოლო საუკუნის შემდეგ (1910 წ.) მიაღწია 30%-ს. ქართველები კი იმავე 1910 წლისათვის თბილისის მოსახლეობის მხოლოდ 16.6% შეადგენდნენ

3. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველ საზოგადოებას შეადგენდა თავადაზნაურობა, გლეხობა, ქალაქის მოსახლეობა (წვრილი ხელოსნები), ვაჭართა ფენა და ამათ ემატება რუსეთის ხელისუფლების მიერ ახლად შექმნილი სასულიერო წოდება და ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ინტელიგენცია.

სასულიერო წოდების შექმნით, რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს "ათვისებაში" ყველაზე წარმატებული პროექტი აამუშავა. იმ ეპოქის სპეციფიკიდან გამომდინარე (ცხადია, მაშინ არ იყო ტელევიზია და არც პრესა იყო მასობრივი), მან სათავისოდ ეფექტური და მომგებიანი გათვალა გააკეთა იმ თვალსაზრისით, რომ ადგილებზე უშუალოდ ხალხთან კომუნიკაციის კუთხით, პოლიტიკური მიზნების რეალიზებისათვის საჭირო პოლიტიკური ინფორმაციის ფართო მასებამდე "ეფექტურად დაყვანა" ყველაზე უკეთ სამღვდელოების საშუალებით შეიძლებოდა. თანაც მღვდლის, როგორც საქართველოს ქრისტიანულ მოსახლეობის სრულად მომცველი და ყველაზე კონტაქტური პირის საშუალებით გადაცემული ინფორმაცია მოსახლეობისთვის

ყველაზე დამაჯერებელი და სარწმუნო იყო. დამპყრობელმა რუსულ ყაიდაზე რეფორმირებული ეკლესიის სახით საკმაოდ ძლიერი დასაყრდენი გაიჩინა და რუსული იმპერიულ-შოვინისტური იდეოლოგიის სამსახურში ჩაიყენა. ხელისუფლებამ ამ სპეციალურად შექმნილი სასულიერო წოდების სახით აამუშავა მთელი სისტემა და, ცხადია, ცალკეული სასულიერო მოღვაწის პიროვნული, პატრიოტული და ნათელი გამოვლინებები სისტემის მიერ ადვილად ითრგუნებოდა.

4. საქართველოში ინტელიგენცია როგორც ცალკე ფენა, რუსეთის იმპერიის სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ფორმითა და შინაარსით, ახლად იწყებს ჩამოყალიბებას. ინტელიგენციის ნაწილი მაშინვე მიეყიდა დამპყრობლებს და მეფისა და იმპერიის ხელისუფლების ერთგულ მსახურებად იქცნენ. საკუთარი სახელმწიფოსა და ეროვნული ხელისუფლების გარეშე დარჩენილი, სხვის (რუსების) სახელმწიფოში მოქცეული ქართველი ხალხი, უცხო ხელისუფლების მანიპულირების ობიექტად გადაიქცა და აღმოჩნდა გადაგვარებისა და გაქრობის საშიშროების წინაშე. ასეთ ვითარებაში ქართველი ხალხის გადარჩენას, მის პატრონობას კისრულობს, თვითონ ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ქართველი ინტელიგენციის პატრიოტული ფრთა, რომელიც "უთავოდ" დარჩენილი ერის "სულიერი მთავრობა" ხდება. მან ეს საპატიო ტვირთი ღირსეულად ატარა XX საუკუნის 90-იან წლებამდე.

5. უკანონოდ და ძალით დამყარებული რუსული რეჟიმი ქართველებისთვის უცხო და სრულიად მიუღებელი აღმოჩნდა. რუსული მმართველობის ანტიეროვნულმა და უხეშმა ხასიათმა, ეროვნული ჩაგვრის გაძლიერებამ, ქართველი მოსახლეობის მოთმინების ფიალა აავსო. საქართველოში აჯანყებებს პერმანენტული ხასიათი მიეცა: 1801 წლის შეთქმუ-

ლება და გამოსვლები, 1802 წლის ამბოხი; 1804 წლის მთიანეთის აჯანყება; აჯანყება კახეთსა და მთიანეთში 1812-1813 წლებში; 1819-1820 წლების აჯანყება იმერეთსა და გურიაში, მღელვარება სამეგრელოსა და აფხაზეთში; 1832 წლის შეთქმულება; აფხაზების აჯანყება რუსების წინააღმდეგ 1821 და 1824 წლებში; გურიის აჯანყება 1841 წელს.

6. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მამოძრავებელ ძალებში ძირითადად ორი ფრთა გამოიყოფა: პირველი, ე.წ. ტრაქტატისტები (საერთაშორისო სამართლის დარღვევის მოწინააღმდეგეები). მათი მიზანია ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და რუსეთთან ურთიერთობა ე.წ. "გეორგიევსკის ტრაქტატის", ანუ ამ საერთაშორისო სამართლის დოკუმენტის საფუძველზე. მეორე, შეურიგებელი რადიკალები. ამ ფრთის წარმომადგენლები რუსეთის პოლიტიკას უნდობლობას უცხადებენ და ფიქრობდნენ, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლის ყოველგვარი საშუალება გამოდგებოდა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ტრაქტატისტები და შეურიგებელი რადიკალები ადვილად პოულობდნენ საერთო ენას, ორივე დაპირისპირებული იყო ხელისუფლების ერთგულთა დასის წარმომადგენლებთან — მერუსეთეებთან.

7. როდესაც საქართველოში, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის შეიარაღებულ აჯანყებებსა და გამოსვლებზეა ლაპარაკი, უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ მიუხედავად რუსეთის მიერ ჩადენილ დანაშაულობებისა და თვითნებობისა, ქართველი საზოგადოების წარმომადგენლები, საქართველოს ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურნი ხელში იარაღის აღებამდე ცდილობდნენ, სამართლებრივ

ენაზე ესაუბრათ რუსეთის ხელისუფლებასთან, თხოულობდნენ რუსეთს შეესრულებინა საერთაშორისო ხელშეკრულებით აღებული ვალდებულებები. მაგრამ, როდესაც რწმუნდებოდნენ, რომ ოკუპანტებთან სამართლის ენაზე ლაპარაკს აზრი არ ჰქონდა, ამის შემდეგ მიმართავდნენ ძალისმიერ მეთოდებს. ამას მოწმობს შემორჩენილი უამრავი დოკუმენტური მასალა.

8. ქართველი ხალხის რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლას განაპირობებდა არა რუსებისადმი სიყვარული ან სიძულვილი, არამედ ის, რომ ქართველი ხალხი სხვის სახელმწიფოში, სხვა ხალხის კანონებითა და სხვის ნება-სურვილზე ცხოვრებას ვერ შეეგუა. საქართველოს მხოლოდ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების პირობებში ექნებოდა შესაძლებლობა მაქსიმალურად გამოეყენებინა ქართველი ერის სულიერი ენერგია, ინტელექტუალური, ბუნებრივი და პოლიტიკური პოტენციალი და შეექმნა საკუთარი კულტურული თვითმყოფადობის შესატყვისი სოციალური ორგანიზაციისა და პოლიტიკური წყობის შესაბამისი სისტემა. მაშასადამე, დამოუკიდებლობა ეროვნული სტრატეგიული მიზნის მიღწევის აუცილებელი და ყველაზე ოპტიმალური საშუალება გახდა, მისი მოპოვება საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უპირველეს ამოცანად იქცა.

9. საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეოლოგიისა და მოძრაობის სათავეებთან დგანან და გამორჩეული ადგილი უჭირავთ ქართველი საზოგადოების ღირსეულ წარმომადგენლებს სოლომონ ლიონიძეს, ალექსანდრე ბატონიშვილს, და სოლომონ დოდაშვილს. მათ სახელებთან არის დაკავშირებული ეროვნულ-განმათავისუფლე-

ბელი მოძრაობის იდეოლოგიის ჩამოყალიბება XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. სოლომონ ლიონიძე და ალექსანდრე ბატონიშვილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შეურიგებელ-რადიკალური ფრთის მამათავრები, იდეოლოგები არიან. ხოლო სოლომონ დოდაშვილი – პროგრესულ-დემოკრატიული მიმართულებისა.

10. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს 1832 წლის შეთქმულება, რომელიც იმდროინდელი ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და პოლიტიკური აზრის განვითარების თვალსაზრისით წარმოადგენდა ცალსახად დადებით მოვლენას არა მარტო იმიტომ, რომ პარტიის პრინციპებზე ჩამოყალიბებულ ფარულ საზოგადოებას, რომელიც შეთქმულებას ამზადებდა, სურდა რუსული სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამხობა, ქვეყნის განთავისუფლება და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებელობის აღდგენა, არამედ იმიტომაც, რომ ფარული საზოგადოება, მიზნად ისახავდა მაშინ რუსეთში არსებულზე უფრო პროგრესული მოწინავე ევროპული, პოლიტიკური წყობილების დამყარებას. ორგანიზებული შეიარაღებული გამოსვლის ეს ცდა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად არსებითად განსხვავდებოდა წინა პერიოდის მასობრივი აჯანყებებისგან იმით, რომ საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენას და მის მოწყობას ითვალისწინებდა ფარული საზოგადოების მიერ მაღალ პროფესიულ-პოლიტიკურ დონეზე შემუშავებული პროგრამის საფუძველზე, ევროპული განმანათლებლობის პრინციპების მიხედვით.

11. ქართველ საზოგადოებაში გამოიკვეთა სამი პოლიტიკური მიმართულება: პირველი, პროგრესულ-დემოკრატიული (მასში, თავის მხრივ, იყო ორი ფრაქცია: კონსტიტუცი-

ურ-მონარქიული და რესპუბლიკური). მეორე, მონარქისტული (კონსერვატორული) მიმართულება. მესამე, მერუსეთე მიმართულება.

პროგრესულ-დემოკრატიული პარტიის სახელმწიფოს მოწყობის პროექტისა და XVIII საუკუნის საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილების შედარება ცხადყოფს, რომ ქართული საზოგადოებრივი აზრი სახელმწიფო სამართლის საკითხებში ერთ წერტილზე არ იყო გაყინული, უფრო მეტიც, იგი იბრძოდა მაშინდელი მსოფლიოსათვის ერთ-ერთი ყველაზე მოწინავე წყობილების დასამყარებლად და "ქართველი ხალხის მიერ ევროპელ ხალხთა თანატოლი ადგილის მოსაპოვებლად". აღდგენილი ქართული სახელმწიფო უნდა ყოფილიყო ან კონსტიტუციური მონარქია ან საპარლამენტო რესპუბლიკა.

12. მიუხედავად ჩვენამდე მოღწეული მასალების სიმწირისა, არსებულიც იმის თქმის საშუალებას იძლევა, რომ ფარული პოლიტიკური საზოგადოების ორგანიზაციული სტრუქტურა, სამუშაო დისციპლინა, კონსპირაციის მაღალი დონე, დახვეწილი პროგრამული იდეები მოწმობს იმას, რომ იგი თუ ორგანიზაციულად გაფორმებულ პარტიად არა, პარტიის ჩანასახად მაინც უნდა მივიჩნიოთ. ფაქტია, რომ არსებობდა საერთო ინტერესებით გაერთიანებული დიდი რაოდენობის ადამიანთა დაჯგუფება, რომელიც პოლიტიკური ბრძოლისათვის მაღალ პროფესიულ დონეზე იყო ორგანიზებული. ეს კი ყველა ნიშნით, სხვა არაფერია თუ არა პარტია.

13. რუსეთის ხელისუფლების მიერ XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე ამიერკავკასიის ასათვისებლად წარმოებულმა პოლიტიკამ, რომელიც უხეშ სამხედრო-საოკუპაციო ხასიათს ატარებდა, რუსეთს წარმატება ვერ მოუტანა, პირიქით,

ამას ხალხის საყოველთაო დრტვინვა და აღშფოთებაც მოჰყვა. ცხადი ხდება, რომ მეტროპოლია სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკის შეცვლის აუცილებლობის წინაშე დადგა, უხეში სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი უნდა შეერბილებინა. 40-იანი წლებიდან იგი დაადგა ბრძოლის ჩვეული უხეში ფორმებისა და მეთოდების შენიღბვის, ერთგვარი მოფერება-დაყვავების პოლიტიკას. მიხეილ ვორონცოვის კოლონიური პოლიტიკა მთელი რიგი დადებითი ღონისძიებების მიუხედავად, ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარების განუზომლად უფრო მეტ საშიშროებას შეიცავდა.

14. პოლიტიკურმა გარემოებამ და 1832 წლის შეთქმულების მარცხის შემდეგ შექმნილმა რეალობამ ქართველი პატრიოტები იმ ეტაპზე შეიარაღებული ბრძოლის გაგრძელების უპერსპექტივობაში დაარწმუნა. თუ ერთგვარი, თითქოს სიწყნარე და მოჩვენებითი მორჩილება დამყარდა, ეს არ ნიშნავდა ქართველ ხალხში თავისუფლების იდეის გაქრობას. არსებული რეჟიმის პირობებში, საჭირო გახდა ბრძოლის ახალ ფორმაზე გადასვლა, რაც გულისხმობდა არსებული ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლას თუ ძალით არა, იდეურად მაინც. ერთი შეხედვით, მათ წმინდა პროფესიულ საქმიანობას უნდა ჰქონდა გამოკვეთილი მიზანმიმართული ხასიათი - რუსული რეჟიმის პირობებში, როდესაც უკვე „ხმლის ქნევა" შეუძლებელი ხდებოდა, შენიღბულად თავიანთ სამოქმედო ასპარეზზე, ყველა ხელმისაწვდომი საშუალებით (წიგნი, თეატრი, თანამდებობა...), ხან შეფარულად, ხან აშკარად, ტოტალური გადაგვარების საფრთხის პირობებში, უნდა ეცადათ ერისათვის შეენარჩუნებინათ ქართული სული, ეროვნული იერსახე და მეობა, აემაღლებინათ ეროვნული თვითშეგნება და ამ ფორმით გაეგრძელებინათ ეროვნულ-

განმათავისუფლებელი ბრძოლა ხელსაყრელი ვითარების დადგომამდე.

15. რუსეთის იმპერია ძნელად ასათვისებელი საქართველოს დამორჩილებისა და შენარჩუნებისათვის იყენებდა ბრძოლის სხვადასხვა ფორმებსა და მეთოდებს (ეს პროცესი არც შეჩერებულა, შემდგომშიაც იმპერიამ ხან ფერი იცვალა, ხან გარეგნობა) ქართველთა წინააღმდეგობაც, ასევე ცვლიდა პოლიტიკური ბრძოლის ფორმებსა და მეთოდებს. რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ ქართული საზოგადოებრივი აზრის ძირითადი ლაიტმოტივი, მამოძრავებელი მთავარი იდეა იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებით გამოწვეული სულიერი ტკივილი და სახელმწიფოებრიობის აღდგენის იმედი. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, საოკუპაციო-კოლონიალურ რეჟიმის პირობებში საზოგადოების რჩეული ნაწილის ეროვნულმა ენერგიამ მაინც შეძლო ეროვნული მეობისა და იერსახის შესანარჩუნებლად საზოგადოებრივი აზრის წარმართვა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემდგომ ეტაპს მოუმზადა სამართლებრივი, ინტლექტუალური და ზნეობრივი ნიადაგი.

16. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორია მრავალი ბრწყინვალე და დადებითი მომენტებით არის აღსავსე. შეუძლებელია ამის არდანახვა. მაგრამ ისინი ვერანაირად ვერ გადაწონიან საქართველოს წინაშე ჩრდილოელი მეზობლის მიერ ჩადენილ ვერაგობის შედეგებს.

რუსეთის არაცივილიზებული და იმპერიულ-მტაცებლური ქმედებები საქართველოს ძალიან ძვირად დაუჯდა, რადგანაც, მან ქართული მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრიობა შეიწირა, ანუ ის, რაც ვერ შეძლო ვერცერთმა სხვა დამპყრობელმა (რომაელები, ბიზანტიელები, სპარსე-

ლები, არაბები, თურქ-სელჩუკები, მონღოლები, თურქები, ირანელები). ამით იგი არებითად გამოირჩა მათგან, "დიდი რუსიანობა" საქართველოსთვის ყველაზე დიდი უბედურების მომტანი აღმოჩნდა.

როდესაც მავანი საქართველო-რუსეთის ურთიერთობებში განსაკუთრებულ ყურადღებას დადებით შედეგებზე ამახვილებს, არ უნდა დაავიწყდეს, რომ **ასეთი აუნაზღაურებელი დანაკარგის (ქართული სახელმწიფოს მოსპობა, საქართველოს მსოფლიოს პოლიტიკური რუკიდან წაშალა) კომპენსირება რუსეთის მხრიდან რაიმე სიკეთის ქმნით (რა შინაარსისა და მასშტაბისაც არ უნდა იყოს იგი) შეუძლებელია.**

რუსეთმა თვითნებურად, ცალმხრივად დაარღვია საქართველოსთან (ქართულ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნებთან) დადებული ყველა საერთაშორისო ხელშეკრულება: 1783 წელს დადებული ხელშეკრულება ქართლ-კახეთის სამეფოსთან, 1803 წელს – სამეგრელოს სამთავროსთან, 1804 წელს - იმერეთის სამეფოსთან, 1810 წელს - გურიის, 1810 წელს - აფხაზეთის, 1833 წელს - სვანეთის სამთავროებთან (მოგვიანებით, 1920 წლის - საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან და სხვ.). ეს კი იმის დადასტურებაა, რომ **ჩვენ სიმართლეს რუსეთთან დაპირისპირებაში საერთაშორისო სამართლებრივი და იურიდიული საფუძვლები გააჩნია.**

სამწუხარო ფაქტია, რომ XXI საუკუნეშიც, საქართველო იძულებულია რუსეთისგან თავდასაცავად „თავშესაფარი" ეძებოს, რათა თავი დააღწიოს მესამე "დიდ რუსიანობას". ევროატლანტიკურ სივრცეში ჩვენ ლტოლვას, ამ "თავშესაფრის" მოპოვების აუცილებლობას განაპირობს არა

ქართველების რუსი ხალხისადმი სიმპატია ან ანტიპატია, ან ქართველ ხელისუფალთა პიროვნული ამბიციები, არამედ რუსეთის სახელმწიფოს მიერ როგორც პოლიტიკური პარტნიორის მხრიდან გამოჩენილი არასაიმედოობა და მუდმივი სივერაგე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ახვლედიანი ხ.ა. ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან (მე-16-19 საუკუნეები). აჭარის სახელმწიფო გამომცემლობა. ბათუმი. 1944, გვ.221.
2. ბაგრატიონი ი. სჯულდება. თსუ-ს გამომცემლობა, 1957.
3. ბაგრატიონი ი. ქართლ-კახეთის აღწერა. საქართველოს ისტორიის წყაროები, 41, გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1986.
4. ბაგრატიონი ვ. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, გამომც. "საბჭოთა საქართველო", თბ., 1973.
5. ბარათაშვილი ნ. თხზულებანი. 1945, გვ. XXXVIII.
6. ბენდიანიშვილი ა. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ., გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1980.
7. ბერძენიშვილი მ. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1980.
8. ბერძენიშვილი მ. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. წიგნი II, გამომც. "მეცნიერება", 1983.
9. ბერძენიშვილი ნ., დონდუა კ., დუმბაძე მ., მელიქიშვილი გ., მესხია შ., რატიანი პ. საქართველოს ისტორია. ნაწ.1, თბ., 1958, გვ. 436.
10. ბუბულაშვილი ე. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ მეორე. თბ., 2002.
11. ბურჭულაძე ე. ყირიმის ომი და საქართველო. თბ., 1966, გვ.7.
12. გაზეთი "დროება", № 24, 1876.
13. გასვიანი გ. დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და რუსეთთან შეერთება, XVI-XIX სს. გამომც. "საბჭოთა საქათველო", თბ., 1988.
14. გერსამია ს. გ. ერისთავის თეატრი. თბ., 1950, გვ. 39.

15. გოზალიშვილი გ. 1832 წლის შეთქმულება. წიგნი I, თბ., 1935.
16. გოზალიშვილი გ. 1832 წლის შეთქმულება. სახ. უნივერსიტეტის გამ-ბა, ტფ., 1935.
17. გოზალიშვილი გ. 1832 წლის შეთქმულება. ტ. 2, მერანი, თბ., 1970.
18. გონიკიშვილი მ. ბაგრატიონთა დასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში. გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1986.
19. გოცაძე მ. ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია. თბ., 1954, გვ.182, 198.
20. გრძელიძე რ. 1832 წლის შეთქმულება საქართველოში. რედ.: ო. ჟორდანია, გ. იობაშვილი. თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, თბ., 1998.
21. გუგუშვილი პ. ქართული ჟურნალისტიკა. ტ. 1, თბ., 1941.
22. გუგუშვილი პ. საქართველოს და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX ს.ს. ტ. 2, სახელგამი, თბ., 1956. გვ. 7.
23. გურული ვ. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება (1811-1814). http://burusi.wordpress.com/2010/11/13/guruli/
24. გურული ვ. საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის ისტორიოგრაფია (1801-1991). რედ. ა. წოწკოლაური. გამომც. „უნივერსალი", თბ., 2011.
25. დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია; ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თ. ლომოურის გამოცემა, თბ., 1941.
26. ებანოიძე ლ. ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში. გამომც. "ნაკადული", თბ., 1968.
27. ვაჩნაძე მ., გურული ვ. საქართველო და რუსეთი. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა", 99, 2001 წლის 27 აპრილი.

28. ვაჩნაძე მ., გურული ვ. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა. ისტორია, შედეგები, გაკვეთილები. თბ., 2001. (ქართულ და რუსულ ენებზე) გვ. 11.
29. ვაჩნაძე მ., გურული ვ. რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ. თბ., 2007.
30. თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია. გამოსცა ლ. მიქიაშვილმა, თბ.. 1983.
31. თეთვაძე, შ. ანტირეჟიმული აჯანყებები, რუსეთის აღმოსავლური ომები და საქართველოს დემოგრაფიული დანაკარგები (XIX ს. პირველი ნახევარი). დემოგრაფია. 2000. 1 (2), გვ. 78-87.
32. ითონიშვილი ვ. რუსიანობა (რუსობა). ჟ. "საერთაშორისო ასოციაციის "კავკასია: ეთნიკური ურთიერთობები, ადამიანის უფლებები, გეოპოლიტიკა" წელიწდეული - 2001, 2002", თბილისი, 2003.
33. იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა. ტ. I, თბ., გვ. 128-131.
34. იოსელიანი პ. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. გამომც. "საბჭოთა საქართველო", თბ., 1978.
35. კაკაბაძე ს. 1847 წლის პროექტი საქართველოში გლეხთა განთავისუფლების შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ.VI, ნაკ. I, 1961, გვ. 233.
36. კაკაურია შ. თბილისის მოსახლეობა 1803-1970 წ.წ. გამომც. "მეცნიერება", 1979.
37. კაჭარავა ი. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საქართველოს შესახებ. თბ., 1969.
38. კვესელავა ი. საქართველოს ეროვნული მოძრაობის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. გამომც. "სამშობლო", თბ., 1999.
39. კოტეტიშვილი ვ. ქართული ლიტერატურის ისტორია. თბ., 1959.
40. კუპრაშვილი ჰ. ეროვნული მეობისა და იერსახის შესანარჩუნებლად, რუსეთის პოლიტიკა საქართველოში და ქართველი ინტელიგენცია XIX საუკუნის 40-50-

იან წლებში. გაზ. "საქართველოს რესპუბლიკა", №6, 1992 წლის 15 იანვარი.
41. კუპრაშვილი ჰ. ჩვენი პოლიტიკის ზოგიერთი მომენტის შესახებ. თბ., 1997, გვ. 51.
42. კუპრაშვილი ჰ. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გნოსეოლოგიური ასპექტები. გამომც. "საზოგადოება ცოდნა", თბ., 1999.
43. კუპრაშვილი ჰ. ვიღაცას პარლამენტის დანგრევა და რუსული „სამხედრო დიდების ტაძრის" აღდგენა მოუნდა. გაზ. „რეზონანსი". №043. 2001 წლის 15 თებერვალი.
44. ლომინაძე რ. რუსული მართვა-გამგებლობა საქართველოში. რედ. ფ. ლომაშვილი, ემ-პი-ჯი, თბ., 2011.
45. ლუი ლე ფური. საქართველო და საერთაშორისო უფლება (თარგმანი ფრანგულიდან). „დამოუკიდებელი საქართველოს" გამოცემა, 3, პარიზი, 1933 (იხილე, გურამ შარაძის პუბლიკაცია. გაზ. "კომუნისტი", 19 წლის 1 სექტებერი.
46. მარკიზ დე კიუსტინი. ნიკოლოზ I-ის დროინდელი რუსეთი. გამომც. "განათლება", თბ., 1990.
47. ორბელიანი გრ. ლექსები. 1928. გვ. 102-103.
48. ორბელიანი გრ. თხზ., სრული კრებული. თბ., 1959. გვ. 111-112.
49. ორჯონიკიძე ე. ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. თბ., 1999.
50. პაიჭაძე გ. იმერეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის 1804 წლის შეთანხმება. იხ., ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან. ტ. II, გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1973, გვ. 189-215.
51. რეხვიაშვილი მ. იმერეთის სამეფო, 1462-1810. თსუ-ს გამომც. თბ., 1989.
52. საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე. მთ. რედ ზ. კიკნაძე. თბ., არეტე, 2005. ISBN: 99940-810-8-X
http://lib.ge/body_text.php?9182

53. საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე. სახელმძღვანელო ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. რედ. ვ. გურული და ბ. კუპატაძე. გამომც. „არტანუჯი", თბ., 2004.
54. საქართველოს ისტორია. XX საუკუნე. სახელმძღვანელო ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. რედ. პროფ. ვ. გურული. გამომც. „არტანუჯი", თბ., 2003.
55. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. გამომც. "საბჭოთა საქართველო". თბ., ტ. IV, 1973.
56. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. გამომც. "საბჭოთა საქართველო". თბ., ტ. V, 1970.
57. საქართველოს ისტორია. შემდგენელ-რედაქტორი გ. მელიქიშვილი. თბ. 1990. გვ. 277.
58. სონღულაშვილი ა. ისტორიული ნარკვევები. გამომც. "უნივერსალი", თბ., 2010.
59. სეასა. ფონდი 5, აღწერა 1, საქმე 7506, ფურცელი 41 და სხვ.
60. სეასა. ფონდი 545, აღწერა 1, საქმე 91, ფურცელი 21.
61. სეასა. საგამომძიებლო ფონდი, რვ. IX, 1567; 1832 წ. შეთქმულება, გვ. 92.
62. სეასა. საგამომძიებლო ფონდი, რვ. XII, 2168; 1832 წ. შეთქმულება, გვ. 62.
63. სეასა. საგამომძიებლო ფონდი, რვ. 1, 3-12, 78-79. 1832 წ. შეთქმულება, გვ. 134, 92
64. სეასა. საგამომძიებლო ფონდი, რვ. VII, 1211, 1832 წ. შეთქმულება.
65. სურგულაძე მ. ალექსანდრე ერეკლეს ძე. http://qim.ge/al%20batonishvili%20erekle%201.html
66. სტურუა დ. პეტრე I წარმოშობით ქართველი? გაზ. "ლიტერატურული საქართველო", 1996 წლის 26 ივლისი- 2 აგვისტო.
67. სურგულაძე ა., სურგულაძე პ. საქართველოს ისტორია. თბ., 1991, გვ. 16.
68. სუხიტაშვილი ვ. ალექსანდრე ბატონიშვილის პოლიტიკური მოღვაწეობა. თბ., 2006.

69. ტაბაღუა ი. წერილი რედაქციას. გაზ. "სახალხო განთლება", 1990 წლის 26 აპრილი.
70. ტატიშვილი ვ. ქართველები მოსკოვში. თბ., 1957.
71. ტუხაშვილი ლ. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში. გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1983.
72. ურუშაძე ლ. რუსეთი და საქართველო: მე-18 საუკუნე.http://burusi.wordpress.com/2010/04/27/levan-z-urushadze-2/
73. ურუშაძე ლ. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობათა რაობისათვის (ეძღვნება 1924 წლის ეროვნული ამბოხების 85-ე წლისთავს), http://burusi.wordpress.com/2010/04/28/levan-z-urushadze-3/
74. ფრონელი ალ. მთიულეთი 1804. ტფილისი, 1891;
75. ფრონელი ალ. ამბოხება კახეთისა 1812 წ. ტფილისი, 1907.
76. ქართველ წმიდანთა ცხოვრებანი. თბ., 2004. http://www.orthodoxy.ge/tveni/oqtomberi/26-aleqsandre.htm
77. ქორთუა ნ. საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში. თბ., 1964.
78. ქორთუა ნ. ამიერკავკასია რუსეთ-ირანის 1826-1828 წლების ომში. თბ., 1978.
79. ყორანაშვილი გ. ეროვნული საკითხი. ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-ისტორიული ასპექტები. თბ., 1997. გვ. 193.
80. შარაძე გ. თეიმურაზ ბაგრატიონი. ცხოვრება. გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1972.
81. შენგელაია ი. მუჰაჯირობა, დეპორტაცია, დაკარგული ხალხი. 9. 12. 2008 წ. http://internet.ge/index.php?action=news&category=3&news=33765
82. შოშიაშვილი მ. თბილისის გერმანული გაზეთი – "კავკაზიშე პოსტ" (1906-1921), კრ. „საქართველო და ევროპის ქვეყნები", თბ., 1991.

83. შუბითიძე ვ. ყველა დროის 100 უდიდესი ქართველი. გამომც. "ინოვაცია", თბ., 2008.
84. ჟურნ. "ცისკარი". 1857, 12.
85. ჟურნ. "ცისკარი". 1859. 2.
86. წერეთელი ა. ჩემი თავგადასავალი. თბ., 1935.
87. ჭიჭინაძე ზ. სოლომონ დოდაშვილი. სტამბა ექვ. ხელაძისა, ტფილისი, 1893.
88. ჭიჭინაძე ზ. სოლომონ ლეონიძე, მასჯული, ანუ ვიცეკანცლერი მეფე ერეკლე და სოლომონ იმერთა მეფისა. ზ. ჭიჭინაძის გამოც., ტფილისი, 1910.
89. ჭიჭინაძე ზ. საქართველოს მოსპობა და ქართველი ერის გარუსება და ამის შესახებ ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის წინასწარმეტყველება. ზ. ჭიჭინაძის გამოც., ტფილისი, 1919.
90. ჭიჭინაძე ზ. ფარული საზოგადოების დაარსების მიზეზები. ზ. ჭიჭინაძის გამოც., ტფილისი, 1919.
91. ხანთაძე შ. მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXII-B, თბ., 1961, გვ. 241-245.
92. ხომერიკი მ. 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ბერი ფილადელფოს კიკნაძე. რედ. ა.ბენდიანიშვილი. მემატიანე, თბ., 1999.
93. ხორავა, ბ. მუჰაჯირობა აფხაზეთში. თბ., გამომც. "არტანუჯი", 2004.
94. ხორავა ბ. კავკასიის ომი და აფხაზეთი. http://burusi.wordpress.com/2010/03/06/bejan-khorava-3/
95. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. III, თსუ-ს გამომც., თბ., 1982.
96. ჯანელიძე ო. საქართველოს ისტორია XIX საუკუნე. თბ., 2005. გვ. 7.
97. ჯაოშვილი ვ. საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში. გამომც. "მეცნიერება", თბ., 1984.
98. ჯაფარიძე ა. სამოციქულო ეკლესიის ისტორია. ქართული ეკლესია XIX-XX საუკუნეში. ტ. IV, თავი VIII,

http://www.gtu.ge/Faculties/teology/books/eklesiis_istorialV.pdf
99. ჯორჯაძე, ა. თხზულ., წიგნი V, ტფილისი, 1914, გვ. 9.
100. ჯოხაძე ა. სიკვდილი ბიზანტიურად. გაზ. „რეზონანსი". 021. 2001 წლის 24 იანვარი.
101. Allen W. History of Georgian People. London, 1932.
102. Baddeley J. The Russian conquest in Caucasus. London, 1908.
103. Kuprashvili H. Georgia Searches for Stolen Golden Fleece at the Doorster of Europe. "Georgia today", #351, 6-7 April 2007.
104. Lang D. The last years of the Georgian Monarchy: 1658-1832. Columbia University Press, New York 1957.
105. Абхазия с древнейших времен до наших дней. Очерки из истории Грузии. Ред. Коллегия: Дж.Гамахария, Т.Бердзе, Т.Гванцеладзе, изд., «Интелекти», Тбилиси, 2009.
106. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издание Архива Главного управления наместника кавказского. Под ред. А. П. Берже, Тифлис, т. I.
107. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издание Архива Главного управления наместника кавказского. Под ред. А. П. Берже, Тифлис, т. II.
108. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издание Архива Главного управления наместника кавказского. Под ред. А. П. Берже, Тифлис, т. III.
109. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издание Архива Главного управления наместника кавказского. Под ред. А. П. Берже, Тифлис, т. V.
110. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издание Архива Главного управления наместника кавказского. Под ред. А. П. Берже, Тифлис, т. VI.
111. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Издание Архива Главного управления наместника кавказского. Под ред. А. П. Берже, Тифлис, т.VIII.
112. Герцен А.И. Полное собранное сочинение и писем. Т. Ш, с.19.

113. Грибоедов А. С. Полн. Собр. Соч., т. 3, Птг., 1917, с. 34.
114. Гугушвили П.В. К анексионистско-колонизаторской и аграрной политики царизма в Грузии. 1938.
115. Джавахишвили Н. Г. Грузины под российским флагом. Изд. ТГУ, Тбилиси, 2003, с. 10.
116. Джавахов И. Политическое и социальное движение в Грузии в XIX в. СПб., 1906, с. 10.
117. Дзидзария Г.А. Махаджирство и проблемы истории Абхазии в столетия. Сухуми, 1982.
118. Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. ТТ. I-VI, СПб., 1871-1888.
119. Зиссерман А.Л. Двадцать пять лет на Кавказе, часть1, С-Петербург, 1879, стр.72.
120. ჯეჯ. "Кавказ". 1854. 48.
121. Князь Давид Осипович Бебутов. «Кавказский сборник». Т.23, Тифлис, 1902, с. 20-31.
122. Колониальная политика царизма в Азербаиджане, т.I, М-Л., 1936.
123. Маркова О.П. Восстание в Кахетии, 1812 г. Издательство Академии наук СССР. М., 1951.
124. Маркс К., Энгельс Ф. сочин., т.9, стр. 429.
125. Огарков В.В. Воронцовы. С-Петербург, 1892.
126. Пестель П.И. Русская правда. § 11.Народы Кавказские, т. VII, Госполитиздат, 1958, стр. 48.
127. Потто В. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах. Т. 4, вып. СПб., 1888, с. 494-500, 505-510.
128. Романовский В.Е. Очерки из истории Грузии. Тифлис, 1902, стр.338.
129. Сталинский Е.С. Юбилейный сборник к столетию присоединения Грузии к России. Тифлис, 1901, стр. 32
130. Хорава Б. Абхазия в 1810-1820 годах. ob., Абхазия с древнейших времен до наших дней. Очерки из истории Грузии. Ред. Коллегия: Дж.Гамахария, Т.Берадзе, Т.Гванцеладзе, изд., «Интелекти», Тбилиси, 2009, Глава XV, с. 386, 394.

131. Цагарели А. Грамоты и другие исторические документы. Т. II, вып. 1, 1898, с. 300-301.
132. Шадури В. Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии. Тбилиси, 1951.
133. Шишков, Александр Ардалионович. Большая биографическая энциклопедия. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/119838/Шишков Шишков А. А.: библиографическая справка http://az.lib.ru/s/shishkow_aleksandr_ardalionowich/text_0050.shtml
134. Щербатов А. Генерал-фельдмаршал князь Паскевич-Эриванский, т. III, СПБ., 1891, с. 229-230.
135. Kunz J. Die Staatenverbindungen. Stuttgart: V.Kohlhammer, 1929. https://portal.d-nb.de/opac.htm;jsessionid=A9B174C3E7579E72D683B2FF3E7C58BF.prod-worker5?now=1314730377051&currentResultId=Woe%253D135949548%2526any&method=showShortList&view=redirect%3A%2Fopac.htm&isInternal=false
136. Liszt F.Von, Das Volkerrecht. 6th ed. 1910. http://books.google.ge/books?id=kQwYY7whLxwC&pg=PR11&lpg=PR11&dq=lizt+das+volkerrecht&source=bl&ots=5E_0Y6WjLJ&sig=IBEyRU1LZCEkYb1wj5Ex1n-4fkw&hl=ka&ei=CzRdTs3bNOjN4QT9xogW&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=19&ved=0CJ0BEOgBMBI#v=onepage&q&f=false
137. Oppenheim L. Future of International Law. 1921. http://books.google.com/books/about/International_law.html?id=G8NAAAAAIAAJ
138. Vattel. Droits des gens. 1830.
139. Verdrosa A. Die Verfassung der volkerrechtsgemeins. Wien, 1926.
140. უორდროპი ო. საქართველოს სამეფო. ინგლისურიდან თარგმნა მ.ურუშაძემ. თბ., 2001.

კაკასიის მთავარმართებლები და მეფისნაცვლები XIX ს. I ნახევარში

კაკასიის მთავარმართებლის თანამდებობა 1801 წელს დაწესდა და მოქმედებდა 1844 წლამდე.

კავკასიის მეფისნაცვლის თანამდებობა 1844 წელს დაწესდა და მოქმედებდა 1883 წლამდე. რეზიდენცია თბილისში იყო. მეფისნაცვალი კავკასიაში განსაკუთრებული უფლებით სარგებლობდა — უშუალოდ ემორჩილებოდა ყველა უწყება. იგი ამავე დროს კავკასიაში მდგომი საოკუპაციო ჯარების მთავარსარდალიც იყო.

საქართველოს მაოხრებელი რუსი მთავარმართებლები

კარლ კნორინგი (1801-1802)

პავლე ციციანოვი (1802-1806)

ივან გუდოვიჩი (1806-1809)

ალექსანდრ ტორმასოვი (1809-1811)

ფილიპო პაულიჩი (1811-1812)

ნიკოლაი რტიშჩევი (1812-1816)

ალექსეი ერმოლოვი (1816-1827)

ივან პასკევიჩ-ერევანსკი (1827-1831)

გრეგორ ფონ როზენი (1831-1838)

ევგენი გოლოვინი (1838-1842)

ალექსანდრ ნეიდგარტი (1842-1844)

მიხეილ ვორონცოვი – უნიჭიერესი რუსი პოლიტიკოსი და დიპლომატი, საქართველოსთვის ყველაზე დიდი უბედურების მომტანი მეფისნაცვალი კავკასიაში

ის რაც ვერ შეძლო წინა 11 მთავარმართებელმა, მან მოფერება-დაყვავებით გააკეთა 10 წელიწადში, მის მიერ დამორჩილებულ ქვეყანაში ქართველთა უდიდესი უმრავლესობა (მათ შორის, აკაკი წერეთელიც კი?!) მის მზეს ფიცულობდა...

მიხეილ ვორონცოვი (1844 -1854)

გამომცემლობა „უნივერსალი"

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge